СТАРИ СРПСКИ АРХИВ
КЊИГА I (2002)

CDU 930.2:003.074(=163.41) ISSN–1451–3072

Faculté de Philosophie de Belgrade
Faculté de Philosophie de Banja Luka
Institut d'Historie de Banja Luka
Archives de Serbie de Belgrade
Archives Intercommunales Historiques de Valjevo

ANCIENNES ARCHIVES SERBES

LIVRE I
(2002)

Imprimé par:
GrafoMark
Laktaši 2002

УДК 930.2:003.074(=163.41) ISSN–1451–3072

Филозофски факултет у Београду
Филозофски факултет у Бањој Луци
Историјски институт у Бањој Луци
Архив Србије у Београду
Међуопштински историјски архив у Ваљеву

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ

КЊИГА I
(2002)

Штампа:
ГрафоМарк
Лакташи 2002.

Овај број *Старог српског архива* штампан је уз финансијску помоћ Министарства за науку, технологије и развој Републике Србије.

САДРЖАЈ

TABLE DES MATIÈRES

УВОДНА РЕЧ

Више од сто година дели нас од победе критичке школе у српској историографији. Међутим, победу критичке мисли није пратио организован рад на прикупљању и објављивању извора. Овај сложен и замашан посао код нас нису организовале најпозваније научне установе. Оно што се постигло на прикупљању и издавању извора претежно је резултат појединачних напора, индивидуалних прегнућа. А није се постигло много, бар када је реч о дипломатичкој грађи, најпоузданијим изворима.

Од словенских народа дипломатички зборник први су објавили Пољаци (*Codex diplomaticus regni Poloniae*) још у XVIII веку, затим Руси првих деценија XIX века, док је хрватски *Codex diplomaticus* добрим делом био завршен пре Првог светског рата.

Током XIX и XX века појавило се неколико непотпуних збирки српске дипломатичке грађе. С друге стране, појединачна издања ћириликих средњовековних исправа, расута су у више десетина разних публикација.

Ни једна збирка старих исправа не одговара савременим захтевима критичких издања. Оне најобимније имају највише недостатака. Збирка *Законски споменици српских држава средњег века*, коју је приредио Стојан Новаковић, ограничена је само на делове повеља са законском снагом. За више научних дисциплина она је неупотребљива. Љубомир Стојановић је објавио *Старе српске повеље и писма*, најобимнију збирку са 1097 исправа. Међутим, његово издање, крцато грешкама, критика је веома неповољно оценила. Не охрабрују ни појединачна издања исправа. Лајош Талоци (Thallóczy) је, на пример, једну од најзначајнијих повеља краља Твртка I Котроманића превео на латински, али је пропустио да овај документ објави у оригиналу, ћирилицом. Наговештава се припрема исправа босанских владара и обласних господара, али ни ова збирка неће бити штампана писмом оригинала.

Укратко, досадашња непотпуна издања старих исправа не представљају подлогу за *Српски дипломатар.* Пре овог подухвата неопходна је критичка обрада и издање сваке исправе понаособ. То је задатак *Старог српског архива*. За издање старе изворне грађе заинтересовано је више научних установа и архива.

Очекујући објављивање *Српског дипломатара* који обухвата период до краја владавине краља Милутина, Редакција *Старог српског архива* одлучила је да углавном посвети пажњу исправама које су настале после 1321. године. С обзиром на ограничене могућности архивских истраживања, бар за сада, одустали смо од систематске обраде изворне грађе која подразумева строги хронолошки редослед објављених повеља. Међутим, настојаћемо да предност дамо старијим исправама, тако да би неколико свезака *Старог српског архива* омогућило састављање једне, хронолошки заокружене књиге *Српског дипломатара.*

Стари српски архив подељен је на два дела: *Дипломатичка грађа* и *Прилози српском дипломатару.* Друга рубрика намењена је радовима из помоћних историјских наука.

Овом дугорочном пројекту приступили су Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Историјски институт у Бањој Луци, Архив Србије у Београду и Међуопштински историјски архив у Ваљеву. Редакција посебно захваљује Међуопштинском историјском архиву у Ваљеву, који је највише допринео издању првог броја *Старог српског архива*.

Р. М.

ДИПЛОМАТИЧКА
ГРАЂА

Стари српски архив, књ. I, стр. 13–29

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Смиља Марјановић-Душанић

ПОВЕЉА КРАЉА МИЛУТИНА ОПАТИЈИ СВ. МАРИЈЕ РАТАЧКЕ

1306, МАРТ 15.

Српски краљ потврђује поседе које је његова мајка, краљица Јелена, као владарка у Зети и Поморју, даровала опатији Св. Марије Ратачке. Језгро опатијских поседа (Дубоица, Збурино, Братош, Топлиш, Шаптино и Спилане) чинила је приморска равница полукружног облика (данас се зове Попова њива). Краљ Милутин у експозицији помиње свог сина Стефана (у исто време тражи од папе да призна Стефанов легитимитет, што ће папа и учинити 1308) и на тај посредан начин, први пут у званичном документу означава наследника престола. Повеља је издата у граду Котору (15. марта), а на основу анализе повеље и других релевантних извора издавач документа закључује да се са сигурношћу може датовати у 1306. годину. На крају документа наведена је листа угледних сведока, као и име дијака.

Le roi serbe confirme les possessions que sa mère, la reine Jelena, a offert, en tant que souveraine de Zeta et du Littoral, à l’abbaye Sainte-Marie Ratačka. Le coeur de ces possessions de l’abbaye (Duboica, Zburino, Bratoš, Topliš, Šaptino et Spilane) était constitué par une plaine en bord de mer de forme semi circulaire (aujourd’hui la Popova njiva, „le champ du pope“). Dans son exposition le roi Milutin mentionne son fils Stefan (il a alors demandé au pape de reconnaître la légitimité de Stefan, ce que le pape fera en 1308) ce qui constitue, de façon indirecte, la première désignation de son successeur sur le trône dans un document officiel. Cette charte a été délivrée dans la ville de Kotor (le 15 mars). Sur la base de son analyse et d’autres éléments son éditeur en conclut qu’elle peut être datée avec certitude de 1306. La fin du document comporte la liste des témoins, ainsi que le nom du scribe.

Српски краљ Стефан Урош Милутин издао је 15. марта 1306. године у Котору повељу којом потврђује даровницу своје мајке, краљице Јелене, бенедиктинској опатији Св. Марије Ратачке. Аутограф повеље чува се данас у Млетачком архиву, али се средином XIX века неко време налазио

у Бечу. Поред аутографа, ова повеља има и два преписа – Мајински препис и превод на италијански. Мајински препис зове се тако јер је чуван код Висариона Љубише под Мајином.

Ранија издања

F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 67–69, бр. 65 (према аутографу који је тада чуван у Бечу); В. Макушев, *Прилози к српској историји XIV и XV века*, Гласник СУД XXII (1871) 164–167 (према аутографу који се тада већ налазио у Венецији); T. Smičiklas, *Codex diplomaticus* VIII (1301–1320), Zagreb 1910, 97 (прештампано по Миклошићу); С. Новаковић, *Законски споменици*, 603–606 (непотпун текст); Б. Шекуларац, *Дукљанско-Зетске повеље*, Титоград 1987, 132–137 (текст издат према С. Новаковићу, нав. дело, 137). Детаљан опис повеље даје Г. Чремошник, *Оригинални документи јужно-словенских владара у Млетачком архиву*, Споменик САН 93 (1940) 124–125.[1]

Факсимиле Мајинског преписа (за који је знао Миклошић) објавио је К. Петковић, *Записки ИАН* III, (Санкт Петербург 1863) 265–266 и С. Новаковић, *Хрисовуља краља Милутина манастиру Ртачком*, Гласник СУД XX (1866) 214 (погрешно прочитавши датум на Мајинском препису, Новаковић је у овом издању мислио да је реч о сасвим другом препису, што је касније, у *Законским споменицима*, исправио). Италијански превод објавио је Š. Ljubić, *Rukoviet jugoslavenskih listina*, Starine X (1878) 1–2. Повељу је у преводу на латински издао D. Farlati, *Starine JAZU* VII, 58.

Текст повеље[*]

Изреднои ѡ прѣ(све)тѣи пр(ѣ)ч(и)стѣи и прѣбл(а)г(о)с(ло)вленѣи Вл[а]д[ы]ч[и]ци нашеи Г(оспо)жи и Б(о)городителници присно Д(ѣ)вѣи М(а)риї |2| тѣмже и мы грѣшныи и оумилении раби твои, кою ти похвалоу принесемь пр(ѣ)ч(ис)тага, что же ли нарече|3|мь те ѡбрадован҆нага, или кыми похвалами вьсхвалимь твоѥ прѣнепороч҆ноѥ д(ѣ)вьство пр(ѣ)ч(и)стага Б(огороди)це |4| Д(ѣ)во М(а)риѥ. Нь ѡбаче арх(а)нг(е)ловоу глас(о)у п[о]добеще се и мы грѣш҆ныи недос(то)иными оуст҆нами вьпиѥмь

[1] Детаљну старију литературу о овој повељи даје М. Спремић, *Ратачка опатија код Бара*, Зборник ФФ у Београду, VIII-1 (1964) 193 и нап. 7.

[*] Издање текста и превод: Татјана Суботин-Голубовић. Редакција издања: Ирена Шпадијер.

тии: |5| Рад(о)уи се, рад(о)уи се ѡбрадованʼнаꙗ, Г(оспод)ь с тобою и тобою сьмиріше се н(е)б(е)снаꙗ сь земльными, и родь чл(о)в(ѣ)ч(ь)скы тобою избавле|6|нь быс(ть) прьвыѥ клѥтвы Адамовы. Адамь же и Ѥуга ликьствоуѥта ѡ рождьствѣ твоѥмь, вьсприѥмʼша прьвоу|7|ю добротоу юже прѣстоуплѥниѥмь погоубиста, анг(е)ломь славо и пр(о)р(о)комь сьбытиѥ, ап(о)с(то)ломь похвало, м(оу)ч(е)н(и)комь |8| вѣньць, ц(а)ремь дрьжаво, грѣшникомь прибѣжище. Тѣмже и азь рабь твои Стефань Оурошь самодрьжа|9|вʼныи краль срьбьски и поморʼскы, по м(и)лости твоѥи и по м(и)лости рожьдшаго се ис тебе бесѣмене, сл(ь)нца истинʼна|10|го Х(рист)а Б(ог)а нашего, прип[а]даю кь пр(ѣ)ч(и)стима ногама твоима м(и)лости просе и прощениѥ грѣхомь моимь, ꙗко да по|11|м(и)лоуѥши и застоупиши мене грѣшʼнаго раба твоѥго и сь рабомь твоимь а сь с(ы)номь моимь Стефаномь |12| и ѡт всѣхь врагь нашихь видимыхь и невидимыхь <оу всѣи> ѡбласти нашеи що ми си ты дала ч(и)стаꙗ и сь с(ы)номь ти Б(о)го|13|мь нашимь. Даю таланьть с(ве)томоу храмоу твоѥмоу ѥже ѥсть оу Рьтьчка, с(ве)тои Б(огороди)ци Рьтьчʼскои: Доубоицоу |14|, Зʼбоурина и Братошь и Топлишь, Шаптино, и Спилани и сь мегами. А се меге ѡт Ластьве како тече стоудьн|15|ць Мостьць оу Ластовьско блато горѣ ѡт Мостьца оузбрьдо по вѣнʼцоу, а ѡд вѣнʼца оу Шаптинскоу скалоу, |16| ѡт Шаптиньске оулице оу Соухии п[о]токь, ѡт Соухога потока оу Прѣсѣкоу, ѡт Прѣсѣке оу Градище, и ѡд Дѣ|17|вина врьха ѡд Цпича оу Кальць, оу Плишь на Топлишемь оу брьдо Свинищех, оу Малоу Ѡстрьвицоу, оу Зеленикоу |18| како гледа оу море, како ѥ ѡбладала госпогꙗ ми м(а)ти крал(и)ца Ѥлена, и ѡна ѥ дала и записала. То потврьди крале|19|вьство ми и записа, да ѥ на пищоу старʼцемь, и на ѡдеждоу слѣпимь, и хромымь, и братии, и да ѥ този свободʼно ѡдь |20| всѣхь работь г(ос)подьствоующихь великыхь и малих(ь), и ѡт силʼныхь оу ѡбласти крал(ѥ)в(ст)в(а) ми, да не поврѣдить що се тоу |21| именоуѥть цр(ь)к(о)вно. И кога Б(ог)ь изволи быти по мнѣ на столѣ крал(ѥ)вс(тва) ми, или с(ы)нь крал(ѥ)вс(тва) ми или ѡд рода крал(ѥ)вс(тва) ми |22| сего писанʼнаго малаго мною да не разорить, нь да потвр[ь]дить, или кто ѡд силныхь или ѡд владоущихь, кто ли и |23| дрьзнеть и мало що ѡд сихь разорити, того Б(ог)ь да разорить гнѣвомь своимь, и да ѥ причестныкь Июдѣ прѣ|24|дателю и кь тѣмь рекшимь: „Крьвь ѥго на

нас(ь) и на чедѣхь нашихь“, и да ѥ проклеть ѡт Г(оспод)а Б(ог)а вседржителꙗ |25| и ѡд силѥ ч(ь)ст(ь)наго и животворещаго кр(ь)ста и ѡд всѣхь с(ве)тыхь оугождьших Б(ог)оу ѡт вѣка, и да моу соупрʼница боу|26|де М(а)ти Б(о)жиꙗ прѣд страшнимь соудиѡмь ѥгда придеть вь славѣ соудити живымь и мрьтвимь, и ѡд мене |27| грѣшнаго кралꙗ Оуроша да ѥ проклѥть. А таковыи кои име пакостити томоу мѣстоу що записа кралѥ|28|в(ство) ими или оу пашищихь, или оу теговищихь, или име кои соудь двизати на цр(ь)ковь оу тои земли, да плати |29| крал(ѥ)вьствоу тисоукю перʼперь. И тоу м(и)лость створи крал(ѥ)вс(тво) ми домоу с(ве)тыѥ Б(огороди)це ретьчʼскыѥ кьди приде |30| оу Которь градь, и тоу бише сь крал(ѥ)вс(т)в(омь) ми властелѥ: ар(ь)хиѥп(и)ск(оп)ь барьски Маринь, и казньць Мирославь, и ѥ|31|п(и)ск(о)пь хльмьскы Иѡань, и ѥп(и)ск(о)пь зетьскы Михаиль, и челникь Бранко, дѣдь Мирославь, жоꙋпань Вла|32|диславь, <ѥ>п(и)ск(о)пь которʼскы Доуမꙋнꙗ и два свѣдока Драго и Павьль. Сего ради писа и подьписа крал(ѥ)в(ь)с(тво) ми |33| вь свѣдѣниѥ вʼсакомоу и сиѥ писа Петриць диꙗкь м(ѣ)с(е)ца марʼта .еі҃.

СТ(Є)ФАНЬ Ѡ(Ѵ)РѠШЬ, КРАЛЬ ВСѢХ(Ь) СРЪБСКИХ(Ь) ЗЕМЛЬ И МОРЬСКЫХЪ

Превод повеље

Дивној пресветој и пречистој и преблагословеној Владичици нашој и Госпођи богородитељки и присно Деви Марији. Коју похвалу, пречиста, да ти принесемо ми грешни и умиљени робови Твоји, шта да ти кажемо, обрадована, или којим похвалама да похвалимо Твоје непорочно девство пречиста Богородице, Дево Марија? Него, и ми грешни, уподобивши се гласу арханђела, недостојним устима Теби узвикујемо: Радуј се, радуј се обрадована, Господ с Тобом, и кроз Тебе помирише се небеса са земаљским, и род људски Тобом избављен беше проклетства Адамовог. Адам и Ева радовали су се рођењу Твоме, јер су добили прву доброту, коју су преступом изгубили – (Ти си) анђелима и пророцима испуњење, апостолима похвала, мученицима венац, царевима држава, грешницима прибежиште. Стога и ја, раб Твој, Стефан Урош самодржавни краљ српски и поморски, по милости Твојој и по милости онога кога си без семена родила, сунца истинског, Христа Бога нашега, падам к пречистим ногама Твојим молећи за опрост грехова мојих: помилуј и заштити мене грешнога, који сам роб Твој вољом Твојом, са сином мојим Стефаном, и од

свих непријатеља наших видљивих и невидљивих у области мојој (господству моме) коју (е) си ми Ти дала, чиста, заједно са сином својим, Богом нашим. Дајем талант Твоме светоме храму, који се налази на Ратцу, светој Богородици Ратачкој: Дубоицу, Збурину и Братош, и Топлиш, Шаптино и Спилане заједно са међама. А ово су међе од Ластве, како тече студенац Мостац у Ластовско блато, горе од Мостца уз брдо по венцу, а од венца у Шаптинску стену (литицу), од Шаптинског пролаза у Сухи поток, од Сухога потока у Пресеку, од Пресеке у Градиште, и од Девина Врха до Цпича (Спича?) у Калац, у Плиш на Топлишу, у брдо Свиништа, у Малу Острвицу, у Зеленику како гледа у море – како је имала госпођа мајка ми царица Јелена, и (како) је она дала и записала. То потврди краљевство ми и записа, да је за издржавање старцима, и за одећу слепима и хромима, и братији, и да је то ослобођено од свих господских работа великих и малих, и од великаша у области краљевства ми, и да оно, што је ту наведено као црквено, не буде повређено. И онај који вољом божијом после мене буде столовао у краљевству ми, син или сродник краљевства ми, нека не одбаци ово мало што сам написао, него да потврди. Ако се неко од великаша или владара усуди и нешто мало од овога да разори, њега нека Бог разори гневом својим, и нека буде саучесник Јуди издајнику и онима који су рекли „Крв његова на нама и на деци нашој“, и да је проклет од Господа Бога сведржитеља и снагом часног и животворног крста, и (да је проклет) од свих светих који су искони Богу угодили, и нека му Мати божија буде противница пред страшним судијом, када буде дошао да у слави суди живима и мртвима. И од мене грешнога краља Уроша нека је проклет. А онај који ће напакостити ономе месту што га њима записа краљевство ми, било у пашњацима или теговиштима (?), или ако ће се судити са црквом у тој земљи, да плати краљевству хиљаду перпера. А ту милост учини краљевство ми дому свете Богородице Ратачке када дођох у град Котор, и ту беху (присутни) властела: архиепископ барски Марин, и казнац Мирослав и епископ хумски Јован и епископ зетски Михајло и челник Бранко, дед Мирослав, жупан Владислав, епископ которски Думуња и два сведока – Драго и Павле. Стога писа и потписа краљевство ми на знање свима. Ово је писао Петриц дијак, месеца марта у 15. дан.
Стефан Урош, краљ свих српских земаља и поморских.

Текст преписа[2*]

Изрѣдно ѡ прѣс(ве)тѣи ч(и)стѣи и прѣбл(а)г(о)словен҅ные Вл(а)д(ы)ч(и)це нашеи Б(огороди)ци и пр(и)сно |2| Д(ѣ)ви Марїе въ славȣ и похвалȣ ек. И пакы по сых азъ грѣшнıе и оумилє|3|нїи рабъ твои прѣнепорочнаа Д(ѣ)во вл(а)д(ы)ч(и)це, како нарекȣ те недоȣ|4|мею се ѡбрадованнаа, кои ли ми хваламы въсхвалıаемъ име твое |5| Д(ѣ)во прѣч(ис)таа Б(огороди)це Марїе, нъ агг(е)лѡм(ь) нар(еч)енное име твое, и мы положихом |6| оусти недостоинимы, грѣшнїи рабы твои поюще таковаа тебе по|7|хвалєнїе: рад[оу]и се ѡбрадован҅наа, Г(оспод)ь с тобою, и тебе ради съ нами с<...>|8|ри се н(е)бо и землıа, и ршд чл(овѣ)чьскыи тобою избавлинь(!) быс(ть) ѡт прьвые клѣтвы |9| <Ада>мовы. Адам же и Єва ѡ рожьдствѣ твоемь въз-радова се и въси с(ве)тыи пр(о)роци |10| <аг>г(е)лѡм(ь) славо, пр(о)роком(ь) испльнинїе, ап(осто)лѡм(ь) похв(а)ла, м(оу)ч(е)никѡм(ь) вѣн҅ць, ц(а)ремъ |11| <... ниѡм> оутешенїе. съдавъ дръжавѣ <...>азъ раб твои Сте|12|<фан>ъ <О>урошъ <с>амодрьжавныи кралъ срьбъскии и помор҅скыи, по м(и)л(о)-сти |13| твоеї и по м(и)л(о)сти рожьдшаго се ѡт тебе безсѣмен҅но сл(ь)н-ца ѡгрѣанное |14| Х(рист)а Б(ог)а нашего, прип(а)даю под ногама вашима и просимь м(и)л(о)сть и прощенїе грѣхѡм |15| нашим да помилȣешь и застȣпишъ мене грѣшнаго раба твоего и съ своим рабомъ |16| синомъ твоим Стефаном да насъ избавишь ѡт врагь в(и)димы(хь) и нев(и)ди-мыхь, и да |17| ȣ владанию нашемȣ еже си нами дала съ с(ы)нѡмь твоим и Б(о)гом(ь) нашимь |18| <...> прилогь цр(ь)кви твоеи и похвалıаем име твое. Сїе прилагаю |19| с(ве)томȣ монастырȣ Б(огороди)ци Ртьчкои, на име въсе Дȣбовицȣ съ Бȣринами |20|, Братешь и Топлишь, и Шъптинȣ, и Пилане и Селıани, и Єѯе съ ме|21|ѣамы нихь. А се меѣе Дȣбовица ѡт Льствь оу стȣден҅ць Мостьць |22| како тече оу блато оу горе ѡт Мост҅ца ȣ брьдо по врьхȣ

[2] Повеља која је послужила као основа за препис К. Петковића случајно је откривена 1862. године у рушевинама кастела Ластве недалеко од Спича. Петковић је начинио препис документа и објавио га 1863. У односу на оригинал, препис одступа у неколико тачака. Прво, у диспозитиву се наводе још поседи Сељане и Ексе којих нема у оригиналу. Друго, из списка сведока изостављени су епископ хумски Јован и челник Бранко. Такође, препис носи датум 15. март 1310. године, а у потпису се јавља царска титула.

[*] Издање текста и превод: Татјана Суботин-Голубовић. Редакција издања: Ирена Шпадијер.

вїенъца оу Шъп҆|23|тинскꙋ скалꙋ, ѡт Шъптиньске скалѣ ꙋ Соухы потокъ како тече |24| ꙋ блато ꙋ Пресекꙋ, ѡт Пресъекѥ(!) оу градище, ѡт Дыевина връха ѡт Спи|25|ца оу калацъ ꙋ Плїешъ над Топлишемь, ꙋ бръдꙋ Свиницем како гледа |26| Ѡстрьвицꙋ ꙋ Зеленикꙋ како гледа ꙋ море, како е ѡбл[а]дала мати |27| моа г(о)споћа кралица Єлена и що <е> она дала и записала <...> пот|28|врьди кралѥвство мое и записї дае цр(ь)кви и манастирꙋ и ка|29|лꙋћеромь за хранꙋ и за ѡдећꙋ, и да е слободно ѡт свыех работь то|30|и що смо записали и ѡт работь господ҆скыех великыех и малїех и ѡт свыех |31| людїи силныех оу господ҆ствꙋ ми, що се именꙋе цр(ь)ковно, и кога |32| Б(ог)ь изволи ѡвоме земломе госп(о)довати ѡвы прилогь да не раскине, |33| него потврьди како господарь кога е Г(оспод)ь Б(ог)ь дароваѡ. Тко ли се наће |34| тере раскине, а нега Г(оспод)ь да разори и раскине своимь гнѣвомь, и да е при|35|чьт-никь Їꙋди иже продавыи Х(рист)а и съ теми да бꙋдеть ѡсоуждень иже |36| гла(гола)хꙋ: „Кровь его на нас(ь) и на чедѣхь наших“, и да е проклѣть ѡт Г(оспод)а Б(ог)а и силѣ |37| ч(ь)ст(ь)наго и животворьщаго кр(ь)ста и прѣч(и)стые его б(о)гом(а)тере и въсѣх с(ве)тых(ь) |38| Б(ог)ꙋ ꙋгожьдшїих и да мꙋ е соупрьница м(а)ти Б(о)жїа на страшномꙋ с[оу]доу когда |39| прїидеть Г(оспод)ь соудити живїимь и мрьтвїихь, и ѡт мене Стефана крала |40| ꙋроша да есть проклѣть. И тко ће пакостити или досъдити мѣстꙋ |41| с(ве)томꙋ що записахь азь краль Стефань или ꙋ пашахь или ꙋ работахъ |42| или се почне кои чл(овѣ)къ п<..>ти съ їгꙋменомь ꙋ тои земли да плати |43| кралѥв҆ствꙋ ми .#а. перпера. И ѡвꙋ м(и)л(о)сть сътворих манастырꙋ с(ве)тои |44| Б(огороди)ци Ртьчкои када доидохь ꙋ Которь градъ и тꙋ бихꙋ съ кра|45|лѥствомь(!) моимь властеле архїеп(и)скꙋпъ бар҆скыи Марїнъ и ка|46|хꙍїера Миросавь, и еп(и)скꙋпь зет҆ски и дедъ Мирославь, жꙋпанъ |47| Владиславь, и еп(и)скꙋпь котор҆скы Домен, и еще два сведо|48|ка Драгое и Пав҆<ль>. Ꙗ сад писа и подписа кралѥв҆ство ми да е ꙋ знанї въсакомꙋ |49| и писа Пет҆рь диа(кь) цкь[3] м(ѣ)с(е)ца мрътїа(!) .ІЕ. д(ь)нъ |50| ꙋ градꙋ родимоу съ властели моиеми на .#а.Т.І.
Сы рꙋсоволь бл(а)гочьстиваго и прѣвисокаго го(с)подина срьбскаго ц(а)ра

[3] Значење слова цкь која се овде могу прочитати није сасвим јасно. Могуће је да се ради о скраћеници за придев царьскь, тим пре што се и у потпису овог преписа може прочитати да је *ово хрисовуља цара Стефана*.

Стефана

Превод преписа

Дивно о пресветој, чистој и преблагословеној владичици нашој Богородици и присно Деви Марији – на славу и похвалу њену. И опет по овоме ја, грешни и бедни роб твој, пренепорочна Дево Владичице, колебам се како да те назовем, обрадована – којим похвалама да хвалим име твоје Дево пречиста Богородице Марија, него именом које су ти наденули анђели, па се придружисмо и ми грешне слуге твоје, појући ти недостојним уснама такву похвалу: Радуј се обрадована, Господ с тобом (...) небо и земља и род људски тобом беху избављени од прве клетве Адамове. Адам и Ева обрадоваше се твоме рождеству, и сви свети пророци (...) речима: славо пророцима, испуњење апостолима, похвало мученицима, венче царевима, (сиромасима) утехо. Утврдивши државу (...) ја роб твој Стефан Урош самодржавни краљ српски и поморски, по милости твојој и по милости родившег се од тебе без семена, сунца огрејаног, Христа Бога нашега, падам пред ноге ваше и молим милост и опрост грехова наших, да помилујеш и заузмеш се за мене, грешнога роба свога, и са својим слугама (...) твојим Стефаном, и да нас избавиш од видљивих и невидљивих непријатеља сада у владању нашем, које си нам дала заједно са сином твојим и Богом нашим (...) прилог цркви твојој и хвалим име твоје. Ово прилажем светоме манастиру Богородици Ратачкој, а управо целу Дубовицу са Буринама, Братеш и Топлиш и Шаптину и Пилане и Сељане и Ексе (?) са међама њиховим. А међа Дубовица од Ластве у студенац Мостац, како тече у блато на горе од Мостца у брдо, по врху венца у Шаптинску стену, од Шаптинске стене у Сухи поток како тече у блато у Пресеку, од Пресеке у Градиште, од Дијевина врха од Спица у Калац, у Плијеш над Топлишом у брду, Свиниште како гледа (...) Острвицу, у Зеленику како гледа у море, како је имала мати моја госпођа краљица Јелена, и што је она дала и записала (...) потврди краљевство моје, и даје написмено цркви и манастиру и калуђерима за храну и за одећу, и да је све што припада цркви ослобођено од свих работа, као што смо и записали: од работа господских великих и малих, и од свих моћних људи у господству моме (држави мојој). И онај ко Божијом вољом буде господарио овом земљом, нека не одбаци овај прилог, него (нека га) потврди као владар кога је Господ обдарио. Ако ли се нађе ко, па раскине, њега Господ нека уништи и раскине својим гневом, и нека је саучесник са Јудом који је издао Христа, и нека буде осуђен заједно са онима који говораху: „Крв његова на нама и на деци нашој“, и да буде проклет од Господа Бога и силом часног и животворног крста и пречистом његовом Богоматером, и (да буде проклет) од свих светих који су

Богу угодили, и нека му је Мати Божија противница на страшноме суду, када буде дошао Господ да суди живима и мртвима. И од мене, Стефана краља Уроша, да је проклет. И ако неко нанесе штету или сметњу светоме месту што га уписах ја краљ Стефан, било у пашама или у работама, или се (...) човек (...) у тој земљи, да плати краљевству ми хиљаду перпера. И ову милост учиних манастиру свете Богородице Ратачке када дођох у Котор град, и ту беху са краљевством мојим властела: архиепископ барски Марин и (благајник) Миросав, и епископ зетски и дед Мирослав, жупан Владислав, и епископ которски Домен, и још два сведока Драгоје и Павле. А сад писа и потписа краљевство ми, да је на знање свакоме, а писао је Петар дијак царски, месеца марта у петнаести дан, у родноме граду, са властелом мојом, у 1310. години.
Ова хрисовуља (је) благочастивог и превисоког господина српског цара Стефана.

Опатија Свете Марије Ратачке

Опатија Св. Марије налазила се у саставу барске области, у Спичу, на малом полуострву Ратац између Бара и Сутомора.У томе крају налазило се још неколико бенедиктинских опатија (на Бојани, код Дриваста, у близини Дања и Котора) и цркава (у градовима – Дубровнику, Улцињу, Скадру). Сам манастир, данас у рушевинама, основан је највероватније у XI веку, у доба успона бенедиктинског реда у Далмацији. Ратачка опатија првобитно је била посвећена св. Михаилу, да би, с јачањем маријанског култа у Приморју, променила посвету у Богородичин манастир. Опатија је била под јурисдикцијом барског архиепископа и налазила се у његовој дијецези.

Први писани податак о манастиру потиче из 1247. године,[4] а почев од краљице Јелене, о чијој даровници манастиру сазнајемо из Милутиновог документа,[5] српски владари су наставили да дарују опатију Св. Богородице Ратачке. У другој половини XIV столећа власт над овом облашћу су преузели Балшићи. Опатија, која је располагала знатним богатством, била је у каснијем периоду предмет спора између Балшића, Млечана и српских деспота. Такође, она је постала један од значајнијих центара ходочашћа.[6] У комплексу манастирских рушевина може се, према сазнањима модерне археологије, установити најмање шест периода зидања (обнове),

---

[4] T. Smičiklas, *Codex diplomaticus* IV, Zagreb 1906, 314; *Acta Albaniae* I, бр. 182; уп. М. Спремић, нав. дело, 192 (са литературом).
[5] Донацију краљице Јелене издавачи *Acta Albaniae* I, бр. 510 датују у време око 1288. године.
[6] *Историја Црне Горе* 2, Титоград 1970, 54.

да би манастир коначно страдао 1532,[7] када је непорушена остала само једна капела, где је потом вршена православна служба.

Дипломатичке одлике повеље

Спољашње одлике. – Оригинал хрисовуље краља Милутина чува се од 1866. године у Млетачком архиву, у оквиру збирке *Miscellanea atti diplomatici e privati* (кутија 10, бр. 344). Сам документ стално је изложен у сали Св. Маргарите. Писан је на пергамени димензија 54,2 x 40 цм, неправилног је облика (са заобљеним доњим крајем) и пликом висине 7 цм. Текст је писан у 33 реда, краљев потпис је цртан, црвене боје, а писмо хрисовуље је уставно, с облицима и правописом који одговарају почетку XIV столећа. Печат је воштани, донекле измењеног облика услед топлоте, а виси на гајтану од уплетених црвених конаца, провученом кроз четири прореза на пергамени. На спољашњем адресном пољу налази се латински запис руком који је унесен у позном XIV веку: Donatio Dubanize cum omnibus confinibus.

Унутрашње одлике. – По својим унутрашњим одликама ова хрисовуља припада карактеристичним повељама краљевске рашке канцеларије с почетка XIV века намењеним црквеним адресатима.

Она почиње симболичном инвокацијом на коју се наставља дуга аренга. У њој се приповеда о заслугама преблагословене владичице Деве Марије, оне чији је храм прибежиште грешника и мученика, за спасење људског рода („род људски Тобом избављен беше проклетства Адамовог“). Грешни краљ, уподобивши се гласу арханђела, исписује похвалу Богородици, назвавши је „анђелима и пророцима испуњење, апостолима похвала, мученицима венац, царевима држава, грешницима прибежиште“. Похвала Богородици, која понавља сцену Благовести („Радуј се, обрадована, Господ је с тобом; Радуј се благодатна, Господ је с тобом“) преузета је из Никољског јеванђеља (127), односно, Јеванђеља по Луки (1,28).

Прелаз ка интитулацији је традиционалан (Стога и ја, раб твој...), а сама интитулација, заједно са девоцијом, неуобичајено је дуга („Стефан Урош самодржавни краљ српски и поморски, по милости Твојој и по милости онога кога си без семена родила, сунце истинито, Христа Бога нашега, падам к пречистим ногама Твојим молећи за опрост грехова мојих: помилуј и заштити мене грешнога, који сам роб Твој вољом Твојом, са сином мојим Стефаном, и од свих непријатеља наших видљивих и невидљивих у

---

[7] Монаси су тада били принуђени да напусте манастир. Уп. D. Farlati, *Illyricum sacrum* VII, Venetiis 1817, 7, 58–59.

области мојој коју си ми Ти дала, Света, заједно са сином својим, Богом нашим“). Проширена девоција спаја се са експозицијом. У њој изнета краљева молитва Богородици укључује помен сина Стефана, који се у молитви краљевој појављује заједно са оцем у богодарованој области, те је очигледно, у часу издавања исправе, већ означени престолонаследник. Неуобичајеним обликом девоције, у којој уводи паралелу – Богородица са сином и наговештава паралелу из нарације – српски краљ са сином, као и поменом сина у санкцији документа (као оног *који вољом божијом после мене буде столовао на краљевству ми, син или сродник краљевства ми*), на начин карактеристичан за посебне политичке прилике с пролећа 1306,[8] српски краљ наступа као легитимизатор будуће власти Дечанског у области којом је до тада управљала краљица Јелена.

Према дубровачким документима[9] Јелена се последњи пут среће као владарка у Зети 1306. године. Сва је прилика да се приповедање Данила II[10] о њеној болести и замонашењу у цркви Св. Николе испод Тарабоша код Скадра[11] односи управо на пролеће 1306, када је Милутин боравио на њеној територији и даровао опатију Св. Богородице Ратачке. Разлога за овакво мишљење има више и они произлазе како из формулације самог документа, тако из казивања архиепископа Данила, као и анализе политичке ситуације током 1306. године.[12] У овом часу довољно је истаћи да повеља за опатију Св. Богородице Ратачке представља потврду дарова бивше владарке и да се само у случају успостављања нове власти може говорити о потврдама раније датих поседа, по правилу на почецима нових влада. Да је тада Јелена била владарка, краљ би свакако нагласио да она у часу издавања документа влада над облашћу којој припада опатија. Сам Милутин и вели да потврђује опатији међе „како је *имала* госпођа мајка ми царица Јелена, и (како) је она дала и записала“. Природно је да у томе часу потврду ранијих повластица издаје Милутин, а не Дечански ко-

---

[8] О томе детаљније уз коментар о датовању документа.
[9] HAD, Diversa Cancellariae 4, f. 41, 114. – Цитирано према М. Маловић, *Стефан Дечански и Зета*, ИЗ XXXII (LII), књига XLI (1979) 15, нап. 40.
[10] Данило, 85, превод Л. Мирковић, 64.
[11] Забележено је усмено предање према којем је ову цркву саградила краљица Јелена. Ова црква је трободна, грађена по шеми која је карактеристична за западни обред. Поменута црква на десној обали Бојане посвећена св. Николи није сасвим поуздано идентификована као она у којој се Јелена замонашила. Литературу о цркви Св. Николе видети код: В. Кораћ, *Градитељска школа Поморја*, Посебна издања САНУ 384, Београд 1965, 42–47.
[12] Детаљно образложење оваквог мишљења дајемо у раду *Ратачка повеља и политика краља Милутина 1306. године* (у припреми).

ји још увек није признат за легитимног сина, нити је устоличен за владара у Зети. Сматрамо да је повеља која је предмет наше анализе јасан доказ о припремним корацима српског краља да добије папску подршку и успостави власт свог наследника над облашћу којом су традиционално владали престолонаследници куће Немањића.

У диспозитиву документа прецизно се утврђују повластице (имунитети) које је краљ потврдио манастирским старцима и братији, ослобађајући их од свих работа („да је слободна од свих господских работа великих и малих, и од великаша у области краљевства ми“). После диспозиције следи санкција коју чине типизирана анатема и духовна казна („да је проклет од Господа Бога сведржитеља и снагом часног и животворног крста, и од свих светих који су искони Богу угодили, и нека му Мати божија буде противница пред страшним судијом, када буде дошао да у слави суди живима и мртвима. И од мене грешнога краља Уроша нека је проклет»), да би у другом делу санкције била додата и материјална казна уобичајена у црквеним повељама краља Милутина (1000 перпера). Посебно је значајно што се у санкцији документа помиње *син или сродник краљевства ми*, од кога се очекује да у будућности потврди манастиру поседе и повластице које им је овим актом краљ даровао, што је још један јасан знак о намерама српског краља.

У завршном делу документа, пре навођења листе сведока и помена да се правни чин, о којем је реч, одиграо када је краљ дошао у град Котор, Милутин одређује тип документа – одраз специфичног хијерархијског односа између аукторa и дестинатара – као *милост* („милост учини краљевство ми дому свете Богородице Ратачке“). На крају следи попис сведока, короборација („писа и потписа“), помен дијака, непотпун датум (без навођења године издавања акта) и потпис аукторa повеље.

Низом елемената – од девоције, преко увођења материјалне казне, навођења дана и месеца у датуму, наговештавања знака оверавања документа у есхатоколу, као и навођење места у којем је повеља писана, имена дијака и листе сведока – ова повеља краља Милутина припада повељама које су настале под јаким утицајем западних канцеларија.

Питање датума издавања. – Повеља у аутографу није потпуно датована, јер иако се помиње да је издата 15. марта недостаје година издавања документа. У Мајинском препису документ је датован у 1305. годину и то по западном обичају, од Христовог рођења, а не од стварања света како је уобичајено у византијским документима. Како је по својим дипломатичким одликама и сама повеља настала наглашено под утицајем дипломатичке праксе западних канцеларија, овакво датовање документа у

препису, под претпоставком да препис понавља неке од одлика оригинала, није разлог за сумњање у 1305. као годину издавања повеље. Издавачи су је, уосталом, различито датовали, у времену између 1303. и 1319. године.[13] Сасвим извесно, terminus post quem non за издавање ове повеље је година 1306.[14] Један други податак, међутим, јасно одређује 1306. као једину годину када је документ могао бити издат. Према Фарлатијевом приповедању,[15] „post annos fere quinque ab accepto Urosii diplomate“ опат ратачког манастира затражио је од папе Клемента V потврду даровница (Јеленине и Милутинове), као и примање опатије у клијентелу Свете Столице, што је и учињено седме године папиног понификата (1311). Према овоме излази да је Милутинова повеља морала бити издата 1306. године (а то је, према опатовом сведочењу, пет година пре наведеног папског писма).[16] Чињеница да се, како је раније напоменуто, краљица Јелена последњи пут помиње као владарка у Зети исте, 1306. године, а да наша повеља несумњиво настаје након њене управе, то је 1306. поново индицирана као година издавања документа.

Личности, појмови, установе

Мар(т)ин, архиепископ барски, 16 (страна), *53* (ред у издању); 19, *51* – Сачувано је више докумената који помињу барског архиепископа Мар(т)ина (1301 – 25. фебруар 1307). Први је акт папе Бонифација о постављању реченог Мар(т)ина на архиепископску столицу Бара (Theiner, нав. дело, 117–118; *Monumenta Montenegrina* IV, tom 1 (Arhiepiskopija Barska), prir. V. Nikčević, Podgorica 2001, CLXVIII). У овом документу он се назива Martinus. Издавачи *Monumenta Montenegrina*, нав. дело, наводе преписку

[13] Детаљан преглед ранијих датовања документа даје М. Спремић, нав. дело, 193, нап. 9.

[14] У повељи се међу сведоцима помиње и архиепископ барски Мар(т)ин који је на том положају био између 1301. и 25. фебруара 1307. године; како је наша повеља датована са 15. мартом, то је онда terminus post quem non 1306. година. A. Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia* I, Romae 1861, 123; *Acta Albaniae* I, 582, из наведеног разлога узимају 1307. као годину после које је немогуће датовање документа, превиђајући сам датум повеље (15. март), који одређује 1306. као последњу годину када је Мар(т)ин могао фигурирати на листи сведока. Сасвим је искључено да у овом случају имамо типску листу сведока; и летимичан увид у избор личности које сведоче реченом правном чину, као и њихов изузетно висок ранг у државној и црквеној хијерархији указује да би састављач исправе свакако морао знати да је први човек са листе сведока мртав, те га природно не би укључивао. Такође, јасно је и да није реч о нотицији, јер се каже да је повеља записана када је краљ боравио у граду Котору.

[15] D. Farlati, *Illyricum sacrum* VII, Venetiis 1817, 58, 59.

[16] М. Спремић, нав. дело, 193, 194, нап. 9.

која у годинама после 1301. постоји између папске столице и Мар(т)ина. Папа Бенедикт XI, у преписци која почиње годином 1303. назива архиепископа барског Marinus episcopus Antibarensis. Уп. целокупну преписку са Светом Столицом у *Monumenta Montenegrina,* op. cit., 198–205.

Михаило II, епископ зетски, 16, *54* – Први пут је поменут у овој повељи (1306), када је био присутан у Котору као сведок приликом издавања исправе. Помен зетског епископа из 1309. односи се на овог Михаила (код њега се наиме нашао спасен товар са једне млетачке лађе пострадале у которским водама). – Š. Ljubić, *Listine* I, 239. Михаило је учествовао и у раду сабора на којем је издата повеља краља Милутина за властелинство манастира Св. Стефана у Бањској.

Литература: И. Руварац, *Владике зетске и црногорске*, Цетиње 1892, 15–16; М. Пурковић, *Српски епископи и митрополити средњег века*, Скопље 1937, 18–19; Н. Дучић, *Јепископије зетска и дабарска*, Београд 1884, 4; И. Стјепчевић, *Превлака, Хисторијска расправа,* Загреб 1930, 10; М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 134; Епископ Сава, *Српски јерарси*, 324.

Мирослав, велики казнац, 16, *53*; 19, *51* – у служби краља Милутина у годинама између 1305. и 1307. Постоји могућност да је речени Мирослав био краљев казнац већ 1302. године, када су, 15. августа Дубровчани одлучили да упуте посланство краљу Милутину и том приликом његовом казнацу поклоне 100 перпера („yperperos 100 pro donis casneci“); уп. *Monumenta Ragusina* V, Zagreb 1897, 37. Око 1306, дакле у време издавања наше исправе, казнац Мирослав и даље је вршио службу (видети: М. Благојевић, *Тепчије у средњовековној Србији, Босни и Хрватској*, ИГ 1–2 (1976) 19, нап. 44), о чему сведочи његов помен као сведока приликом издавања исправе у Котору. Хијерархијски положај великог казнаца у државној управи српских средњовековних земаља јасно је одређен: он је био први у рангу од свих чланова централне управе, надлежан за претежно цивилне послове, тачније, за прикупљање владаревих и државних прихода. Високо звање осигуравало је казнацима посебне материјалне привилегије. За обављену службу убирања прихода казнацу је припадала наканда у износу од 10% од убране дажбине. Надлежности владаревог казнаца простирале су се на целој државној територији.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 21 и нап. 17, 210, 211; *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 268 (М. Благојевић).

Челник Бранко, 16, *54* – вршио службу на двору краља Милутина или у непосредној близини владара. Од присутних сведока у Котору, он је

по рангу био нижи од казнаца Мирослава, а виши од жупана Владислава. Челницима припада видљиво место у раду државне управе и они се стога често јављају као милосници на разрешницама рачуна и на хрисовуљама којима се потврђују трговачке повластице Дубровнику. Достојанство ове личности често се упоређује са достојанством које је носио comes palatinus (дворски кнез) у Угарској. Реч је о дворским чиновницима, од којих су неки били заповедници јаких војних утврђења или утврђених градова и који су се старали за њихову безбедност. Ако су пак боравили на двору, челиници су бринули о безбедности двора и владареве личности, што указује да су били људи од посебног владаревог поверења. Њима је био потчињен један број војника и дворана, а улога војних заповедника налагала је да имају извршну власт у одређеним случајевима (као што је, на пример, одређивање, *тесање*, међа манастирских земљопоседа или сведочење приликом склапања одређених правних послова). Поједини челници јављају се као сеоске старешине, а неки су били у црквеној служби.

Литература: М. Благојевић, *Челници манастира Дечани*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Београд 1989, 21–34; исти, *Државна управа*, 210–211.

Дед Мирослав, 16, *54*; 19, *52* – Највероватније је реч о дједу (старешини) босанске цркве Мирославу који се помиње и у запису у Баталовом јеванђељу (запис из Баталовог јеванђеља познат је од 1886. године). О томе видети: J. Fine, *The Bosnian Chruch*, 215–218 (са литературом). S. Ćirković, *Bosanska crkva u bosanskoj državi*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo 1987, 208, указује да је вероватно реч о истом човеку који је наведен као сведок у повељи из 1306, узимајући у обзир чињеницу да је у том тренутку дошло до приближавања дуалиста и православаца.

Жупан Владислав (Јонима), 16, *55*; 19, *52* – Титула жупана је најстарије достојанство код Срба, забележено већ по њиховом досељавању на Балкан. Титуле ових високих представника родовске аристократије биле су наследне у властеоским породицама. У почетку их носе припадници владарске породице, али је већ врло рано било и угледних чланова властеоских породица који су стекли право на ову титулу. Изгледа да српски краљеви нису додељивали ове титуле, дакле жупанска титула се није стицала на двору нити у каквој државној служби, већ се наслеђивала, али су владари од њихових носилаца захтевали да, према обичају, врше војну службу, да суде подређенима на својој територији и да управљају својим подручјем. Жупани су припадали кругу велике властеле, са пространим наследним земљопоседима и потчињеним људима. Теодор Тарановски

дефинише ову друштвену групу као „посредујуће власти", дакле, као господаре властелинстава који на свој положај доспевају због свог политичког и економског утицаја на одређеној територији.

Литература: Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањићској држави* I, Београд 1931, 206–214; М. Благојевић, *Државна управа*, 41 (нап. 21), 42, 210.

Јован, епископ хумски, 16, *53* – На основу датовања повеље краља Милутина за Ратачку опатију у 1306. годину, знамо да је тада на челу хумске епископије био епископ Јован. То је уједно најранији помен реченог Јована у српским изворима. О њему се још говори у вези са сукобом који је имао са корчуланским латинским епископом Иваном Крушићем. Корчулански епископ је, наиме, истицао сопствена права над Стоном и Стонским Ратом. Он је изгубио спор против епископа хумског Јована захваљујући посредовању тадашњег српског архиепископа Јевстатија, који се код српског краља Милутина заузео за Јована.

Литература: Епископ Сава, *Српски јерарси*, 239; Н. Милаш, *Стон у средњим вијековима*, Дубровник 1914, 56; М. Пурковић, *Српски епископи и митрополити,* 22; М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 134, 142.

Думуња, епископ которски, 16, *55*; 19, *52* – *Monumenta Montenegrina* VI (1), ed. V. Nikčević, Podgorica 2001, 305, у списку епископа града Котора изоставља Думуњу, тако што после епископа Domnius-a (1280–1288) наводи као непознату годину почетка епископата Meliciates-a (? – 1326). Управо у тој лакуни, дакле после 1288. године, а укључујући и годину 1306, ваља сместити епископа Думуњу (Dujmus). Да је тако, поред наше исправе, посредно сведочи и помен епископа Dujmus II (1352–1368), а да се при том нигде не наводи први носилац овог имена. Уп. под Dumuna (Dumóna), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* II, JAZU, Zagreb 1884–1886, 886.

Дијак Петриц, 16, *57*; 19, *55* – Литература о дијацима: С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици* XIV, *Дијак, Граматик, Нотар, Канцелар, Номик, Логотет*, Глас СКА CVI (1923) 50–96; Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990, 39–40; *Лексикон српског средњег века,* Београд 1999, 152 (Т. Суботин-Голубовић).

Топографски подаци

Од преко двадесет топонима који су наведени у повељи, на данашњим картама могуће је препознати свега неколико, и то готово искључиво оне који се односе на имена брда и узвишења. Ипак, већ на основу њих може се утврдити да је језгро опатијских поседа чинила приморска равница

полукружног облика која се налази у најјужнијем делу историјске области Паштровићи, југоисточно од данашњег Петровца на мору, а 10 до 15 километара северозападно од места где се налазила Ратачка опатија. Ова равница данас, вероватно не случајно, носи назив Попова њива.

Топоними из диспозиције повеље који се са мање или више сигурности могу повезати са данашњим локалитетима су:

Дубоица (15, *23–24*; 18, *23*) – данас постоји само брдо Дубовица уз морску обалу;

Топлиш (15, *24*, *29*; 18, *23*; 19, *29*) – истоимено узвишење;

Ластва (15, *25*; 18, *25*) – Петровац на мору;

Пресека (15, *28*; 19, *27*) – брдо Пресјека;

Девин Врх (15, *28–29*; 19, *28*) – можда данашњи Дин Врх;

Цпич (15, *29*) – постоји само шира област Спич југоисточно од Паштровића;

Мала Острвица (15, *30*; 19, *29*) – постоји брдо Островица, а око њега неколико узвишења чији називи нису убележени на секцији 1 : 50 000, али би неко од њих лако могло да буде Мала Острвица.

За убикацију већине других топонима који се помињу у овој повељи видети М. Спремић, нав. дело, 194, напомене 11–17.

Карта 1: Област у којој су се налазили поседи Ратачке опатије даровани повељом краља Милутина

Стари српски архив, књ. I, стр. 31–54

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41=131.1"13"

Небојша Порчић

ПИСМО КРАЉА ВЛАДИСЛАВА II КНЕЗУ И ОПШТИНИ ДУБРОВАЧКОЈ

1323, ОКТОБАР 25.

Једини сачувани документ краља Владислава II, сина краља Стефана Драгутина, јесте староиталијански превод једног његовог писма уписан у дубровачку канцеларијску књигу за 1323. годину, под датумом 25. новембар. У овом писму Владислав обавештава дубровачке власти да су му дубровачки трговац Климе Држић и његова браћа исплатили све дугове и да убудуће могу слободно да послују у његовим земљама. Писмо је написано 25. октобра 1323. године у Владислављевом двору, у присуству четири српска достојанственика и четири Дубровчанина. Тексту писма претходи уводна напомена која садржи опис печата који се налазио на оригиналном документу. Такође, на суседној страници исте канцеларијске књиге, под датумом 11. април 1325. године, дописана је белешка о томе да је један од Дубровчана наведених у писму потврдио веродостојност његове садржине.

Le seul document conservé du roi Vladislav II, fils du roi Stefan Dragutin, est une traduction en ancien italien d'une de ses lettres consignée dans le registre de chancellerie de Raguse pour l'année 1323, sous la date du 25 novembre. Vladislav y informe les authorités ragusains que le commerçant ragusain Clime de Dersa et ses frères se sont acquittés envers lui de toutes leurs dettes et qu'ils peuvent à l'avenir librement commercer sur ses terres. Cette lettre a été rédigée le 25 octobre 1323 à la cour de Vladislav, en présence des quatre dignitaires serbes et quatre Ragusains. Le texte même de la lettre est précédé d'une note introductive qui contient une description du sceau apposé sur le document originel. Aussi, sur la page voisine du même registre de chancellerie, sous la date du 11 avril 1325, est écrite une notice rapportant qu'un des Ragusains mentionnés dans la lettre a affirmé la crédibilité de sa teneur.

Владислав II, син краља Стефана Драгутина, упутио је 25. октобра 1323. године *кнезу, судијама, већницима и свој општини дубровачкој* писмо којим их обавештава да му дубровачки трговац Климе Држић и његова браћа, синови Јунија Држића, нису ништа дужни и да могу слободно да послују по његовој земљи и трговима.

Очигледно намењено да истовремено служи Држићима као доказно средство, писмо је било снабдевено печатом, потписом и списком сведока на којем су се нашла имена четири српска достојанственика и четири дубровачка трговца. Ипак, знајући да Дубровчани исправе које добију обично ради додатне сигурности уписују у своје градске књиге, Владислав је дозволио могућност да се тако поступи и са овим писмом, уколико Климе и његова браћа то буду захтевали.

Заиста, већ 25. новембра 1323. године дубровачки канцелар Поне Стамберти је у канцеларијској књизи за ту годину,[1] после уводне напомене на латинском језику, исписао и цео текст Владислављевог писма у преводу на староиталијански, уз забелешку да је по обављеном послу писмо враћено Клими Држићу. То је уједно и последњи познати податак о оригиналном документу. Мада је 11. априла 1325. године на суседној страници исте књиге дописана белешка у којој се каже да је Менче Менчетић, један од дубровачких трговаца наведених у писму, под заклетвом потврдио веродостојност његове садржине, оригинална исправа том приликом није поменута. Стога остаје само да се закључи да је њена судбина после 25. новембра 1323. године непозната и да је италијански превод који је тог дана записао дубровачки канцелар једини њен расположиви примерак. Његова вредност је утолико већа што је то, колико је познато, једини у целини сачувани текст неког документа краља Владислава II, личности о чијем је садржајном животу остало тако мало изворних података.

Ранија издања

Писмо Владислава II објављено је већ 1862. године у збирци Меде Пуцића, једног од првих издавача дубровачке грађе за српску средњовековну историју (М. Пуцић, *Споменици српски* II, 3–4). Пуцић је донео цео текст канцеларове уводне напомене и самог писма, али без икаквог додатног коментара, па и без упућивања на белешку на суседној страни. Такође, његово читање садржи доста одступања од изворног текста. Многа од њих су очигледно последица свесног или несвесног „исправљања“ средњовековног начина писања појединих латинских и италијанских речи, али има и крупнијих превида и материјалних грешака (на пример, име познатог дубровачког канцелара Поне чита као латинску реч *pene*). Поред тога, Пуцић није уложио напор да разреши празнине настале због оштећења у доњем десном углу листа, које крију име једног од присутних Дубровчана и, како изгледа, један значајан топоним.

[1] Diversa Cancellariae 7, fol. 46.

Упркос недостацима, Пуцићево издање је испунило главне циљеве првог објављивања једног изворног документа: упозорило је на његово постојање и у основи верно пренело његову садржину. Нажалост, од 1862. године до данас издавачи изворне грађе осврнули су се на ову исправу само још два пута. Константин Јиречек је у својој збирци докумената из Дубровачког архива (К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892) 99) указао на везу између писма и белешке из 1325. године и извршио неколико исправки у Пуцићевом читању, док је ново издање целог текста уводне напомене и писма донео *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, уредника Тадије Смичикласа (том IX, Zagreb 1911, 146–147). Међутим, тешко је рећи да је Смичикласово издање представљало корак напред у односу на Пуцићево. Неке грешке су исправљене, али су зато учињене нове, а два реда текста су потпуно изостављена.

Можда управо због ослањања на недовољно добра издања, неки подаци које овај документ пружа нису били искоришћени. Оно мало пажње што му је указивано углавном је било усмерено на идентификацију побројаних сведока и тумачење помало збуњујућег описа печата у уводној напомени. Ово издање, приређено на основу снимка који се налази у фонду микрофилмова дубровачке грађе Архива САНУ (ролна 2/II), поред текста уводне напомене и самог писма, по први пут доноси и текст белешке из 1325. године, подвргавајући их све заједно једној новој анализи.

Текст уводне напомене и писма*

Die XXV novembris MCCCXXIII Indictione sexta

Laurençus de Bubagna, advocatus Clime et [2] fratrum suorum, filiorum condam Junii |2| de Dersa de Raugio, presentavit nobili et potenti viro domino Lodoyco Mauroceno, |3| honorabili comiti Raugii, et suo Minori Consilio, in cancellaria communis more sollito con|4|gregato, infrascriptas licteras seu privilegium vel povelliam domini regis Vladisclaui sigillatas sigillo cere albe, |5| in quo sigillo erat ymago unius teste cum capello super capud, in quo erant scol|6|pite in ligua(!) sclavonessca infrascripte

---

* Латински и староиталијански текст приређени су према правилима о исписивању и објављивању докумената која је изложио Јорјо Тадић у предговору свом издању дубровачких писама и упутстава (Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке Републике* I, Београд 1935, XI–XIII). Угласте заграде означавају места која су оштећена или нечитка, а текст у њима предложену реконструкцију. Уколико никаква реконструкција није предложена, стављене су три тачке.

[2] Прецртано: *Valli*. Vallius је било име једног од браће Држића (видети ниже: *Просопографски подаци*).

lictere, videlicet: Stephanus a Dio fidele eservo(!). |7| Quas quidem licteras, privilegium seu apoveliam idem dominus comes cum dicto suo |8| Minori Consilio, ad futuram rei memoriam et cautelam dicti Clime et fratrum, |9| fecerunt registrari per me, Pone, juratum cancellarium communis. Cuius lictere, privilegii |10| seu povilie tenor talis est:

|11| Lo reame al parente de reame conte de Raugia Lodoyco Mauroceno, a judici e con|12|silier ed a tucto lo commune de Raugia. La mia scriptura Dio dia a vuj trovar sani e lo |13| reame per la gracia di Dio sano è. Devi a saver a vuj, cari mei amici, sicome |14| io v ave scripto chom dobie mandar Clime de Dersa ad cio che mi si debia di|15|riçar. Unde io, sicome filio del mio padre, miser lo re padre de reame, |16| lo sancto ch a requia[3] re Stepano, vedendo la sua sancta vita e la sua ragione, pensai |17| ad cio che no possa aver pecato l anima de reame, e trovaj per le scripture e per le |18| ragioni de reame sicome Clime tuto cridiçato e suoi fratelli a reame e plu |19| nesuno debito non è debitor de nesuno debito di che potesse o potesseno |20| pensar nesuno homo di carne. Unde dal die dancuoj in fine ala mia vita |21| e in fine ala vita de mei filioli o volè mei parenti e perpetualmente infinitamente |22| infine la fine del mondo, ch io ne mei filioli ne mei parenti che non a|23|bian che fare de nesuna cosa e di nesuno debito ne per lo dicto Clime ne |24| per li suoj fratelli, ch elli mi sono dricti e neiente debitori. Ançi da lo reame |25| l anima e la fede de reame che debiano venire Clime e li suoj fratelli per |26| la terra e per li mercati de reame sança alcuno inpacio e che a lor no sia |27| data alcuna cagione. E se domanda Clime e vuol e li suoi fratelli che questa |28| lectera se debia rigistrar in cancellaria de Raugia, e vuj la rigistrate. E se vuole an|29|cora Clime e li suoi fratelli magiormente fermeça, e vuj lo dite al vostro notario |30| della citade ch elli debia scriver e fermar sicome vuj save, che mo e perpetual|31|mentre(!) no li sia facto alcuna question del tempo passato infine a cuoi. E questa |32| scriptura si fe lo reame nella carnacione de Jehu(!) Christo, nostro Signor, millesimo trecentesimo |33| vigesimo tercio, de mense octubrio XXV die, sexta indictione. E questa scriptura scripsse lo

[3] Део који је овде протумачен као *ch a requia* (дословно: „који има покој“) сви досадашњи издавачи читали су различито: Пуцић као *memoria*, Јиречек као *charoque* (?), а Смичиклас као *quondam*. Овде понуђено читање заснива се на претпоставци да је посреди превод другог дела српске сложенице **светопочивьши** која се често јавља у исправама Немањића као синоним за покојни. Да су Дубровчани преводили израз **почивьши** конструкцијом „који има покој“ сведочи писмо Стефана Дечанског из 1326. године у којем је овај израз преведен са *lo quale ae requie* (К. Јиречек, *Споменици српски*, Глас СКА 11 (1892) 99).

|34| diacono Perchel. E di ço son guarenti lo jupan Rodosclauo(!), lo jupan Voichna et [lo] |35| protobistial Jurech, sevast Junac de Manolo, conte Mençe et Marino de Pro[danello] |36| et Sime de Marcus et Nichola de Naugne. E questa scriptura fermai in [4] Cer[...] |37| nella corte de reame. [5] Servo de Christo signor Vladisclauo.

На маргини (при средини): que lictera fuit restituta eidem Clime.

На маргини (при дну): знак налик римском броју један; исти знак налази се на суседној страници, уз белешку дописану 11. априла 1325. године.

Превод уводне напомене и писма

Дана 25. новембра 1323, индикта шестог

Лавре Бубања, заступник Климе и његове браће, синова покојног Јунија Држића из Дубровника, поднео је племенитом и моћном мужу, господину Лодовику Маурочену, поштованом кнезу дубровачком, и његовом Малом већу, окупљеном, како је обичај, у општинској канцеларији, доле наведено писмо, то јест, повластицу или повељу, господина краља Владислава, печаћену печатом од белог воска на којем је била слика једне главе са капом на врху и на којем су биле урезане на словенском језику следеће речи: Стефан верни раб Божји. То је, дакле, писмо, повластицу или повељу, да би се сачувало од заборава и ради сигурности поменутог Климе и браће му, исти господин кнез са реченим својим Малим већем дао мени, Пону, заклетом канцелару општине, да га упишем. Тог је писма, повластице или повеље садржина оваква:

Краљевство ми сроднику краљевства ми кнезу дубровачком Лодовику Маурочену, судијама и већницима и свој општини дубровачкој. Дао Бог да вас моје писмо затекне у здрављу, а краљевство ми милошћу Божјом здраво јест. Треба да вам је знано, драги моји пријатељи, како сам вам писао нека [се?] пошаље Климе Држић за оно што треба да ми се исправи. Стога сам ја, као син свог оца, господина краља оца краљевства ми, светопочившег(?) краља Стефана, гледајући његов свети живот и његову разборитост, мислио на то да душа краљевства ми не може имати греха и нашао кроз списе и кроз рачуне краљевства ми да је Климе у свему верован и његова браћа краљевству ми и да више ни за какав дуг није дужник никаквог дуга на који би могао помислити иједан човек од плоти. Стога од дана овог, па до краја мог живота и до краја живота мојих синова или, пак, мојих сродника, и стално, бесконачно до краја света, ни ја, ни моји

[4] Прецртано: *eccss*.
[5] Прецртано: *Sig*.

синови, ни моји сродници нећемо тражити никакву ствар нити икоји дуг ни од реченог Климе ни од његове браће, јер су ми прави и ничим дужници. Штавише, даје краљевство ми душу и веру краљевства ми да могу ићи Климе и његова браћа по земљи и трговима краљевства ми без икакве сметње и да неће бити ничим изазивани. И ако траже Климе и његова браћа да ово писмо треба да се упише у дубровачкој канцеларији, а ви га упишите. И ако Климе и његова браћа буду тражили још већу сигурност, а ви реците вашем градском нотару да им напише и потврди како ви знате да им сада и довека неће бити прављено никакво питање о прошлом времену до данас. А ово писано учини краљевство ми [године] оваплоћења Исуса Христа, Господа нашег, хиљаду тристотине двадесет треће, месеца октобра 25. дана, шестог индикта. А ово писано написа дијак Перко(?). А овога су сведоци жупан Радослав, жупан Војихна и протовестијар Јурек, севаст Јунак Манолић, кнез Менче и Марин Проданчић и Симе Маркушић и Никола de Naugne. А ово писано потврди се у Цр...(?), у двору краљевства ми. Раб Христов господин Владислав.
На маргини (при средини): Писмо је враћено истом Клими.

Текст белешке од 11. априла 1325. године

Anno Domini millesimo trencentesimo vigesimo quinto, indictione octava, die XI aprilis. Mençe filius |2| condam Mathie de Mençe, testis juratus de veritate dicenda, coram domino Hugolino Justiniani, |3| comite Raugii, et juratis judicibus Martulo de Teduisio, Stepan de Binçola, Iohanne de |4| Çilippa, Marcho de Lucaro et Marino de Mençe suo sacramento interrogatus, dixit et testificavit |5| quod tempore et loco in dictis licteris contentis et coram me et aliis testibus in ipsis licteris contentis |6| ego fui presens quando dictus dominus rex Vladisclauus scribi fecit omnia que in dictis licteris |7| continentur.

Превод белешке од 11. априла 1325. године

Лета Господњег 1325, индикта осмог, дана 11. априла. Менче, син покојног Матије Менчетића, заклет као сведок да говори истину, пред господином Хуголином Јустинијанијем, кнезом дубровачким, и заклетим судијама Мартолом Тудизићем, Степаном Бинчулићем, Јованом Челпом, Марком Лукаревићем и Марином Менчетићем, под својом заклетвом упитан, рече и посведочи: „У време и на месту који су наведени у реченом писму и преда мном и другим сведоцима наведеним у истом писму, био сам присутан када је речени господин краљ Владислав дао да се запише све што је у реченом писму садржано."

Дипломатичке особености

Иако писмо краља Владислава није сачувано у изворном облику и на изворном језику, његова дипломатичка анализа може да пружи више него што би се у први мах очекивало, понајвише захваљујући чињеници да је овде реч о документу који припада једном добро познатом дипломатичком типу – разрешницама рачуна. Настале из обичаја српских и босанских владара да право на убирање царина на својим трговима издају под закуп заинтересованим трговцима, најчешће Дубровчанима, разрешнице су заправо биле својеврсна уверења којима је владар потврђивао да му је дотични трговац исплатио закупнину. Поред пословичне опрезности, дубровачке трговце је на прибављање разрешница упућивао и њихов градски Статут, чија је једна одредба захтевала од Дубровчана који су пословали са владарима из унутрашњости да за живота измире све своје рачуне према њима.[6] Доказ да је обрачун извршен била је управо разрешница, па је у дубровачким архивским књигама сачуван велики број ових докумената из времена од почетка XIV до средине XV века, што омогућава праћење развоја те дипломатичке форме и уочавање њених обележја у појединим раздобљима и канцеларијама. При том је за анализу Владислављеве исправе најзначајније поређење са разрешницама које су издавали други владари из династије Немањића.[7]

Писмо, **повластица**, **повеља**. – Судећи по сачуваном материјалу, у доба Немањића разрешнице су најчешће издаване по обрасцу који је подразумевао писање два документа: разрешнице у ужем смислу, стилизоване као владарска милост којом се утврђује правни чин измирења рачуна (почиње промулгацијом, најчешће: *Пише краљевство/царство ми да је знано сваком*) и пропратног писма којим се дубровачке власти обавештавају о извршеном правном чину (почиње адресом *кнезу и општини дубровачкој*). По приспећу у Дубровник оба документа су превођена на италијански језик и тај је превод записиван у општинске књиге. Затим је оригинал разрешнице у ужем смислу, за коју су Дубровчани сасвим прикладно користили српску реч *повеља* (*povellia*, *apovelia*, *povilia*), одлазио

[6] V. Bogišić et C. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*, Zagrabiae 1904, 79–80. Више о овој одредби и о разрешницама уопште: А. Соловјев, *„Градски закон" у средњовековној Србији*, Архив ПДН 16 (1928) 344–346; С. Ћирковић, *Осумњичене повеље кнегиње Милице и деспота Стефана*, ИЧ 6 (1956) 140–143, 145, 146; А. Веселиновић, *Царински систем у Србији у доба Деспотовине*, ИГ 1–2 (1984) 11–13.

[7] Највише разрешница објављено је у наведеним збиркама М. Пуцића и К. Јиречека, те у збирци Љ. Стојановића, *Повеље и писма* I-1.

појединцу о чијим је рачунима реч, док је оригинал пропратног писма, које је опет прецизно и доследно називано *писмо* (*lictera*), остајао општини.[8]

Најстарију објављену „дводелну“ разрешницу издао је Стефан Дечански почетком 1326. године. Исправа краља Владислава не припада том типу, јер је из напомене у маргини (*писмо је враћено истом Клими*) јасно да у Дубровник није стигло никакво друго писано сведочанство о овом правном чину. Ипак, да је код Дубровчана већ постојала поменута појмовна прецизност у обележавању различитих врста докумената, а можда и навикнутост на „дводелне“ разрешнице, показује уводна напомена канцелара Поне у којој се Владислављев документ три пута доследно назива *писмо, повластица или повеља*. Заиста, по дипломатичком облику то је било *писмо* адресирано на дубровачког кнеза и општину, а по намени *повеља* која је требало да остане Клими Држићу као доказно средство.

Трећи појам у овом опису, *повластица*, постаје јаснији када се при крају диспозитивног дела документа дође до одредбе којом се Клими и његовој браћи даје слобода кретања и пословања по Владислављевим земљама. Помињање ове одредбе у разрешницама веома је ретко, али се она редовно налази у општим српско-дубровачким уговорима о трговини. А како су Дубровчани за те уговоре који су садржали низ одредби срачунатих да учине њихово пословање у Србији лакшим и безбеднијим често користили назив повластице (*privilegia*),[9] било је сасвим природно да се и разрешница за Климу Држића, пошто је садржала једну такву одредбу, такође назове *повластицом*.[10]

На крају треба рећи да су сами српски писари у разрешницама овог доба од поменутих израза користили једино израз **повелꙗ**, и то, као и Дубровчани, за разрешницу у ужем смислу.[11] Много чешће документи нема-

---

[8] Од 17 немањићких разрешница објављених у поменуте три збирке, за најмање десет њих може се утврдити да су следиле овај „дводелни“ образац. У тих 17 разрешница постоје само два примера недоследности у употреби ових назива, оба у случају када је издат само један документ.

[9] У једном дубровачком опису преговора са српским краљем из 1308. године стоји: dominus rex dedit ambasciatoribus nostris pro communi Ragusii autentica et solemnia privilegia (М. Пуцић, *нав. дело*, 153).

[10] Ова конкретна одредба налази се у српским документима у више варијанти. Облик који је употребљен у Владислављевом писму не може се потпуно реконструисати, јер није јасно који је то српски израз преведен италијанском речју *cagione*. Претходни део је, судећи по повељама краљева Милутина и Стефана Дечанског, готово сигурно гласио: **да ходе по земли и по трговѣх кралевьства ми безь вьсаке забаве** (Љ. Стојановић, *нав. дело*, 35, 37, 40).

[11] М. Пуцић, *нав. дело*, 18, 19; К. Јиречек, *нав. дело*, 26–27, 27–28.

ју никакав назив или их једноставно називају **писаник**, у дубровачком преводу *scriptura*.[12] Ту реч је очигледно користио и Владислављев дијак. Такође, у неколико наврата за разрешницу у ужем смислу користи се реч **милость**, коју Дубровчани преводе са *gracia*.[13]

Печат. – Од спољних одлика оригиналног документа више се може рећи једино о печату чији је опис канцелар Поне оставио у уводној напомени. Грегор Чремошник је на основу имена Стефан закључио да се на писму изгледа налазио печат Стефана Драгутина, то јест, да је Владислав, пошто из неког разлога није имао сопствени печат, користио очев.[14] Чремошник је такође одбацио могућност да је натпис на печату гласио **Стефань оу Бога вѣрьнь рабь** како би произлазило из латинског превода, предлажући уместо тога варијанту **Стефань рабь Христоу** која се налази на једном типу Драгутиновог новца.[15] Међутим, с обзиром на реч *fidele*, „веран“, која се јавља у латинском преводу, готово је сигурно да је и изворни српски натпис такође садржао неки придев сличног значења.[16]

Друга пажње вредна појединост у вези са печатом јесте његова бела боја. Чремошник је помало сумњичаво напоменуо да би, ако је опис дубровачког канцелара тачан, то био „једини познати бели печат на нашем подручју“.[17] Ипак, да је овај печат заиста имао неку особену боју, различиту од природне жуто-мрке, као да говори и чињеница да су дубровачки писари овог доба, па и сам Поне Стамберти, описивали жуто-мрке печате као *sigillo cum cera gialla*.[18]

---

[12] М. Пуцић, *исто*, 2, 12–13.

[13] М. Пуцић, *исто*, 46, 47, К. Јиречек, *нав. дело*, 23. О значењима речи **милость** у српским средњовековним документима, видети М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001, 59–97.

[14] G. Čremošnik, *Studije za srednjovekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slovena*, Sarajevo 1976, 124. О употреби туђих печата у српској дипломатици, уп. Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. Печат*, Глас СКА 132 (1928) 25, нап. 3.

[15] G. Čremošnik, *нав. дело*, 125. О поменутом типу Драгутиновог новца видети нап. 20.

[16] Чини се да би то најпре могао да буде придев **благовѣрьнь** који се у сличном контексту налази у Драгутиновој интитулацији са Бањске повеље: **Стефань Христоу Богоу благовѣрьнь рабь** (Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 630). Уопште, стиче се утисак да се натпис на печату са Владислављевог писма није много разликовао од ове интитулације.

[17] G. Čremošnik, *нав. дело*, 81.

[18] За Стамбертијев опис видети: М. Пуцић, *нав. дело*, 5–6. О другим примерима оваквог описа, уп. Ст. Станојевић, *нав. дело*, 23, нап. 1. Иначе, Љ. Стојановић у свом издању српске повеље са потписом *господин Стефан*, за коју је он веровао да припада Стефану Дечанском, а која се данас сматра Драгутиновом, помиње остатке печата. Нажалост, није речено да ли ти остаци указују на неку одређену боју (Љ. Стојановић, *нав. дело*, 40).

Најнејаснији део описа печата односи се на ликовну представу која се на њему налазила. *Слика једне главе са капом на врху* никако се не уклапа у представе на сачуваним немањићким печатима,[19] па је Чремошник закључио да је посреди несрећна писарска формулација иза које се крије уобичајена представа целе фигуре владара са круном.[20] Међутим, не треба сасвим одбацити могућност да се на овом печату налазила нека ликовна представа која је приказивала само главу и то главу на којој је било нешто друго, а не круна. Наиме, иако није забележено на сачуваним печатима, приказивање само главе или попрсја коришћено је на немањићким новцима,[21] док се у прилог претпоставци да се на печату није налазила круна, поред употребе речи *capello*, може навести упадљиво одсуство из Стамбертијевог описа било каквог помена о владарском карактеру ове ликовне представе. Поређења ради, исти канцелар је представу на печату Стефана Дечанског из 1326. године јасно описао као *ymago regalis*, а слични описи са употребом атрибута „краљевски" срећу се и код других писара.[22]

Унутрашња дипломатичка обележја. – Исправа краља Владислава далеко је најдужа међу сачуваним разрешницама из доба Немањића. Поред тога, њен дипломатички образац садржи неколико особености, реткости и појединости које завређују посебну пажњу.

Писмо почиње „узгредном" интитулацијом *краљевство ми*[23] испред које је, судећи по другим писмима сачуваним у оригиналу, највероватније стајала симболичка инвокација у облику крста.[24] Тип адресе са

---

[19] Сам превод који је овде понуђен заправо представља покушај да се овај опис учини смисленијим. Основно и најчешће значење и речи *testa* и речи *capud* јесте „глава", па би највернији превод у ствари био *слика једне главе са капом на глави*!

[20] G. Čremošnik, *нав. дело*, 124–125. Томе у прилог ишла би и представа владара на Драгутиновом новцу са натписом **Стефань рабь Христоу** (В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, 239, слика: Табла I, бр. 2.5).

[21] Већ код краља Радослава налазе се попрсја Христа и арханђела Михаила, а прве представе владарске главе сачуване су на Душановим царским полудинарима (слике: В. Иванишевић, *нав. дело*, Табла I, бр. 1.1, 1.3; Табла II, 6.26, 6.27, 6.28).

[22] Ст. Станојевић, *нав. дело*, 23, нап. 1. Разрешавању недоумица око боје овог печата и ликовне представе на њему можда би могао да допринесе увид у угарску сфрагистичку праксу која је Драгутину као зету угарског краља свакако била блиска.

[23] Ниједно немањићко писмо сачувано на српском језику нема ову интитулацију. Изрази *краљевство ми* и *царство ми* јављају се на почетку писама само у генитиву, као део адресе, нпр. **Царства ми любовномѹ сѹродникѹ** (К. Јиречек, *нав. дело*, 28).

[24] К. Јиречек, *нав. дело*, 22–37, бележи симболичку инвокацију код свих немањићких писама које је објавио, и то како на почетку писма, тако и испред потписа.

помињањем кнеза, судија, већника и све општине био је у ово време већ устаљен у писмима српских владара Дубровнику.[25] Такође, употреба речи које означавају сродство у обраћању дубровачком кнезу среће се већ код краљице Јелене 1304. године,[26] а реч *сродник* први користи краљ Милутин 1313. године.[27] Овде, међутим, треба истаћи да су краљ Владислав и кнез Лодовико Мауроченo највероватније заиста били рођаци, јер је Маурочено други облик презимена породице Морозини из које је потицала Владислављева прва супруга Констанца.[28]

Лепа и опширна салутација *дао Бог да вас моје писмо затекне у здрављу, а краљевство ми милошћу Божјом здраво јест*, чије порекло сеже уназад до староримског *si vales bene est, ego valeo*, налази се, са мањим варијацијама, и у Милутиновом писму из 1320. године,[29] као и у многим познијим документима, постајући повремено препознатљива одлика појединих канцеларија.[30] Увид у дипломатичку праксу српских суседа вероватно би открио одакле је ова салутација доспела у српске формуларе.[31]

---

[25] Владислављева адреса је, изгледа, била идентична са оном у Милутиновом писму из 1320. године: **сȣродникȣ кралевьства ми кнезȣ дȣбровьчкомȣ и сȣдиꙗмь и векьником и всеи ѡпкинѣ дȣбровьчкои** (М. Пуцић, *нав. дело*, 2). Формулација *судије и већници* односи се, у ствари, на дубровачко Мало веће које је, између осталог, заједно са кнезом примало писма страних владара. Веће је имало једанаест чланова: пет судија Великог суда и шест „обичних“ већника.

[26] **Любовномȣ синȣ и кȣмȣ кралевьства ми** (К. Јиречек, *нав. дело*, 23).

[27] М. Пуцић, *нав. дело*, 1–2.

[28] У каквом су тачно родбинском односу били Владислављева супруга Констанца и дубровачки кнез Лодовико није се могло утврдити на основу података у расположивим објављеним изворима. О породици Морозини: G. Tassini, *Curiosità veneziane*, Venezia 1915, 437. О браку Владислава и Констанце Морозини: Р. Ћук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Београд 1986, 21–22, са прегледом старије литературе.

[29] Код Милутина је само обрнут редослед два дела реченице: **кралевьство ми милости Божиѥ здраво ѥсть и любовномȣ писанию кралевьства ми даи Богь ѡбрѣсти те здравои** (М. Пуцић, *нав. дело*, 2). Милутин је сличну салутацију користио и у једном писму из 1319. године које је сачувано само у преводу (*исто*, 45).

[30] Салутације овог типа имају писма браће Повика (1367–1369), босанских владара (1388–1399), Мркше Жарковића (1406), породице Бранковић (1411–1417) и Комнина Аријанита (М. Пуцић, *нав. дело*, 25–26, 31, 32, 37, 40, 41, 43, 62–63, 63–64; К. Јиречек, *нав. дело*, 33–34, 35–36, 50–51; Љ. Стојановић, *нав. дело*, 88–90, 161–162, 164–166, 176–177, 230–233, 240–241, 475). Уп. такође С. Ћирковић, *нав. дело*, 141–142, и Р. Михаљчић, *Изворна вредност старе српске грађе*, Београд 2001, 10.

[31] У свом осврту на босанске и рашке салутације, Станоје Станојевић уопште не помиње овај облик (уп. Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. Салутација*, Глас СКА 92 (1913) 195–209).

После уобичајене промулгације *треба да вам је знано*[32] следи помало необична експозиција, која у делу где се говори о угледању на оца и старању да се не почини грех готово личи на малу аренгу. Такође, нејасна је реченица у којој Владислав подсећа на садржину свог ранијег писма. Речи *chom dobie mandar Clime de Dersa* дословно би значиле: *како треба да пошаље Климе Држић*. Међутим, одредба дубровачког Статута која уређује свођење рачуна између Дубровчана и владара из унутрашњости не предвиђа слање било каквих докумената из Дубровника, него једино одлазак самог дужника на владарев двор. Стога се чинило исправнијим превести ово место са: *како треба да се пошаље Климе Држић*.[33]

У исто тако китњастој и за разрешнице прилично дугачкој диспозицији, издваја се неколико значајних појединости. Прво, пада у очи да нигде није наведено за шта су тачно Климе и његова браћа били дужни Владиславу.[34] Може се само претпоставити да се радило о закупу царина у области Рудника, који је био најзначајније привредно средиште на Владислављевој територији. Пажњу привлачи и формула којом Владислав преноси обавезу поштовања извршеног правног чина на своје синове и сроднике, јер је то једини податак који указује да је он можда имао потомство.[35] *Повластица* о слободи кретања и пословања већ је помињана, али облик заклетве који стоји уз њу, *даје краљевство ми душу и веру*, заслужује да буде посебно истакнут као јединствен случај у сачуваним исправама Немањића.[36] Најзад, реченица којом Владислав допушта да

[32] Изворно вероватно **да знате** или **ви знате** (уп. М. Пуцић, *нав. дело*, 5, 6, 18, 19, 25).

[33] Томе у прилог као да говори и чињеница да се Климе Држић не помиње у одлукама дубровачких већа од краја маја до краја новембра 1323. године. О поменутом првом Владислављевом писму нема никаквог трага у канцеларијској књизи за 1323. годину. Додуше, у овој књизи нема бележака за првих пет месеци те године.

[34] Тај податак се готово редовно налази у разрешницама, било у облику тачног навођења закупљених тргова, на пример, *држао је Паскоје Гучетић трге новобрдске* (М. Пуцић, *нав. дело*, 6), или, мање одређено, *купио је Андрија Пештић трге краљевства ми* (*исто*, 9).

[35] Иако је приметно да су ове формуле у немањићким актима састављане по устаљеном обрасцу, у њима се ипак обично водило рачуна о стварним породичним приликама ауктора у датом тренутку, па не треба искључити могућност да је Владислав заиста имао *синове*. Што се *сродника* тиче, Владислав је у првом реду могао мислити на свог брата од стрица Стефана Дечанског и његовог сина, младог краља Душана, мада не треба губити из вида ни Владислављеве сестриће, босанске баниће Стјепана II и Владислава.

[36] Постоје примери употребе израза *дати веру* у овом смислу (С. Новаковић, *Законски споменици*, 167, 182, 186), али не и израза *дати душу*. Да је такав израз ипак могао да постоји сведоче место из једне Душанове повеље Дубровнику (**да рече цариникь доушом ере ѥсть тогази конꙗ коупиль**, *исто*, 170) и једног писма Војислава Војиновића (**такози ви се и**

се писмо заведе у канцеларијске списе, а онда, *ако Климе и његова браћа буду тражили још већу сигурност*, да им се о томе изда и нотарска исправа, једно је од најјаснијих сачуваних сведочанстава да је улога нотара као писара чије су исправе уживале јавну веру била позната и признавана и на дворовима у унутрашњости.

Завршне формуле Владислављевог писма пуне су необичности. Прва међу њима је датовање по години од Христовог оваплоћења.[37] Мада ће под Стефаном Дечанским и Душаном још неколико исправа намењених Дубровчанима бити датовано на овај начин, једино ова Владислављева уз годину ере има забележену и годину индикције за коју се може утврдити да је такође дата по западном, а не по у Србији уобичајеном византијском рачунању, по којем је 1. септембра 1323. године већ био наступио седми индикт.[38] Из тога следи да су највероватније сами Дубровчани инсистирали да ова акта носе датуме који ће по свему бити у складу са њиховим рачунањем времена.[39]

Док је у реченици којом је Владислављев дијак оставио спомен о себи нејасно једино име дијака, реченица у којој се наводе сведоци сама по себи поставља једно крупно питање: откуд сведоци у једној разрешници, и то чак осморица њих, по четири са сваке „стране“? Таквих случајева

ꙗ кльнꙋ … моѡм вѣром и дꙋшом, Р. Михаљчић, *Изворна вредност старе српске грађе*, Београд 2001, 37).

[37] На српском **вьпльштенѥ** (Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 164). Дубровчани су ову реч преводили са *carnatione*, што је језички сасвим исправно, али је помало збуњујуће са становишта терминологије помоћних историјских наука. Наиме, у тој терминологији назив *stylus incarnationis* означава хронолошки систем у којем година почиње 25. марта, али у српским документима датованим по годинама Христове ере, као и у дубровачкој пракси, није коришћен тај систем, него онај по којем је година почињала 25. децембра или 1. јануара. За ту „своју“ годину Дубровчани су иначе у општинским књигама овог времена редовно користили израз *anno Domini*, што се види и из овде објављене белешке о накнадном сведочењу Менче Менчетића. Уп. Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. Датирање*, Глас СКА 132 (1928) 30–31, 52–33; J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb 1985, 195–196.

[38] Уп. J. Stipišić, *исто*, 196.

[39] Сви примери оваквог датовања у немањићким разрешницама сачувани су у преводима, јер су по правилу датоване само разрешнице–повеље, а њихови оригинали нису остајали у канцеларији (М. Пуцић, *нав. дело*, 5–6, 7–8; К. Јиречек, *нав. дело*, 26–27, 27–28). На основу тога могло би се помислити да су сами Дубровчани заједно са текстом „преводили“ и датуме. Међутим, повеља Стефана Дечанског из 1326. године носи датум по Христовој ери у српском оригиналу (Ст. Новаковић, *нав. дело*, 164). Да датуми нису „превођени“ показује и чињеница да је у преводу једне Душанове разрешнице година дата од стварања света (М. Пуцић, *нав. дело*, 19).

у немањићкој пракси више нема, јер је очигледно сматрано да владаревој изјави о измирењу дугова није потребно додатно сведочанство. Можда је опрезни Климе Држић имао у виду тадашње немирне прилике и крхкост Владислављевог политичког положаја и желео да обезбеди себи сведоке за неки спор који би могао да настане у будућности? То би објаснило и реципроцитет у броју сведока[40] и употребу у италијанском преводу речи *guarenti*, која је у приморским градовима коришћена управо као назив за судске сведоке.[41] У сваком случају, наведена лица су имала и улогу сведока у дипломатичком смислу. О томе јасно говоре накнадна белешка од 11. априла 1325. године и речи Менче Менчетића да је *био присутан* када је пред њим *и другим сведоцима* Владислав наредио да се извршени правни чин потврди у писаном облику.[42]

Могућност да је последња реченица писма заправо убикациона формула која саопштава где се налазио Владислављев двор подробније је размотрена у одељку о топографским подацима, па овде остаје само да се изнесе неколико запажања о потпису. Ранији издавачи тумачили су претпоследњу реч писма као *signo*, то јест, најаву потписа, а формулу *servo de Christo* испред ње придодавали као атрибут речи *reame*. Тако је испадало да се Владислав, син једног српског краља и по мишљењу неких савременика прави наследник српског престола после 1321. године, потписивао само својим личним именом.[43] Међутим, пажљивије читање открива да испред имена Владислав не стоји реч *signo* него *signor*, „господин“, те да потпис не почиње ту него код „снажног“ интерпункцијског знака иза речи *reame*. Ту је дубровачки канцелар изгледа одмах кренуо да напише

[40] Српски закони су предвиђали да, када се суде Србин и Дубровчанин, половина сведока буду Срби а половина Дубровчани. Ова одредба је у најпотпунијем облику сачувана у Душановој повељи из 1349. године (Ст. Новаковић, *нав. дело*, 170), али начело реципроцитета у судским споровима постојало је и раније.
[41] На пример, у статуту Будве (Ст. Новаковић, *нав. дело*, 60–61).
[42] Ове речи до те мере подсећају на формуле **а тꙋ бѣше** и **сие би прѣдь** којима се у немањићким исправама обично најављује навођење сведока у дипломатичком смислу да би се могло помислити како *e di ço son guarenti* у преводу Владислављеве исправе замењује управо неку од тих формула. Ипак, чини се да би за један овакав документ превод те врсте био превише слободан и да је у српском оригиналу стајала нека именица коју је дубровачки преводилац, свакако добро упућен у природу целог посла, превео одговарајућим италијанским појмом. Судећи по одредбама којима се у повељама српских владара уређује начин суђења спорова између Срба и Дубровчана, та именица могла је да буде једино **свѣдоци**.
[43] За литературу о Владислављевом положају у династичким сукобима његовог времена видети стр. 47.

Signor Vladisclavo са великим округлим *S*, али је схватио да је прескочио формулу *servo de Christo* и почео наново, остављајући као траг своје грешке прецртано, а ипак лако читљиво *Sig*, које су ранији издавачи потпуно занемаривали.

Владислав се, дакле, на овој исправи потписао као *раб Христов господин Владислав*. Та његова интитулација одговара натпису *раб Христов Владислав* на једном типу његовог новца[44] и показује континуитет са интитулацијама његовог оца Драгутина, који је први почео да користи израз *господин* као титулу. Међутим, као што се види из уводне напомене и сведочења Менче Менчетића, Дубровчани су Владислава доследно називали краљем. Такође, у самом тексту писма Владислав више од десет пута понавља израз *краљевство ми*, иако је његов отац Драгутин у јединој сачуваној исправи коју је издао са титулом *господин* користио израз *господство ми*.

Уважавајући све наведено, чини се да је за утврђивање титуле коју је Владислав у овом тренутку носио ипак најмеродавнији његов потпис. Обичај Дубровчана да га називају краљем могао би се приписати навици из неког ранијег времена, када је он, како изгледа, заиста носио краљевску титулу,[45] док је употребу израза *краљевство ми* могуће објаснити тежњом да се истакне краљевско порекло и ранг независног владара или, пак, променом канцеларијског особља и формулара у међувремену од писања Драгутинове повеље са изразом *господство ми* до настанка овог писма. Како год било, остаје чињеница да се крајем октобра 1323. године Владислав није потписивао са краљевском титулом. Тај податак је несумњиво значајан за тумачење његовог односа према Стефану Дечанском после 1321. године, а нарочито њиховог сукоба који је отпочео можда већ крајем 1323. и завршио се коначним нестанком Владислава II са историјске позорнице.

---

[44] О типовима Владислављевог новца, видети С. Димитријевић, *Новчане емисије краља Драгутина, Владислава II и краља Милутина*, Старинар 27 (1977) 125–150, и В. Иванишевић, *нав. дело*, 242.

[45] Уп. литературу под *Просопографски подаци – краљ Владислав*. На два типа свог новца Владислав носи немањићко владарско име Стефан које се стицало крунисањем. Изостанак тог имена у потпису на овом документу такође се може узети као један од доказа да Владислав тада није носио краљевску титулу (о владарском имену Стефан видети ниже: *Установе и важнији појмови*; о типовима Владислављевог новца видети напомену 44).

Просопографски подаци

Лавре Бубања, 33 (страна), *2* (ред у издању) – последњи изданак дубровачког патрицијског рода Бубања. Помиње се у изворима од 1290. до 1324. године као вршилац многих важних дужности у градској управи. У време када је у име Климе Држића поднео захтев да се ова разрешница упише у канцеларијску књигу био је заступник пред Великим судом.

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* I, Zagreb 1879, 94; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку* I–II, Београд 1960, 160, 161.

Климе и његова браћа, **синови Јунија Држића**, 33, *2–3*; 34, *11–12*, *18*, *22*, *28*, *30*, *32*, *34* – браћа Климе, Јуније, Нале (тј. Natalis), Вале (тј. Vallius) и Михо, припадници бројног и утицајног дубровачког патрицијског рода Држића, имали су у првој половини XIV века веома запажену улогу у политичком и привредном животу свог града. На политичком пољу највише се истакао Јуније, али у њиховој разгранатој привредној делатности браћу је углавном представљао Климе. Његови трговачки подухвати у Босни и Србији могу се пратити од 1303, па све до средине тридесетих година XIV века.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 188–191, 498–499.

Кнез Лодовико Мауročено, 33, *4*; 34, *10*, *14* – припадник истакнуте венецијанске патрицијске породице Мауроčено или Морозини, из које је потицала и Владислављева прва супруга Констанца. Био је дубровачки кнез у два наврата: 1322–1324. и 1330–1332. године.

Извори: *Monumenta Ragusina* I, Zagreb 1879, 307; II, Zagreb 1882, 388, 395; V, Zagreb 1897, 418, 431.

Краљ Владислав, 33, *6*; 35, *44*; 36, *8* – син српског краља Стефана Драгутина (видети ниже). Пошто је договор којим је Драгутин 1282. године предао престо свом млађем брату Милутину изгледа предвиђао да се после Милутинове смрти власт врати Драгутиновим потомцима, Владислав је формално био престолонаследник. Вероватно је у том својству носио владарско име Стефан, а са њим и краљевску титулу. Међутим, каснији догађаји обезвредили су овај договор. Владислав је после Милутинове смрти 1321. године загосподарио само делом очевих старих области, али га је Милутинов син Стефан убрзо потиснуо и обезбедио српски престо за своју лозу. Иако никада није владао целом државом Немањића, Владислав се као истакнути члан династије и претендент на престо у литератури често наводи као Владислав II или Стефан Владислав II.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 447; М. Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, ЗРВИ 3 (1955) 49–80; *ИСН* I, 694; *EJ* 8, Zagreb 1960, 513–514 (S. Ćirković); С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 348.

Канцелар Поне, 34, *12* – Поне Стамберти, родом из Пистоје код Фиренце, био је нотар по царском овлашћењу. Дубровачки канцелар постао је 21. августа 1318. и вршио је ту службу све до 1341. године.

Литература: C. Jireček, *Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner*, AfSlPh 26 (1904) 188–189.

Краљ Стефан, 34, *20* – Стефан Драгутин, српски краљ од 1276. до 1282. године, када је стицајем околности био принуђен да преда престо и власт над већим делом државе млађем брату Милутину. Договор о предаји власти предвиђао је изгледа да после Милутинове смрти престо припадне Драгутиновим потомцима, али је око тога касније дошло до сукоба у којима је коначну победу однела Милутинова лоза. Иако се у историографији најчешће наводи под својим народним именом, Драгутин је савременицима био познат као краљ Стефан, по симболичком имену које су носили владари из династије Немањића.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 500; II, 502; М. Динић, *Однос између краља Милутина и Драгутина*, ЗРВИ 3 (1955) 49–80; *ИСН* I, 694; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 348; Рачански зборник 3 (1998) 11–144.

Дијак Перко(?), 35, *40* – Дубровачки канцелар је име српског дијака, писца оригиналне исправе, забележио скраћеницом која најчешће значи *per* и словима *chel*. Стога је Пуцић мислио да се ради о италијанским речима *per chel*, и тек је Јиречек уочио да је посреди име. Облик *Perchel* јавља се у средњовековним латинским исправама на јужнословенском простору, али није јасно о којем је тачно словенском имену реч. Највероватнија решења су Перко, Перчо или Перче. Ниједан од познатих српских писара тог доба нема слично име.

Извори и литература: *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* IX, Zagreb 1911, 67; М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд 1977, 156.

Жупан Радослав, 35, *40* – Према једном мишљењу, ово би могао да буде Радослав, син жупана Вратислава и праунук Вукана Немањића. Друга могућност, да се овде ради о раном помену жупана Радослава, савременика цара Душана, мало је вероватна, јер он у својој задужбини у Кучевишту, осликаној између 1331. и 1337. године, нигде није титулисан

као жупан. Најзад, с обзиром на раширеност титуле жупана и личног имена Радослав, можда је посреди и нека трећа особа која није оставила трага у другим познатим изворима.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* III, 13–14; И. Ђорђевић, *Сликарство XIV века*, Зборник МС ЛУ 17 (1981) 81, 83; М. Благојевић, *Државна управа*, 41, 46–47.

Жупан Војихна, 35, *41* – Постоји мишљење да је овде реч о потоњем кесару Војихни, једном од истакнутијих сарадника цара Душана, који га у повељи из 1348. године назива својим братучедом. Међутим, будући да реч „братучед“, чак и ако не означава стварно сродство, ипак указује да је Војихна, по свој прилици, био млађи од Душана, то јест, да је 1323. имао мање од петнаест година, његово поистовећивање са жупаном Војихном из Владислављевог писма не делује убедљиво. Наравно, као и у случају жупана Радослава (видети горе), раширеност титуле жупана и личног имена Војихна допуштају могућност да се ради о некој другој, данас непознатој особи.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* I, 147–148; III, 572; С. Ћирковић, *Област ћесара Војихне*, ЗРВИ 34 (1995) 177–178; М. Благојевић, *Државна управа*, 46–47.

Протовестијар Јурек, 35, *41* – Извесни Јурек Мирославић долазио је 1319. године у Дубровник као изасланик краља Милутина да подигне Светодмитарски доходак. Упркос сукобима између Милутинове и Владислављеве гране династије Немањића, не може се искључити могућност да је Јурек којег је Милутин слао по свој владарски приход исти онај који се четири године касније са звањем протовестијара старао о Владислављевим владарским приходима.

Извори: *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* VIII, Zagreb 1910, 543, 546 (ured. T. Smičiklas).

Севаст Јунак Манолић, 35, *41* – личност позната само из ове исправе. Име Јунак среће се у изворима из прве половине XIV века, док је име Маноло, изведено од Манојло, забележено у поменицима из турског доба. Писање српских патронима са романским предлогом *de* било је у Дубровнику уобичајено (на пример, Branoe de Branivoj, Voyslavus de Voyno).

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* II, 283; V, 188; *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* IX, Zagreb 1911, 571 (ured. T. Smičiklas); М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд 1977, 109, 127.

Кнез Менче, 35, *42*; 36, *2* – Менче, син Матије, припадник најбројнијег дубровачког патрицијског рода Менчетића, јавља се у изворима у другој и трећој деценији XIV века. Својим трговачким пословима био је везан за област Рудника и суседне крајеве Угарске. По свему судећи, био је близак Владиславу, у чијем се писму наводи на првом месту међу Дубровчанима и то само са личним именом и титулом кнеза, коју је вероватно носио као старешина дубровачке колоније у Руднику.

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* I, Zagreb 1879, 302; II, Zagreb 1882, 389; V, Zagreb 1897, 432; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 520; *ИСН* I, 498; Б. Храбак, *Рудник под Штурцем и његова дубровачка насеобина*, Зборник НМ у Чачку 14 (1984) 27.

Марин Проданчић, 35, *42* – Оштећење у трећем реду од краја документа крије презиме човека, вероватно Дубровчанина, по имену Марин. Сачувана прва три слова презимена Пуцић је читао као *pro*-, а Јиречек као *pre*-. У Смичикласовом издању ова личност је идентификована као дубровачки трговац Марин Проданчић (Prodanello), познат и као Марин Бавжелић (Bausella) по другом имену свог рода. Он се у изворима помиње од 1319. до 1363. године и заиста је пословао у области Рудника. Уколико би се пак усвојило Јиречеково читање, које у овом случају делује мање уверљиво, од дубровачке властеле тог доба у обзир долази једино Марин Преслица (Presliça). Он је, међутим, присутан у изворима тек од 1328. године.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 321, 375.

Симе Маркушић, 35, *42* – дубровачки трговац, познат и под другим именом свог рода, Schimosiça. Деловао је у првим деценијама XIV века у Руднику, где је имао и своју кућу.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 402–403.

Никола de Naugne, 35, *42* – Јиречек је ову личност убрајао у тобожњу которску властеоску породицу Gnaugne, Gnauni или Naugne, наводећи као једини други пример овог презимена извесну Добру, *filia Laurentii de Gnaugne/Gnauni*, која се јавља више пута у которским нотарским списима око 1330. године. Међутим, у тим списима стоји да је поменути Лавре de Gnaugne из Дубровника. Штавише, у њима се помиње и Маринче de Naune, такође *de Ragusio*. На Дубровник упућује и помињање Марина de Naugne као једне од 150 особа одређених да дају прилоге за исплату Светодмитарског дохотка 26. новембра 1323. године. Најзад, 22. јуна 1322. године, сам Никола de Naugne и његови сарадници Димитрије de Berge и Маринче de Grubessa, који би по презименима лако могли бити Дубровчани,

помињу се у једном спору око царина у Брскову. Све ово као да указује да презиме Naugne треба везати за Дубровник, а пошто ниједан Naugne није забележен међу градским званичницима, могло би се закључити да је реч о пучанском роду. Томе у прилог говори и чињеница да је Никола de Naugne у Владислављевом писму наведен на последњем месту, иза тројице припадника дубровачких патрицијских родова.

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* I, Zagreb 1879, 62, 100; *Kotorski spomenici* I, Zagreb 1951, 191; II, Zagreb 1981, 179, 184, 241 (prir. A. Mayer); *Зборник КЈ* II, 225, 246, 288, 290.

Хуголино Јустинијани, 36, *3* – млетачки патриције. Био је дубровачки кнез у два наврата: 1318–1320. и 1324–1326. године.

Извори: *Monumenta Ragusina* II, Zagreb, 1882, 386; V, Zagreb 1897, 418, 428.

Мартол Тудизић, **Степан Бинчулић**, **Јован Челпа**, **Марко Лукаревић и Марин Менчетић**, 36, *4–5* – дубровачки патрицији који су 1324–1325. године обављали дужност судија Великог суда. Судија Марин Менчетић био је старији брат Менче Менчетића.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 489, 494, 514, 520, 540.

Установе и важнији појмови

Заступник (advocator, **advocatus)**, **у Дубровнику**, 33, *2* – општински званичник задужен да заступа странке у судским парницама. Четири *advocatores curiae maioris* деловали су пред Великим судом, а два *advocatores curiae minoris* пред Малим, док су три *advocatores communis* заступали интересе општине у случајевима када је она сама била једна од странака.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 36–37.

Кнез (comes), **у Дубровнику**, 33, *4*; 34, *10, 14*; 36, *3* – највиши званичник општине. У раздобљу млетачке власти (1205–1358) за кнеза је постављан припадник неке од венецијанских патрицијских породица.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 35–36; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1800*. I, Zagreb 1980, 121–123.

Мало веће (Consilium Minor), **у Дубровнику**, 33, *4–5*; 34, *10–11* – једанаесточлано веће које је деловало као ужи савет дубровачког кнеза и извршни орган у текућим градским пословима.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 34; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*. I, Zagreb 1980, 121–123.

Стефан, 34, *9*, *20* – симболичко владарско име у династији Немањића. Код појединих владара, као у овом случају, готово је потпуно потискивало из употребе њихово лично име.

Литература: С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 42–59, 95, 306; Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Београд 2001, 205–239.

Канцелар, **у Дубровнику**, 34, *12* – службеник задужен да води списе и саставља документе органа градске власти. Неки канцелари, попут Поне Стамбертија, имали су нотарско звање. Ипак, канцеларским исправама је по правилу приписивана мања доказна снага него нотарским.

Литература: C. Jireček*, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner*, AfSlPh 25 (1903) 501–521; 26 (1904) 161–214.

Нотар, 35, *34* – на средњовековном Западу, писар посебно школован и овлашћен за састављање јавноправних и приватноправних докумената. Нотари су често уједно водили и списе органа власти, али тамо где је, као у Дубровнику, обим посла био превелики, ту дужност преузимали су канцелари.

Литература: М. Костренчић, *Fides publica (јавна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века*, Београд 1930, 71–84; *Лексикон српског средњег века*, 450–451 (М. Маловић-Ђукић).

Дијак, 35, *40* – средњовековни српски назив за ђакона, најнижи свештенички чин у хришћанској цркви. Будући да је у раном средњем веку писменост практично била ограничена на свештенство, реч дијак почела је да означава и писара. То значење задржала је и касније, иако су писари XIV и XV века већином били световњаци.

Литература: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. Дијак, Граматик, Нотар, Канцелар, Логотет*, Глас СКА 106 (1923) 50–96; *Лексикон српског средњег века*, 152 (Т. Суботин-Голубовић).

Жупан, 35, *40* – у држави Немањића током првих деценија XIV века, наследна титула коју су носиле обласне старешине различитог друштвеног ранга, од чланова споредних грана владарског рода и најмоћнијих великашких породица до властеле локалног значаја.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 117–121, 186–203; *Лексикон српског средњег века*, 596–597 (М. Благојевић).

Протовестијар, 35, *41* – титула настала у Византији, где је означавала високог достојанственика који се старао о царевој личној имовини. У Србији је носе управници владаревих финансија. Иако се устаљује тек после Душановог проглашења за цара, њено помињање у Владислављевом

писму указује да је она већ тада била чврсто укорењена у српској дворској средини.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 117–121, 186–203; *Лексикон српског средњег века*, 596–597 (М. Благојевић).

Севаст, 35, *41* – у Византији под династијом Палеолога једно од нижих почасних звања, углавном додељивано провинцијским пореским службеницима. У Србији се јавља крајем XIII века као назив за чиновника надлежног за катастарско-финансијске послове и одговарајуће судске спорове у одређеној области или граду. Помињање севаста у овом писму значајно је сведочанство о њиховом присуству далеко ван крајева освојених од Византије.

Литература: Љ. Максимовић, *Севасти у средњовековној Србији*, ЗРВИ 32 (1993) 137–148.

Кнез, 35, *41* – титула која је означавала старешинство, али на различитим нивоима. У првој половини XIV века у држави Немањића носили су је и најистакнутији великаши и старешине појединих насеља, тргова или сточарских катуна.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 258, II, 17–18; *Лексикон српског средњег века*, 299–301 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Београд 2001, 88–103.

Господин, 35, *44* – Првобитно додатак владарским и другим титулама, реч *господин* постала је и сама својеврсна владарска титула када је у том својству почео да је употребљава Владислављев отац Стефан Драгутин пошто је изгубио право на краљевско достојанство.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 121 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Београд 2001, 104–113.

Судије, **у Дубровнику**, 36, *4* – у овом случају, петорица судија Великог суда. Бирани међу најугледнијим патрицијима, заједно са кнезом судили су у кривичним споровима и другим важнијим правним пословима, а истовремено су улазили у састав градског Малог већа.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 36.

Топографски подаци

Иако се из ранијих издања то не може наслутити, чини се да је у писму краља Владислава, поред Дубровника, поменут још један значајан топоним.

Већ је речено да страница на којој је исписано Владислављево писмо има у доњем десном углу оштећење које покрива сам завршетак четвртог, трећег и другог реда од краја текста. Док је у четвртом реду јасно да недостаје члан *lo*, а трећи вероватно крије дубровачко презиме *Prodanello* (видети горе: *Просопографски подаци*), код завршетка другог реда од краја испред оштећења виде се само четири слова: *c*, *e*, *r* и још једно које личи на *a*, али би могло да буде и неко друго „обло“ слово. Срећом, претходни и потоњи део ове реченице лако је читљив и гласи: *E questa scriptura fermai in cer?... nella corte de reame*. При том је важно нагласити да се између *in* и речи која почиње са *cer* налазе прецртана, али ипак читљива слова *ecczs*.

Оба ранија издавача видела су на спорном месту реч *cera*, „восак“, коју су онда спајали са претходним делом реченице у једну помало метафоричну короборациону формулу: *ово писано утврди се у воску*. Међутим, у српском дипломатичком материјалу не постоји никаква слична формула, нити има примера да је реч *восак* употребљавана у значењу печата. А како исто важи за латинску реч *cera*, то се ова формула не би могла приписати ни преводилачкој слободи Дубровчана. Зато се вероватнијим чини једно другачије решење. Наиме, преводилац Владислављевог писма наишао је на овом месту у српском тексту на нешто што му је у први мах личило на реч *црква* и превео је као *ecclesia* – отуд слова *ecczs*, могућа скраћеница за овај појам. Међутим, онда је увидео да није реч о цркви, него о називу места где се налазио Владислављев двор, и одлучио да тај назив не преводи, већ само да га транскрибује. Зато је писар прецртао *ecczs* и исписао назив места, који је, будући сличан речи црква, на латинском (или италијанском) природно почињао са *cer*-.

Овако протумачена, поменута реченица била би сасвим у складу са убикационим формулама из немањићких исправа,[46] али провера овог тумачења на терену захтевала би посебан истраживачки напор. Ипак, с обзиром на то да расположиви извори указују да се Владислав у ово време налазио у области Рудника,[47] чини се да је већ овде могуће понудити

---

[46] На бројне примере навођења места настанка документа у српским исправама упућује Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. Датирање*, Глас СКА 132 (1928) 54, нап. 1. Чини се да на овде понуђено решење указује и накнадно сведочење Менче Менчетића, који помиње *место наведено у реченом писму*. Иако је могуће да је место на које је Менче мислио био *двор краљевства ми*, пре ће бити да се у писму ипак налазио неки одређени топоним.

[47] Крајем 1323. године трговци настањени на Руднику дали су Владиславу један поклон (*Monumenta Ragusina* I, Zagreb 1879, 103).

два решења. Ако би се пошло од претпоставке о великој сличности овог топонима и речи *црква*, као одговор се намеће локалитет Црквина јужно од саме планине Рудник.[48] Поред неких објективних показатеља,[49] у прилог овом решењу може се додати утисак да „обло“ слово иза *cer*- има једва видљиви вертикални потез надоле, то јест, да се ради о слову *q*. Међутим, у познатим изворима из тог доба назив Cerquina није забележен.[50] Насупрот томе, друго могуће решење утемељено је на две дубровачке белешке, које је написао управо Поне Стамберти и то 12. и 30. новембра исте 1323. године, и у којима се помиње у околини Рудника место Cenarna.[51] Судећи по снимку који се налази на првој ролни микрофилмоване грађе из серије *Libri Reformationum* у Архиву САНУ, овај назив би могао да се чита и као Cerarna или Cerarva, што се сасвим лепо поклапа са словима из Владислављевог писма, али не одговара ниједном данашњем топониму на којем су пронађени средњовековни остаци. Може се само претпоставити да је реч о неком од бројних средњовековних локалитета у области Рудника чији су ранији називи ишчезли под наносима минулих векова.[52]

---

[48] *Топографска карта 1:25000. Секција бр. 098–33 (Враћевшница)*, Војногеографски институт, Сарајево 1977.

[49] Локалитет се налази у близини Мајдана, предела где се током средњег века одвијала најживља рударска делатност која је за владара била од прворазредног значаја. Такође, непосредно изнад Црквине, на брду Градина, налазе се остаци невеликог али изузетно снажног утврђења, познатог као Јеринин или Јелин град, са керамичким налазима из XIV па можда и XIII века (Д. Мадас, *Резултати сондажних испитивања средњовековних локалитета у селу Мајдану на Руднику*, Рашка баштина 3 (1988) 214–217).

[50] Додуше, село Црквине забележено је као тимар сераскера Островице у турском попису из 1476. године. Попис из 1525. године бележи, поново у рудничком крају, село Црквицу, а пописи из 1516. и 1523. године помињу *у Островици* топоним Црковница, први пут као село, а други већ као напуштено селиште – мезру. Ниједно од ових места није тачно убицирано. (*Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије* I, Чачак 1984, 223, 353, 389; II, Чачак 1985, 25 (прир. А. С. Аличић)).

[51] Liber Reformationum 7, fol. 113. Објављено у *Monumenta Ragusina* I, Zagreb 1879, 130.

[52] Јужно од Островице постоји село Церово, али оно је изгледа новијег датума. М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији* II, Београд 1962, 23, читао је овај назив као Cenarva или Conarva, предлажући као решење Конарево код Краљева које се помиње у жичкој повељи, али је и сам истицао проблем велике удаљености овог места од Рудника. Д. Мадас, *нав. дело*, заправо повезује две овде изнете претпоставке, помишљајући да је Cenarna можда било име утврђења на Градини изнад данашње Црквине. О осталим средњовековним локалитетима у рудничком крају, видети: *Археолошки споменици и налазишта у Србији* II. *Централна Србија*, Београд 1956 (уред. Ђ. Бошковић).

Стари српски архив, књ. I, 55–68

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Синиша Мишић

ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА УРОША III МАНАСТИРУ СВЕТОГ НИКОЛЕ МРАЧКОГ У ОРЕХОВУ (СПОРНЕ АУТЕНТИЧНОСТИ)

1330, СЕПТЕМБАР 9.

Хрисовуља краља Стефана Дечанског манастиру Светог Николе у Орехову издата је 9. септембра 1330, после битке код Велбужда. Databoдавац потврђује манастиру раније поседе и прилаже нове, и то: села Чернец, Скакавицу и Драчево; селишта Челопек на Драговиштици, Белицу, Бобовце, Дрстрено и Конерз. Манастиру је српски краљ приложио и неколико винограда, воденице и једну цркву са поседима. Црквени људи су ослобођени од уобичајених дажбина, од којих су ослобађани и остали манастири у Србији, а добили су и уобичајен судски имунитет. Хрисовуља садржи развијену спиритуалну санкцију и краљев потпис са уобичајеном титулом, осим што су јој у овом случају додате Овчепољска и Велбуждска земља.

Le chrysobulle du roi Stefan Dečanski, en faveur du monastère Saint-Nicolas à Orehovo, a été délivré le 9 septembre 1330, après la bataille de Velbužd. Le donateur confirme au monastère ses possessions antérieures et y rattache de nouveaux biens, à savoir: les villages de Černec, Skakavica et Dračevo; les hameaux de Čelopek na Dragovištici, Belica, Bobovci, Drstreno et Konerz. Le roi serbe a également rattaché plusieurs vignes et moulins, et une église avec des biens. Les hommes de cette église sont libérés des taxes habituelles, dont étaient libérés les autres monastères en Serbie, et ont également obtenu les immunités juridiques usuelles. Le chrysobulle contient une sanction spirituelle complète et une signature du roi avec son titre habituel si ce n’est que lui sont rattachées les terres d’Ovčepoljska et de Velbuždska.

Стефан Дечански, *краљ српској земљи и поморској*, издао је ову повељу на походу, 9. септембра 1330. године, 43 дана после Велбуждске битке. Њоме српски краљ потврђује старе и дарује нове поседе, у околини Софије и у долини Струме, манастиру Светог Николе, који је, како каже у хрисовуљи, изнова подигао. Записивање правног чина обављено је,

вероватно, у Орехову, где се налазио краљ после битке, а око писања повеље вероватно се потрудио сам игуман Светог Николе.

Оригинал повеље није сачуван, позната нам је по препису из XIV века који се чува у архиву у Хиландару (бр. 11). Писан је на косо сеченом пергаменту 39,2 х 28,3 цм, полууставним писмом, црним мастилом, добро очуван, сва слова су лако читљива. Садржи 46 редова и краљев потпис у два реда. Речи *кралевство ми* и *хрисовул*, као и краљев потпис писани су црвеним мастилом. Печата нема, али постоје четири рупице испод потписа, где су биле провучене траке од висећег печата. Аутентичност акта је спорна.

Ранија издања

Први је повељу краља Стефана Дечанског објавио бугарски историчар Јордан Иванов 1908. године (Й. Ивановъ, *Български старини изъ Македония*, София 1908, 149–158). Том приликом Ј. Иванов је устврдио да је ова повеља фалсификат из времена Константина Драгаша. Исти аутор је у другом издању истог дела 1931 (608–618) поновио читање и став о фалсификату, са опширнијим коментарима. Ово издање је после рата поновљено као репринт. Друго издање ова исправа је доживела 1926. године од стране Александра Соловјева (А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, 109–111). У кратком коментару на крају издања А. Соловјев је устврдио да се повеља први пут штампа у целини, што није тачно. У овом издању аутор се није бавио аутентичношћу исправе, али је три године касније (1929) у посебној расправи доказивао да Ј. Иванов није био у праву и да је ова повеља аутентична. Разлике у читању између ова два издања су минималне (углавном су у полугласовима), а повељу је тачније прочитао Јордан Иванов. Вера Иванова је 1932. поновила аргументе Ј. Иванова о фалсификату по угледу на повељу из 1347. године и повељу поново издала (Известия на българско историческо друштво 11–12 (1932) 94–407).

Ово издање је припремљено на основу снимка повеље који је 1930. у Хиландару начинио Владимир Ћоровић, а чува се у Архиву САНУ.

Текст повеље[*]

Благочьстивно что и зѣло бо(го)ȣгодно и всѣми похвалнѡ, еже кь с(ве)тымь и б(о)жьствьнимь цр(ь)квамь теплȣ любо|2|вь имѣю, изредно оукрасити даромь же и повелѣниемь ц(а)рьскымь, тожде и вседрьжителю

---

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

Б(о)гоу оугодно ѥс(ть) |3| и ѡ всемь бл(а)гоприетно. Тѣм же и кр(а)л(е)вства ми теплоу любовь имѣю кь симь б(о)жьствьнимь цр(ь)квамь и дрьзновле|4|ние оусрьдно, изреднѣ же кь с(ве)томоу и тепломоу помощникꙋ и пособителю кр(а)л(е)вства ми, с(ве)томоу и великославь|5|номоу чюдотворцоу архиерархоу Х(ри)с(то)воу Николѣ, еже и вь всакы бранехь приключьших сец(!) кр(а)л(е)в(с)тва ми, неѡт|6|стѫпно теплѣ помагаѫщомоу кр(а)л(е)вствоу ми. Тѣмже и кр(а)л(е)вство ми се поменоувше слово пр(о)рока Д(а)в(и)да, еже р(е)че Г(оспод)и, |7| вьзлюбихь красотꙋ домоу твоего и мѣсто вселениꙗ славы твоее, инже р(е)че сь сими б(о)жьствьними цр(ь)квами ц(а)рие |8| ц(а)рюють, и рогь ц(а)р(ь)скы вьзвишаеть се, и дрьжава их(ь) оутврьждает се, и силны правдоу пишоуть. И ревноую кр(а)л(е)вс(т)во ми |9| семꙋ словеси и хоте сие б(о)жьствьние цр(ь)кви оукрасити извѣстно, ꙗкоже ѥс(ть) лѣпо, ꙗкоже и сꙋщии мимошьдшеи |10| ц(а)рие соущи сьдржителие скыфʼтра царьскааго оукрасише и записаше чьстна б(ог)оначрьтана пи|11|смене избранʼные ихже оузрѣвше кр(а)л(е)вство ми и поревноуѫ симь и хотѧ приложити и покрасити и чьс(ть) достоинꙋ |12| бл(а)годарениемь сьврьшити хоте, ꙗко же дос(то)ить просвѣтити кр(а)л(е)в(ств)ꙋ ми и направити коеждо мѣсто, кою либо |13| цр(ь)квь не тькьмо великые, еже сꙋть с(ве)тыѥ лаври, нь и мали ѫже, в ныхьже тькмо нарицаеть сѧ и просла|14|влѣеть сѧ име Ис(оус)а Х(ри)с(т)а Б(ог)а н(а)шего и православнаа вѣра хр(и)стиꙗньска. И тогоже ради бл(а)гоизволи кр(а)л(ев)с(т)во ми, |15| и видѣхь цр(ь)квь ѡбветьшавшоу великославнаго и чюдотворца архиерарха Х(ристо)ва Николы Мрачьскааго, |16| разваливь ис темелиꙗ и сьзидавь и пописавь и сьврьшивь, ꙗкоже ѥсть лѣпо, и видѣвь кр(а)л(ев)с(т)во ми записа|17|вшее хрꙋсоволе с(ве)топочевшихь прьвых(ь) ц(а)реи, и томоу поревнова кр(а)л(ев)с(т)во ми даровати настоѫщи сьи |18| ХРИСОВꙊЛЬ томоу намастироу кр(а)л(ев)с(т)ва ми с(ве)того и великославнаго чюдотворца архиерарха Х(ри)с(то)ва Николы, |19| еже ѥс(ть) вь мѣстѣ нарицаемѣмь Ѡрѣховь, за все ѡбласть и сьдрьжание того намастырѣ и за все мꙋ |20| люди и за всѣ моу работникы и за всѣ мꙋ гевгелиꙗ, и за люди Ѡрѣховлѣнь, еже сꙋть вь Срѣдьци; и сели|21|ща Бѣлица до междоу Костина брода, и селище Бобовци, и селище Дрьстрѣне и Конерьзь и сѣнокоси вь Раки|22|ти, и Блатечницоу сь всѣмь браницемь, и М(а)т(е)рь Б(о)жию Періволʼскꙋ с местѡм и с винградомь, ї воденица ꙋ град(ѣ). Идѣже аще соуть или сꙋ|23|ть парици, или ѡтроци, или технитарие, или люде ка<к>вы

любо, или соуть нива, или виногради, или сѣнокоси, или |24| жрьнвы, или кипоурꙗ, или периволе, или браница, или рибна ловища, или ѡрѣшие, или иные каковые |25| либо соуть стаси и прилежаниꙗ тога монастырѣ, сь всѣмь да ѡбладоуеть тьь монастирь с(ве)т(а)го архиереꙗ |26| чюдотворца Николы. Тоже видѣвь кр(а)л(ев)с(т)во ми прѣднииxь ц(а)реи мимошдьшиxь видѣвь приложениꙗ, тожде ви|27|дѣвь кр(а)л(ев)с(т)во ми, приложиxь село Черѣнець и Скакавицѫ, и в периволи виноградь с овощиемь, и селище Чело|28|пекь на Драговищици до Калоугерьского брода и до Рьждавичьского дроума, и село Драчево на Строумѣ, |29| и виноградь вь Деꙗчевѣ, и дроуги виноградь вь Скринѣ, и дроуги виноградь вь Житомитьсцѣ, егоже ѥс(ть) даль Чрь|30|но старець за постригь си; межда ѡть Мракоу ѡткоудѣ истиче Житꙋша, до где втиче Блато. И кр(а)л(ев)с(т)ва ми настоѫщи |31| работници, или севасти, или праxторы ѡбладаѫщи по земли кр(алев)с(т)ва ми, да не ѡбладоуѫть цр(ь)квним людми. |32| И глоби какови любо оустраꙗѥт се вь люд[е]xь манастірьскыxь или мали, или голѣми, или фоунь(!), или |33| распоусть, или разбои, или коньскы тать, или ине прочиѥ глобы, да не метеxаѫ с тѣми глобарѥн(!) и се|34|васти кр(алев)с(т)ва ми, развѣ ар(ь)xимоудрить (!) настоющи оу с(ве)т(а)го Николе да си вьзимать в манастірь что е пра|35|вина. Такожде и попове кои соу вь людеxь в ма<на>стирскиx(ь), да имь не пакости великаа цр(ь)кви, ни про|36|топопа ни ексарси, ни ины прочии нь да прѣбываѫть свободно люд[и]е того манастирѣ кр(а)л(ев)с(т)ва ми и да |37| имають льгьчиноу дондеже живе кр(а)л(ев)с(т)во ми. Нь и по сьмрти кр(алев)с(т)ва ми кто боуде наслѣдникь кр(а)л(ев)с(т)ва ми |38| или с(ы)нь, или соуродникь кр(алев)с(т)ва ми, или инь, кого Б(ог)ь ѡбереть и посадить на прѣстолѣ кр(алев)с(т)ва ми, да не |39| попереть ни да раздроушить сего xрисовꙋла кр(алев)с(т)ва ми, нь паче да понавлѣеть и потврьждаеть ꙗкоже ѥс(ть) |40| лѣпо с(ве)тымь и православнимь ц(а)ремь творити, ꙗкоже и само кр(алев)с(т)во ми не раздроуши ми пометноу нь |41| паче потврьди и понови и просвѣти. Кто ли раздроушить и попереть сего крисовꙋла (!) кр(алев)с(т)ва ми, таковаго да и|42|скоусить Б(ог)ь своимь праведнимь сѫндомь, страшнымь и невидимимь мечемь, и да имать клетвоу ѡт Б(ог)а |43| и ѡт Пр(е)ч(ис)тою его М(а)т(е)ре, и ѡт .ві҃. ап(о)с(то)ль, и ѡт всѣx(ь) с(ве)тиxь Б(ог)оу оугодившиxь, и сь Юдоу честь да има. Дарова xрисꙋ|44|воль кр(алев)с(т)во ми на всѣко извѣстно оудрьжание, свободоу чисть и вь оутврьжание вѣчное манастирю светаго

|45| **и великославнаго чюдотворца архиерега Х(ри)с(то)ва Николы за все емоу дрьжавоу и ѡбласти и за люди и за всее** |46| **емоу правины. Писа и пописа кр(алев)с(т)во ми м(ѣ)с(е)ца сектеб(ра) .ѳ҃. днь.**

|47| **Стефань Ѹрѡшь крал(ь) вь Х(ри)с(т)а Б(ог)а вѣрны и самодрьжавны крал(ь) всеи Срьпьскои земли и Поморьскои и Ѡвчепольскои и Велъбоуждъскои.**

На полеђини исправе, по Душану Синдику (*Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 9–134), налазе се две белешке: једна из XIV, а друга из XIX века. Прва гласи: **Сие хрисовѹль слеѣпога крал<а> за …ракѹ**. Друга белешка гласи: **Сие хрисовѹль кралѧ Стефана Оурошa** (дописано руком XX века III) **данъ монастирю с<ве>-таго Николаѧ на мѣстѣ рекомем Ѡрахово**.

Превод повеље

Благочастиво је и веома богоугодно, и достојно свачије хвале то, што имам топлу љубав према светим и божанским црквама, да их обилато, по царском наређењу, украсим даровима – а тако је и сведржитељу Богу угодно и у свему пријатно. Стога краљевство ми, имајући топлу љубав према овим божанским црквама, и усрдну жељу, нарочито према светом и топлом помоћнику и посебитељу краљевства ми, светоме и великославноме чудотворцу архијерарху Христовом Николи, који је непоколебиво и топло помагао краљевству ми у свим борбама које су снашле краљевство ми, сетивши се речи пророка Давида који рече: *Господе заволех красоту дома твога и место боравка славе твоје,* и који рече *Са овим божанским црквама цареви царују и рог царски се уздиже, и држава се њихова утврђује, и силни правду пишу* – пожеле краљевство ми, привржено овој речи, да украси ове цркве како и приличи, као што су их и прошли цареви, држаоци скиптра царскога украсили и записали часне одабране богоисписане речи. А краљевство ми видевши их, угледа се на њих па пожеле да приложи и украси, и да благодарно укаже достојно поштовање, како и приличи краљевству ми да просвети и начини неко место и неке цркве, и то не само велике које су лавре, него и мале у којима се такође изговара и прославља име Исуса Христа Бога нашега и православна вера хришћанска. И због тога благоизволи краљевство ми и видех цркву оронулу великославнога чудотворца архијереја Христовог Николе Мрачког и срушивши је, сазидах је од темеља и осликах је, и урадих све како треба. И краљевство ми, видевши записане хрисовуље светопочивших првих царева,

потрудих се даровати овај садашњи хрисовуљ томе манастиру краљевства ми, светог и великославног чудотворца архијерарха Христовог Николе, који се налази у месту званом Орехово, а за све области и имовину тог манастира, и за све његове људе и за све његове работнике и за све његове ђевђелије и за људе Ореховљане који се налазе у Средцу, и за селиште Белица до међе Костин брод, и селиште Бобовци, и селиште Дрстрено и Коњерз, и сенокосе у Ракити и Блатечницу са целим браништем, и Мати Божију Периволску с местом и виноградом, и воденицу у граду. Где год да се налазе, било да су парици или отроци или занатлије или какви год људи, или њиве, или виногради, или сенокоси или млинови, или баште или перивоји или браништа или рибна ловишта или ораси или било каква друга имовина (стаси) и имовина тога манастира – све то нека поседује тај манастир светог архијереја чудотворца Николе. Такође, видевши краљевство ми прилоге претходних бивших царева, приложих село Чернец и Скакавицу и у перивоју виноград са поврћем, и селиште Челопек на Драговиштици до Калуђерског брода и до Рждавичког друма, и село Драчево на Струми, и виноград у Дејачеву и други виноград у Скрини, и други виноград у Житомитском, који је дао старац Чрно за свој постриг. Међа је од Мраке откуд истиче Житуша, до где утиче Блато. А садашњи работници или севасти или прахтори краљевства ми, који су поседници на земљи краљевства ми, да не поседују црквене људе. Какве год да су глобе манастирским људима, било мале или велике – или вражда, или распуст, или разбојништво, или крађа коња, или друга нека глоба – тиме да не располажу глобитељи и севасти краљевства ми, него да архимандрит Светога Николе узима у манастир како је право. Исто тако и поповима који су међу људима манастирским, да не пакости Велика црква, ни протопоп ни егзарси нити ко други, него да живе слободно људи тога манастира краљевства ми и да имају повластицу док је живо краљевство ми. А по смрти краљевства ми, ко буде наследник краљевства ми, или син или сродник краљевства ми или неко други кога Бог одабере и посади на престо краљевства ми, тај да не поништи нити погази овај хрисовуљ краљевства ми, него још да га понови и потврди, како и приличи светим и православним царевима да чине, као што ни само краљевство ми није поништило нити одбацило, него је потврдило и обновило и просветлило. А онога ко поништи и погази овај хрисовуљ краљевства ми, њега нека искуша Бог својим праведним судом, страшним и невидљивим мачем, и да буде проклет од Бога и од пречисте матере Његове, и од дванаест апостола и од свих божијих угодника и са Јудом да буде једнак. Дарова краљевство ми хрисовуљ за сваку јавну потврду, да се поштује слобода и да је вечно власништво

манастира светога и великославнога чудотворца архијереја Христовог Николе, за сву његову имовину и области и за људе и за сва његова права. Писах и записах краљевство ми месеца септембра у девети дан.
Стефан Урош краљ, у Христу Богу верни и самодржавни краљ све Српске земље и Поморске и Овчепољске и Велбуждске.

Дипломатичка анализа

Оригинал повеље Стефана Дечанског, као што је већ речено, није сачуван, али је очуван препис из XIV века, који се чува у архиву у Хиландару. На почетку, пре и после потписа нема крстова, а текст повеље је лако читљив. Датирана је само даном и месецом, а година се одређује на основу титуле, у којој се помиње Велбуждска земља. Повеља привлачи пажњу зато што се у њој јављају велики (ѫ) и мали јус (ѧ), што упућује на бугарски утицај, или бугарско порекло писара. У повељи има неколико словних грешака које не утичу на смисао речи. Повеља припада групи мрачких повеља које су од више истраживача окарактерисане као фалсификати. Сачуване су: повеља Стефана Дечанског, две краља Душана (из 1339. и 1342), и повеља бугарског цара Ивана Александра из 1347. године. Свети Никола Мрачки је наведен као посед Хиландара у општој повељи о поседима из 1348. године. Овај препис се ослања на више аутентичних Душанових повеља, настао уношењем делова више исправа (С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован,* Осам векова Хиландара, Београд 2000, 59–70). Ова чињеница иде у прилог аутентичности мрачких повеља, бар неких од њих.

При првом издавању 1908. године Јордан Иванов је ову повељу огласио фалсификатом из времена Константина Драгаша, зато што је слична повељи цара Александра из 1347. године истом манастиру, због бугаризама и зато што, по Ј. Иванову, краљ Стефан Дечански није могао да каже *манастир краљевства ми* јер се он налази у Бугарској. Најјачи аргумент Ј. Иванова о фалсификату јесте чињеница да је повеља веома слична оној из 1347. године. По Иванову, то је копија повеље Ивана Александра где је реч *царство ми* замењена речју *краљевство ми*, с новим селиштима и потписом Стефана Дечанског. Ј. Иванов тврди да има палимсеста код речи *царскааго*, што ми на снимку нисмо могли утврдити, а ни Д. Синдик у свом опису не помиње палимсест иако је повељу имао у рукама. Са овим ставом Ј. Иванова сложили су се В. Марковић, *Православно монаштво,* Београд 1920, 100, и Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. О фалсификованим повељама,* Глас СКА 169 (1936), који тврди да су све мрачке повеље фалсификати, али из ранијег времена, а не после 1382. године. Ову аргументацију је оспоравао А. Соловјев 1929. године – *Повеље*

манастиру светог Николе Мрачког, Прилози КЈИФ 9 (1929) 1–18. Прво, из саме повеље се види да она није препис повеље цара Александра јер садржи делове којих у овој другој нема. У повељи из 1347. нема одредбе која говори о томе да је Стефан Дечански обновио и подигао манастир из темеља, што би била бесмислена одредба ако се усвоји став да је повеља фалсификат начињен на основу повеље из 1347. године. Ова повеља садржи читаве изразе којих нема у Александровој, а у санкцији се наводи клетва 12 апостола и учешће са Јудом, чега нема у повељи из 1347. године. Бугаризми који су неспорно присутни у повељи могу се објаснити или чињеницом да је препис начинио писар навикнут на бугарски, или су они ту доспели под утицајем старијих бугарских повеља које су служиле као предложак за састављање ове повеље. Препис је иначе веома лош, и вероватно је настао у самом манастиру.

Последњи аргумент Ј. Иванова да Стефан Дечански није за манастир Светог Николе могао рећи *манастир краљевства ми* не стоји. Данас се зна да је Мрака била у српским рукама од времена краља Милутина (после 1282), значи и пре и после битке код Велбужда, па је српски краљ с правом манастир сматрао својим. Повеља садржи даривања у Мраки и Софијском пољу. Пошто је Мрака у Српској држави, српски краљ 1330. године има сва права да у њој дарује поседе. Што се тиче околине Софије, Стефан Дечански је вероватно потврдио старе поседе, али и ту с правом јер он у јесен 1330. политички контролише целу бугарску државу. У повељи Ивана Александра нема поседа у Мраки, већ само у околини Софије. Било би крајње чудно да манастир у својој непосредној близини нема никаквих поседа. Мислимо да је бугарски цар 1347. године потврдио Светом Николи само поседе у својој држави, а Мрака се у то време није налазила у Бугарској. Ово свакако представља аргумент у корист аутентичности мрачких повеља које су издали српски владари. Међутим, мора се признати да је од њих ипак најсумњивија управо повеља Стефана Дечанског. Иначе се у повељи запажа краљево посебно поштовање светог Николе, што је било карактеристично за Стефана Дечанског.

Аренга је слична аренгама у другим повељама Немањића. Необично је то што овде немамо уводних делова повеље већ она, у ствари, започиње аренгом. У њој Стефан Дечански објашњава зашто је потребно старати се о божијим храмовима и исказује особито поштовање према култу светог Николе, кога је сматрао својим заштитником. Аренга ове повеље се углавном подудара са аренгом царске хрисовуље из 1347. године, што овај препис доводи у сумњу. Међутим, могуће је да су ове подударности резултат угледања на заједнички предложак, са неке старије повеље бугарских

царева. У диспозицији српски краљ даје манастиру поседе: села и селишта у околини Софије и у долини Струме и ослобађа манастирске људе од уобичајених работа. Санкција је спиритуална и уобичајена у повељама Немањића. Први део потписа је стандардна титулатура Немањића, али се у другом делу појављују Овчепољска и Велбуждска земља, вероватно како би се подвукао значај управо одбрањених територија. Повеља је била снабдевена висећим печатом, кога више нема, али постоје 4 рупице испод потписа где је некада стајао печат.

Повеља Стефана Дечанског је од свих мрачких повеља најсумњивија. Један број аргумената о фалсификату је озбиљан али, по нашем мишљењу, недовољан. Сличност, делом и подударност са повељом из 1347. године, могуће је објаснити и на други начин, а не само фалсификатом. Остали аргументи о неаутентичности по нама нису ваљани и не могу издржати критику. Нема сумње да је овде реч о веома лошем препису и то Бугарина који се трудио да пише српском редакцијом. Нажалост, морамо признати да део сумње у аутентичност овог преписа није могуће отклонити, али такође је тешко прогласити га и за фалсификат. Напротив, чини нам се да је више аргумената на страни његове аутентичности.

Важнији термини

Браниште, 57 (страна), *37* (ред у издању) – исто што и забран, слично средњовековном забелу. То је шума која се не сече, обично храстова.

Литература: *Речник САНУ* II, 108.

Брод, 57, *35* – место где се прелазила река. Ту је господар газа узимао бродарину на прелаз људи и робе, зато су бродови предмет посебног интересовања дародавца и примаоца у нашим повељама. Имали су велику улогу у локалном саобраћају, где често уопште није било мостова.

Литература: С. Мишић, *Унутрашње воде и њихово коришћење у средњовековној Србији*, Београд 1992, 63–68; *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 64–65 (С. Мишић).

Егзарх, 58, *60* – опуномоћеник епископа, има исте задатке као протопопа са кога су пренете дужности на егзархе по угледу на Византију. Надзиру да се правила и устав црквени извршавају.

Литература: Р. Грујић, *Средњовековно српско парохиско свештенство*, Скопље 1923; *Лексикон српског средњег века*, 178 (Р. Милошевић).

Жрвањ, 58, *40* – камен којим се меље, али и млин са два камена – горњак и доњак. Тако се зове и млин који се покреће механичком снагом људи или животиња. У турским пописима порез се разрезује према броју жрвњева (каменова).

Литература: С. Мишић, *Унутрашње воде*, 43–44, 51; *Лексикон српског средњег века*, 195 (С. Мишић).

Земља, 59, *80* – најчешће означава државу, као овде српска и поморска земља. Означава и етнички простор на коме живи један народ. Појам означава и старе историјске области (Хум, Зета, Требиње). То је и виша управно-територијална јединица која је у вези са територијом духовног простирања епископија (Хвосно, Браничево).

Литература: С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку,* Београд 1996; исти, *Земља у држави Немањића*, Годишњак за друштвену историју IV, 2–3, Београд 1999, 133–146; *Лексикон српског средњег века*, 235–236 (С. Мишић).

Кипурија, 58, *41* – грчки термин за врт. Комад земље обично ограђен, на коме се гаји поврће. Иде обично уз окућницу, млинове, воденице, уз градска насеља. Обично су се вртови наводњавали, а то право је било често предмет даривања.

Литература: М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973, 91–93, 169–179; С. Мишић, *Унутрашње воде*, 25–28; *Лексикон српског средњег века*, 107 (Ј. Мргић).

Њива, 58, *40* – мањи или већи комад земљишта на коме су гајене првенствено житарице, а за који је ишчезло свако сећање да је настао крчењем. Претваране су у необрадиве површине само ако су спречавале приступ сеоској стоци до пашњака или појила.

Литература: М. Благојевић, *Земљорадња*, 91–96, 182–184, 345–348.

Област, 57, *33*; 59, *77* – појам се најчешће користи у значењу *potestas* (моћ, власт). Означава подручје пружања нечије управе или власти. Тако може значити област (власт) над земљом или државом. Област има и географско значење – управно подручје једног града може бити и географска целина. Такође означава и политичку власт над земљом или људима.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 457–458 (С. Мишић).

Отроци, 57, *39* – једна од категорија зависних људи, на властелинствима живе измешани са другим категоријама. Господар над њима има право баштинског располагања. Реч се употребљава и у значењу слуге, од слуге монаха до службеника владаревих.

Литература: М. Благојевић, *Земљорадња*, 96, 97, 196, 372, 392; Р. Михаљчић, *Отроци,* ИГ 1–2 (1986) 51–57; Ђ. Бубало, *Шта значи отрок у српским повељама*, Зборник МСИ 56 (1997) 19–28.

Парици, 57, *39* – у антици означавају странце досељене у град. У Византији сељака који обрађује земљу као унајмљена радна снага, али после 30 година бива везан за њу. Од X века означава зависног сељака који

од власника, под одређеним условима, добија земљу на обраду. Лично је везан за господара.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 493 (С. Пириватрић).

Поп, 58, *59* – свештеник или презвитер, рукополаже га епископ и тада добија одежде – епитрахиљ, фелон и појас, у којима обавља богослужење и свете тајне, и добија парохију. Попови представљају неку врсту прелазне категорије између зависних људи и феудалне класе. Имали су право на *три њиве законите*, ждребије у цркви где служе. И они су дуговали део работа властелинству где живе.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 553–554 (Р. Поповић, Д. Динић-Кнежевић, Р. Михаљчић).

Прахтор, 58, *52* – фискални чиновник у Византији, најчешће порезник, после 1261. године углавном ишчезава. У Србији чиновник који убире порезе, али води и судски поступак у вези са овим пословима.

Литература: *Лексикон српског средњег века,* 573 (Љ. Максимовић).

Протопопа, 57, *60* – посебан свештенички положај. Архиепископ Сава је постављао протопопе по епископијама са правом да крсте и венчавају. Патријаршија их је постављала по трговима, били су директно потчињени патријарху. Вршили су духовни надзор над свештенством и народом, спречавали римокатолички прозелитизам по трговима, венчавали у име епископа, скупљали црквене дохотке и глобе у корист цркве. Постоје до половине XIV века када почињу да се губе. Постоји и дворски протопопа, чије су дужности нешто специфичније.

Литература: Р. Грујић, *Средњовековно српско парохиско свештенство*; *Лексикон српског средњег века*, 597–598 (Р. Милошевић).

Разбој, 58, *55* – кривично дело, разбојништво. Посебно разбој владически, отмица или силовање властелинке, што се најоштрије кажњавало.

Литература: Т. Тарановски, *Историја српског права* I, 95; *Лексикон српског средњег века*, 611–612 (Б. Марковић).

Риболовишта, 58, *41* – места на којима се ловила риба. Било је природних и вештачких рибњака. Права на риболов су у повељама често предмет даривања, посебно су за њих била заинтересована манастирска властелинства. Риболовиште је могло бити и забел.

Литература: С. Мишић, *Унутрашње воде*, 30–36; *Лексикон српског средњег века*, 620–621 (С. Мишић).

Севаст, 58, *57* – у Византији значење амбивалентно, најчешће се употребљава у смислу титуле уз различите чиновничке дужности. У Србији присутна после 1299. године као чиновничка функција у основи окренута пословима пореске и катастарске контроле са судским надлежностима.

Литература: Љ. Максимовић, *Севасти у средњовековној Србији,* ЗРВИ 32 (1993) 137–147; *Лексикон српског средњег века*, 661 (Љ. Максимовић).

Селиште, 57, *36*; 58, *47* – земљиште са кућом и окућницом, село, заселак, али најчешће напуштено насеље. Селиштем се назива и атар будућег села.

Литература: Р. Михаљчић, *Селишта. Прилог историји насеља у средњовековној српској држави,* Прошлост и народно сећање, Београд 1995, 131–191; *Лексикон српског средњег века*, 664–665 (Р. Михаљчић).

Село, 58, *46, 48* – има више значења, али најчешће је насеље са мањим или већим бројем кућа. Из имена села се понекада може закључити како су настала (Лужане, Лесковац). Село означава неку врсту сеоске општине, са унутрашњом организацијом и колективном одговорношћу.

Литература: Ст. Новаковић, *Село*, Београд 1942[2], 1965[3]; *Лексикон српског средњег века*, 665–666 (Р. Михаљчић).

Сенокос, 57, *36* – земљиште под травом која служи за кошење, као припрема хране стоци за зиму. Сенокосе имају феудални господари, али и село као колектив (Рибарски сенокоси).

Литература: М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII–XIV век)*, ИГ 2–3 (1966) 9–95.

Стас, 58, *42* – позајмица из грчког језика, а означава назив за имање. У XIV и XV веку потискује га термин *село*. Стас или имање се могло продати, или дати у закуп.

Литература: Ст. Новаковић, *Село*, 117, 118; *Лексикон српског средњег века*, 702 (С. Мишић).

Тат, 58, *56* – лопов који се крађом бави као професијом, овде се апострофира онај који краде коње. Душанов законик за лопова ухваћеног на делу предвиђа смртну казну без могућности помиловања.

Литература: Т. Тарановски, *Историја српског права* II, 94–100; *Лексикон српског средњег века*, 726–727 (Б. Марковић).

Технитари, 57, *39* – у доступним речницима нема објашњења овог појма, али је познато да се ради о некој врсти, или уопште о занатлијама.

Фун, 58, *55* – од грчког *фонос* (f[nov), а значи вражду. То је глоба за убиство и спада у владарске резервате. У XIV веку грчка реч је прешла у бугарски језик као фоунъ.

Литература: А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље српских владара,* Београд 1936, 502; *Лексикон српског средњег века*, 106–107 (Р. Михаљчић).

Топономастика

Белица, 57, *35* – селиште, данас истоимено село западно од Софије, у Софијском пољу.

Блатечница, 57, *37* – село у Мраки, данас Радомирско, на левој обали Струме.

Блато, 58, *51* – река, лева притока Струме.

Бобовци, 57, *36* – селиште, данас под тим именом не постоји. Можда је у питању данашње село Боговци у близини села Белица и Костиног Брода у Софијском пољу.

Велбуждска земља, 59, *80–81* – територија која је обухватала подручје града Велбужда (његову жупу), а вероватно и саму Мраку.

Дејачево, 58, *49* – село, данас вероватно село Дајково у дупничком крају, поред пута Дупница – Радомир.

Драговиштица, 58, *47* – десна притока Струме, извире у Крајишту.

Драчево, 58, *48* – село, данас не постоји, према навођењу у повељи било је негде на Струми.

Дрстрене, 57, *36* – селиште, данас непознато.

Житомитски, 58, *49–50* – средњовековни град чији положај није поуздано утврђен. Можда је био на месту данашњег Пастуха, изнад Скрина (Скринског пролома).

Житуша, 58, *51* – река, извире у планини Колош и улива се у реку Блато.

Калуђерски брод, 58, *47* – топоним, данас не постоји, налазио се у атару села Челопек, био је то прелаз на реци Драговиштици.

Конерз, 57, *36* – данас непознат топоним.

Костин Брод, 57, *35* – топоним, данас истоимено село северозападно од Софије у Софијском пољу.

Матер Божија Периволска, 57, *37–38* – и данас село Перивол са старом црквом, у Ћустендилском крају, на реци Драговиштици.

Мрака, 57, *27*; 58, *51* – средњовековна жупа. Данас се тај крај у Бугарској назива Радомир (Радомирско).

Овчепољска земља, 59, *80* – територија која обухвата Овче поље у данашњој Македонији.

Орехово, 57, *32–33, 34* – село у коме се налази манастир Светог Николе у Мраки, у суседству села Пештер.

Ракита, 57, *36–37* – село у околини Софије, северно од Брезника.

Рждавички друм, 58, *48* – пут који је водио из овог села. Рждавица је село на левој обали Струме, у суседству села Скакавица.

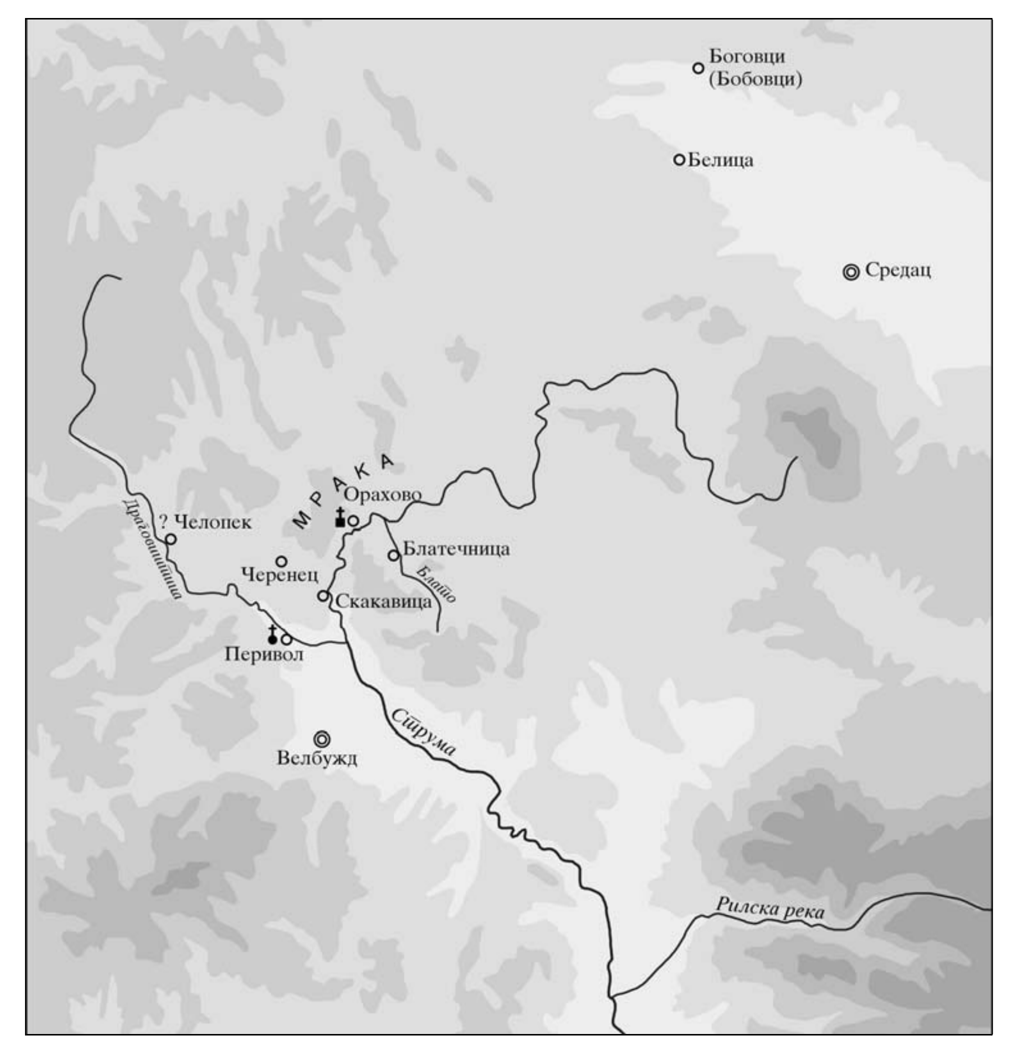
Скакавица, 58, *46* – село у ћустендилском крају, на десној обали Струме, преко пута Рждавице.

Скрино, 58, *49* – село на десној обали Струме, у дупничком крају.

Средац, 57, *35* – данас главни град Бугарске, Софија.

Челопек, 58, *47* – селиште, данас не постоји, било је негде на реци Драговиштици.

Черенец, 58, *46* – село, данас не постоји, али постоји истоимени топоним северозападно од села Скакавица.

Карта 2: Поседи манастира Светог Николе Мрачког

Стари српски архив, књ. I, 69–78

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Драгић Живојиновић

ХРИСОВУЉА ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА КАРЕЈСКОЈ КЕЛИЈИ СВЕТОГ САВЕ ЈЕРУСАЛИМСКОГ (ХИЛ. 30)

1348, индикт 1.

Стефан Душан, *благоверни цар Србима, Грцима и Поморју*, издао је 1348. године у Прилепу хрисовуљу Карејској келији Светог Саве Јерусалимског. После описа своје посете манастиру Хиландару и Кареји, цар саопштава да Карејској келији дарује село Косориће у Метохији са четири засеока (Днепоље, Дољани, Чешково и Челопеци) и годишњи приход од 100 млетачких перпера из царске благајне, а хиландарској болници рибњак (*оркињарије*) код цркве Маслице. Хрисовуља је сачувана само у познијим преписима.

En 1348, à Prilep, Stefan Dušan, „empereur très pieux des Serbes, des Grecs et du littoral“, a délivré un chrysobulle à la cellule de Saint-Sabbas de Jérusalem à Karyès. Après une décription de sa visite au monastère de Chilandar et à Karyès, l'empereur informe qu'il fait don à la cellule de Karyès du village de Kosorići en Metohija avec quatre hameaux (Dnepolje, Doljani, Češkovo et Čelopeci) et d'un revenu annuel de 100 perpères vénitiens pris sur le trésor de la cour, et à l'hôpital de Chilandar d'un lieu de pêche (*orkinjarije*) près de l'église Maslica. Ce chrysobulle n'est conservé que sous forme de copies tardives.

Први српски цар, Стефан Душан, издао је у Прилепу 1348. године хрисовуљу Карејској келији Светог Саве Јерусалимског којом јој дарује хвостанско село Косориће са засеоцима Днепољем, Дољанима, Чешковом и Челопецима и годишњи приход у износу од 100 млетачких перпера, који би келији исплаћивала *царска кућа*. Поред тога, владар поклања хиландарској болници *ловиште Оркињарије на мору* које је купио од Мартирија, игумана *манастира Алупа*. У диспозитивном делу исправе налази се одлука којом царица Јелена, пошто је изразила жељу да постане други ктитор Светосавске испоснице, добија право да из редова хиландарског братства (и уз његов благослов) именује старешину келије по сопственом избору, а тај избор је пао на проигумана попа Теодула.

Ова хрисовуља заведена је у Архиву манастира Хиландара под бројем 30 (Хил. 30). Поред ње, постоје још две даровне повеље сличног садржаја које је Стефан Душан исте године издао Карејској келији Светог Саве. Прва у низу ових исправа (Хил. 31) обнародована је на Чахри код Скопља, док је друга и најопширнија златопечатна повеља (Хил. 149) такође издата у Прилепу. Од свих Душанових карејских хрисовуља најкраћа је Хил. 30, која никада није објављена зато што се сматрала скраћеном варијантом велике повеље Хил. 149, са којом је иначе показивала велику сличност. Међутим, податак о даровању хиландарској болници једног морског „ловишта" које је српски владар купио од другог манастира налази се само у овој повељи, што указује на чињеницу да је Хил. 30 засебна исправа. На то је први скренуо пажњу Владимир Мошин који је претпоставио да је Хил. 30 оригиналан документ издат у Прилепу истовремено са хрисовуљом Хил. 149, са циљем да се забележи поклон хиландарској болници.

У Хиландарском архиву постојала су два преписа хрисовуље Хил. 30. Нажалост, старији препис који је потицао из XVII столећа нетрагом је нестао, а сачуван је само млађи који је начињен у XIX веку, вероватно руком монаха Никандра. Ипак, постоје фотографије преписа из XVII века које се чувају у Архиву САНУ (АСАНУ 8876.Ж.56) и Народном музеју (НМ А 1574). Ово издање приређено је на основу фотографије из Архива САНУ.

Са фотографије преписа види се да је читав документ био исписан црним мастилом у 46 редова (рачунајући ту и потпис). Пошто смо располагали само снимком хрисовуље, уздржаћемо се од давања њених палеографских одлика, уз напомену да се печат већ у време прављења фотографског снимка није налазио на исправи.

Ранија издања

Као што је напред речено, хрисовуља Хил. 30 досада није била публикована зато што се у научним круговима сматрало да представља само варијанту Велике прилепске хрисовуље Стефана Душана Карејској келији (Хил. 149). Корисне описе златопечатне повеље Хил. 30 дали су Л. Славева, В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 181–182, бр. 62 и Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник САНУ 9, Београд 1997, 40, бр. 30. Ове исправе дотакао се и С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован (проблем аката српске царске канцеларије)*, Осам векова Хиландара. Историја, духовни

живот, књижевност, уметност и архитектура, Научни скупови САНУ, књ. XCV, Одељење историјских наука, књ. 27, Београд 2000, 59–70. На исихастичка идејна струјања која провејавају из аренге ове хрисовуље указао је Ђ. Трифуновић, *Цар Душан о свом боравку на Светој Гори*, Источник 31–32 (1999) 19–22. Убикацију дарованих поседа у Хвосну извршио је Р. Грујић, *Царица Јелена и ћелија Св. Саве у Кареји*, Гласник СНД 14 (1935) 52.

Текст исправе[*]

Д(о)с(т)олѣпно и добродѣтелно и б(о)горазꙋмно вьсегда славꙋ взьсилати Б(о)гꙋ вь Троици сиреч |2| Ѡ(ть)цꙋ и С(ы)нꙋ и С(ве)т(о)мꙋ Д(оѵ)хꙋ, единомꙋ б(о)ж(ь)ствꙋ, ѥдинои силе, ѥдиномꙋ ѥс(ть)ствꙋ, ѥдиномꙋ сꙋщьствꙋ, |3| непрѣложнꙋ, несьзданнꙋ, и нерасменꙋ, трисьставнꙋ и сьбезначелнꙋ, ї единославь|4|нꙋ, ї единопрѣстолнꙋ, ѡт нѥже просїꙗ светь ніизр(е)ченникѥ слави и многоч(ь)с(т)никѥ |5| и даролюбнїѥ даари дароваше се пр(о)роком(ь) же и ап(о)с(то)л(о)мь и м(оѵ)ч(е)н(и)ком и св(е)т(и)т(е)лѥм и прѣп(о)добним |6| и всемꙋ народꙋ православїꙗ, ѡт нѥж(е) процьвтоше вьсем венци б(о)гозрачни мирно живꙋ|7|щим сь вѣрою на землы самодржавним же ц(а)рем(ь) и вл[а]д[ы]к[а]м и властем вьсем различно даари разде|8|лившꙋ ꙗкож[е] вьсевинна животꙋ безмерна мꙋдрос(ть) Б(о)жїа кь вьсем велегл(а)сно вьпїет гл(агол)ющи: |9| Мною ц(а)рие ц(а)р(ь)ствꙋют(ь) и скѵп(ь)трї их(ь) ꙋтврьждают се, и силни сь ꙋсрдїѥм правдꙋ пишꙋт. Тѣмже |10|и азь вь Х(ри)с(та) Б(ог)а бл(а)говѣрнїи и Б(о)гом(ь) поставлѥнїи Стефань ц(а)рь вьсем Срьблѥм и Гркомь |11| и Западнѥи стране, б(о)ж(ь)ств(ь)ною бл(а)г(о)д(ѣ)тїю вьзрастьшꙋ ми вь своѥм ѡт(ь)ч(ь)ствѣ а того изь|12|волѥнїѥм нарѣщи се ѡтрасль бл(а)гаго корене родител(ь) моихь с(ве)тих(ь), ѡт праведникꙋ с(ве)т(о)мꙋ |13| Симеѡна Неманѥ, новааго мироточца, и прваго вл[а]д[ы]ки бившаго землы срьпсцеи и св(е)т(ите)лꙗ |14| н[а]ш[ег]о, архїерѣꙗ и првонастолника ѡт(ь)ч(ь)ства н[а]ш[е]го, кѵр(ь) Сави, г[оспо]днѥю же бл[а]г[о]д[ѣ]тїю и поспеше|15|нїѥм пр(ѣ)ч(и)стїе вл[а]д[ы]ч[иц]е наше Б(огороди)це и м(о)л(и)тв(а)ми б(о)гоꙋгоднихь с(ве)тихь родител моих и прародител |16| Б(о)гом(ь) дарованно ми быс(ть) ц(а)р(ь)ство. И топлотꙋ прїѥм вь начело ц(а)р(ь)ства моего, кь б(о)ж(ь)ст(в)н(и)мь |17| цр(ь)кв(а)мь и сь б(о)годарованною ми и

---

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

б(о)голюбивою ц(а)р(и)цею авгꙋстїею кѵра Єленою всесрд[ь]чно |18| и все-д(оу)шно поревновасмо ѡ монастирех С(ве)тиѥ Гори Ӑдона и вь ных живꙋщих и пр[ѣ]п[о]д[о]бних и б(о)го|19|носних инокь и с(ве)тих(ь) и бл(а)ж(е)нїих(ь) ѡт(ь)ць. Слишахом бо многа и дивна ѡ жити мꙋжи тех с(ве)тих(ь) и же|20|лавшꙋ ми ѡт многа вр[е]мене видети и поклонити се с(ве)тим(ь) местом и бл(аго)с(ло)вити се ѡт тех с(ве)тих(ь) и б(о)гоно|21|сних(ь) ѡт(ь)ць и бл[а]г[о]д[ѣ]тїю Х(ри)с(т)а вл[а]д[ы]ки дающомꙋ вса бл(а)га кь сп(а)сенїю и исплнꙗющомꙋ вь бл(а)гїих(ь) жела|22|нїѥ. И испльни желанїѥ ср[ь]дца моего видети с(ве)тꙋ ѡнꙋ горꙋ и ѥже начинающе зренїѥ, прїидохѡм |23| сь б(о)годарованною ми ц(а)р(и)цею кѵра Єленою вь тꙋ ѡбретающїи се вѣлики монастир Хиландарь, сьзданни прѣродителы моими, тꙋ поклонивше се домꙋ пр(ѣ)ч(и)стїѥ и б(лаго)сл(о)вивше се ѡт жытел светих(ь), таже |25| вьнꙋтрьниѥ с(ве)тие монастирѣ и сихастїе с ц(а)р(и)цею ѡбшьдше и сьгледав и ѡдаровав различними да|26|рми и недостатьчнаа понаплнивше с(ве)тим(ь) местом. И велми ꙋдививше с(е) и ползевавше с(е) ѡ жити мꙋ |27| житех с(ве)тих(ь) и прїѥмше ѡт ныих бл(аго)с(ло)венїе и д(оу)шепол(ь)зна словеса и ѡбходе с(ве)та места прїидохом вь место |28| рекомое Карега и келїи с(ве)т(а)го Сави Їер(оу)с(а)л(и)мьскаго сьзданна г(о)с(поди)ном(ь) и родителѥм нашим кѵр(ь) Савом(ь), |29| вь нѥиже и б(о)гоꙋгодно поживе. И видевши ц(а)р(и)ца ѡскꙋденїѥ и нищетꙋ тое келїе изволꙗет фтори |30| хтиторь бити ѥи вь сьнабденїѥ с(ве)т(а)го места т(ѡ)гѡ и да си избираѥт ѡт старць хиландарских с бл(аго)с(ло)венѥм(ь) и вь|31|просом хиландарским старца полагати вь келїи с(ве)таго Сави, а ѡд икꙋд да не бꙋде тькмо ѡт Хиландаара. И вьзвраща|32|ющꙋ се ц(а)р(ь)ствꙋ ми вь своꙗ си вь монастири Хиландари изволенїѥм ц(а)р(ь)ства ни и бл(аго)с(ло)в(е)нїѥм(ь) игꙋмена и старць бл(аго)с(ло)ви|33|смо проигꙋмена п[о]па Ѳеѡдꙋла прѣдстателествовати келїи с(ве)т(а)го Сави. И дарова ц(а)р(ь)ство ми тем҄зи келїи ꙋ Карѣꙗх(ь) |34| ꙋ Хв(о)снꙋ село Косорикѥ сь всеми заселци, Днеполѥм и Долꙗни и Чешково и Челопеци, и сь всеми мегѣми |35| и правинами да си имаа келїа карѣиска села тази довѣка. И закон селом теми ꙗко и дрꙋзем селом хиландарским. |36| И тогда ц(а)р(ь)ство ми дарова болници хиландарскои ловище Ѡркинꙗрїе[1] на морꙋ що кꙋпих ѡт игꙋмена алꙋско |37| кѵр(ь) Мардирїꙗ и ѡт старць мо<на>сти-

[1] Видети одељак о топографским подацима на крају рада.

ра Ꙗлꙋпа. И место томꙋ и ловищꙋ како сходи поток ꙋ морѣ на цр(ь)к(в)ꙋ Ма|38|слицꙋ. И ловище тои да си има болница хиландарска довѣка. І еще ц(а)р(ь)ств(о) ми ꙋстави кѥлїи с(ве)т(а)го Сави |39| ꙋ Карѣꙗх да се дава ѿ кꙋкѥ ц(а)р(ь)ств(а) ми всако годище по .р҃. перперї венетїискех(ь). И сїе златопечатное сло|40|во ц(а)р(ь)ства ми, молю по мне хотещих ц(а)р(ь)-ствовати, семꙋ и неразоренꙋ бити нь паче потврьжденꙋ. Ꙗще |41| ли кто дрьзнет разарати сїе записанноѥ мною ц(а)рем(ь) Стефаном, таковаго да разорит Г(оспод)ь Б(ог)ь и пр(ѣ)ч(и)ста |42| ѥго м(а)ти, и да ѥс(ть) поражен ѿ си[ле] ч(ь)с(т)наа кр(ь)ста и да ѥс(ть) проклет ѿ .в҃ї.хь ап(о)-с(то)ль и .д҃.хь еѵ(агге)листь и ѿ .з҃.хь |43| вьселѥнских сьборь и ѿ с(ве)тїх(ь) ѿ(ь)ць наших Симеѡна и Сави и ѿ всех с(ве)тих(ь) да ѥс(ть) проклет и ѿ ц(а)р(ь)ства ми |44| да нѣс(ть) бл(аго)с(ло)в(е)нь. Написа же се сїѥ записанѥ стоѥщꙋ г(осподи)нꙋ ц(а)рꙋ вь вѣликославнем(ь) гараадꙋ Прилепѣ |45| вь лѣт(о) .#ѕ҃ѡ҃н҃ѕ҃. индикто .а҃.

|46| † СТѢФꙖНЬ ВЬ Х(РИ)С(Т)Ꙗ Б(ОГ)Ꙗ БЛ(Ꙗ)ГОВѢРНИ Ц(Ꙗ)РЬ СРЬБЛЮЄМ И ГРЬКОМ [И] ПОМ(О)РИЮ

Превод повеље

Лепо је и благодатно и богоразумно увек славу узносити Богу и Тројици то јест Оцу и Сину и Светоме Духу, јединственом божанству, јединственој сили, јединственом јестаству, јединственом суштаству, непромењљивом, несазданом и нераздвојивом, трисаставном и сабезначелном, јединославном и јединопрестолном, јер од ње (sc.Тројице) засја светлост неизрециве славе и многочасни и дарољубиви дарови дароваху се пророцима и апостолима и мученицима и светитељима и преподобнима и свем народу православном. Од ње процветаше венци богозрачни свима који мирно живе с вером на земљи, самодржавним царевима и владикама, и свима који владају разделише се различити дарови, као што свима гласно узвикује безмерна мудрост Божија, узрочница живота, која каже: „Многе цареви царују и утврђују се скиптри њихови, и силни усрдно правду пишу.“ Тако и мени, у Христу Богу благоверном и Богом постављеном цару свих Срба и Грка и Западне стране, који сам Божијом благодаћу узрастао у своме отачаству и његовом се вољом назвао изданком благога корена родитеља мојих светих, од светих праведника Симеона Немање новог мироточца и првога владара земље српске, и светитеља нашега, архијереја и првостолујућег отачаства нашега кир Саве, и господњом благодаћу и старањем пречисте Владичице наше Богородице и молитвама богоугодних

светих родитеља мојих и прародитеља, од Бога ми беше даровано царство. И, у почетку мога царевања, обузет ревношћу према божанственим црквама, заједно са богодарованом ми и богољубивом царицом августом кира Јеленом, потрудисмо се од свег срца и душе о манастирима Свете Горе атонске, и о онима који у њима живе, преподобним и богоносним иноцима и светим и блаженим оцима. А чули смо много лепога о животу тих светих мужева, и одавно сам желео да видим и да се поклоним светим местима, и да ме ти свети и богоносни оци благослове благодаћу владике Христа који даје сва добра за спасење и који испуњава све жеље. И испуни жељу срца мога да види свету ону Гору, па започињући њено разгледање дођосмо, заједно са богодарованом ми царицом кира Јеленом, у велики манастир Хиландар који се ту налази, а који су сазидали прародитељи моји. Ту се поклонисмо дому Пречисте и благословени бисмо од светих житеља (његових). Затим, заједно са царицом обиђосмо и разгледасмо унутрашњост светог манастира и сихастирије, и даровасмо разноврсним добрима оно што је недостајало у светим местима. И веома задивљени, распитасмо се о животу којим живе свети, и примивши од њих благослов и духовну поуку, и обишавши света места, дођосмо у место звано Кареја и у келију Светога Саве Јерусалимског, коју је саздао господин и родитељ наш кир Сава и у којој је богоугодно поживео. И када је царица видела сиромаштво и неимаштину келије, пожеле да буде други ктитор и да опреми то свето место и да се, са благословом и пристанком стараца хиландарских, постави старац у келију Светога Саве, и да не буде од другде, него само из Хиландара. И пошто се врати царство ми натраг у манастир Хиландар, вољом царства ми и са благословом игумана и стараца, благословисмо проигумана попа Теодула да буде заступник у тој светој келији Светога Саве. И дарова царство ми тој келији у Кареји у Хвосну село Косориће са свим засеоцима, Днепољем, и Дољане, и Чешково и Челопеци, и са свим међама и правинама – да има келија карејска та села довека. И закон тим селима, као и другим селима хиландарским. И тада дарова царство ми болници хиландарској ловиште Оркињарије на мору, што (га) купих од игумана алупског кир Мартирија и од стараца манастира Алупа. А налази се то ловиште како силази поток у море на цркву Маслицу. И то ловиште да има болница хиландарска довека. И још учини царство ми келији Светога Саве у Кареји по 100 перпера венецијанских. Молим оне који ће после мене царевати, да ову златопечатну реч царства ми не пониште, него да је потврде. Ако ли се ко усуди да уништи ово што сам ја, цар Стефан, записао, таквога нека уништи господ Бог и пречиста

његова Мати, и да га порази сила часнога крста и нека је проклет од дванаесторице апостола и четворице јеванђелиста, и од седам васељенских сабора, и од светих отаца наших Симеона и Саве, и да је проклет од свих светих, и од царства ми да није благословен. Написа се овај запис док је боравио господин цар у граду Прилепу, године 6856, индикта првог.
Стефан у Христу Богу благоверни цар Срба и Грка и Поморја.

Дипломатичке особености

Аренга (**Достолѣпно и добродѣтелно и благоразꙋмно вьсегда славꙋ взьсилати Богꙋ вь Троици**) хрисовуље Хил. 30 подудара се са аренгом повеље Хил. 149, а веома је слична и аренги у трећој исправи из Душановог карејског корпуса (Хил. 31). Када је реч о аренгама карејских повеља Стефана Душана, треба рећи да се иста аренга, као у златопечатним повељама Хил. 30 и Хил. 149, најпре јавила у хрисовуљи Хиландару из 1347/1348. године којом српски владар потврђује светогорској обитељи село Потолино у области Струме.

Истражујући теолошки садржај ових аренги Ђорђе Трифуновић је утврдио да су на њихов изглед знатно утицале идеје Григорија Паламе. Већ у првој реченици хрисовуља Хил. 30 и Хил. 149 Трифуновић је открио бројне изразе из српскословенског превода Паламиног *Исповедања православне вере*. У тој реченици стоје речи „од којега [Бога] просија свет неизрециве славе“ (**ѡт негоже просїꙗ светь ніизреченнию слави**). Оне су заједничке и повељи Хил. 31 и представљају циљ исихастичке праксе – приказање божанске светлости која се указала апостолима на Таворској гори.

Експозиција је у потпуности заснована на нарацији хрисовуље Хил. 149 и доноси исте податке који су изражени на сличан начин. Једина разлика је у томе што је нарација ове исправе, која је три пута мања од хрисовуље Хил. 149, осетно скраћена.

Диспозитив хрисовуље је веома сличан као код претходне две карејске исправе, а новост у односу на њих представља, као што је већ напоменуто, податак о поклањању хиландарској болници *ловишта Оркињарије*, које је цар купио од игумана Мартирија, старешине Алипијског манастира на Светој гори, и опис граница тог имања.

Санкција је слична као у хрисовуљама Хил. 31 и Хил. 149, али и нешто краћа, будући да су у исправи Хил. 30 изостављени поређење са Јудом и парафраза клетве из Мт. 27:25 („крв његова на њих и на децу њихову“).

Просопографски подаци

Царица Јелена, 72 (страна), *26*, *36*, *39*, *46* (редови у издању) – супруга Стефана Душана, првог српског цара.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 213, 222, 226, 227, 231, 234, 237, 239, 240, 244, 253; Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 166; *Историја српског народа* I, 511, 517, 521, 528, 530–531, 553, 556, 568–571;

Поп Теодул (72, *53*)– познати хиландарски монах. Као старешина Карејске келије Светог Саве Јерусалимског помиње се 1312. и на тој дужности се налазио и после 1320. године. Заједно са хиландарским игуманом Никодимом (потоњим архиепископом Никодимом I) посетио је 1316. краља Милутина и измолио од њега помоћ за испосницу у Кареји. Почетком 1347. године забележен је као игуман Хиландара. Додуше, у српској историографији постоји и мишљење да овај Теодул није иста личност као старац из Милутиновог времена, већ да се ради о преписивачу Теодосијевог *Житија Светог Саве* из 1336. године.

Литература: М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, Београд 1972, 95; иста, *Историја Хиландара* I. *Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998, 181; М. Васић, *Жича и Лазарица. Студије из српске уметности средњег века*, Београд 1928, 182; Ђ. Трифуновић, *Теодулов препис Теодосијевог Житија Светог Саве*, Хиландарски зборник САНУ 4 (1978) 102–103.

Игуман Мартирије (72, *59*) – старешина Алипијског манастира на Светој гори. Непотврђен другим изворима, јавља се једино у овој хрисовуљи. Из докумената који се тичу Алипијског манастира знамо да се на његовом челу 1325. и 1326. налазио Теодул, а 1347. године Теодосије, који ће касније постати прот Свете горе. Вероватно је Мартирије постао игуман у другој половини 1347, јер је Душан куповину ловишта Оркињарије, по свему судећи, обавио за време свог боравка на Атосу који је трајао од августа 1347. до априла 1348. године.

Установе, важнији термини

Стефан (71, *15*; 73, *66*, *74*) – владарско титуларно име династије Немањића које, након њиховог изумирања, преузимају босански краљеви, владари из династије Лазаревића и обласни господари Вук Бранковић и Балшићи.

Литература: С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића. Дипломатичка студија*, Београд 1997, 42–59; Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Београд 2001, 205–239.

Келија (72, *43*, *49*, *54*, *56*; 73, *63*) – место на коме се, нарочито побожни монаси, одани изворним монашким идеалима, подвизавају настојећи да што више умртве своје овоземаљско тело и душу приближе Господу.

Литература: М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови*; A. Vööbus, *History of Ascetism in the Syrian Orient* I–II, Louvain 1958–1960; D. Papachryssanthou, *La vie monastique dans les campagnes byzantines du VIIIe au XIe siècle*, Byzantion 43 (1973) 158–180.

Проигуман (72, *52*) – бивши игуман.

Литература: *The Oxford Dictionary of Byzantium* II, ed. by A. P. Kazhdan, New York – Oxford 1991, 907.

Златопечатно слово (73, *64*) – српски превод појма хрисовуља (crus[boullov l[gov), свечана повеља са златним печатом која представља законску одлуку.

Литература: А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936, LXVIII–LXIX.

Манастир Алуп (72, *59*; 73, *60*) – ради се о Алипијском манастиру који се налазио на границама Кареје, поред Анапаузе. Најстарији помен ове обитељи је из прве половине XI столећа. Године 1428. Алипијски манастир се ујединио са Кутлумушем и данас је његова „келија Светих апостола“.

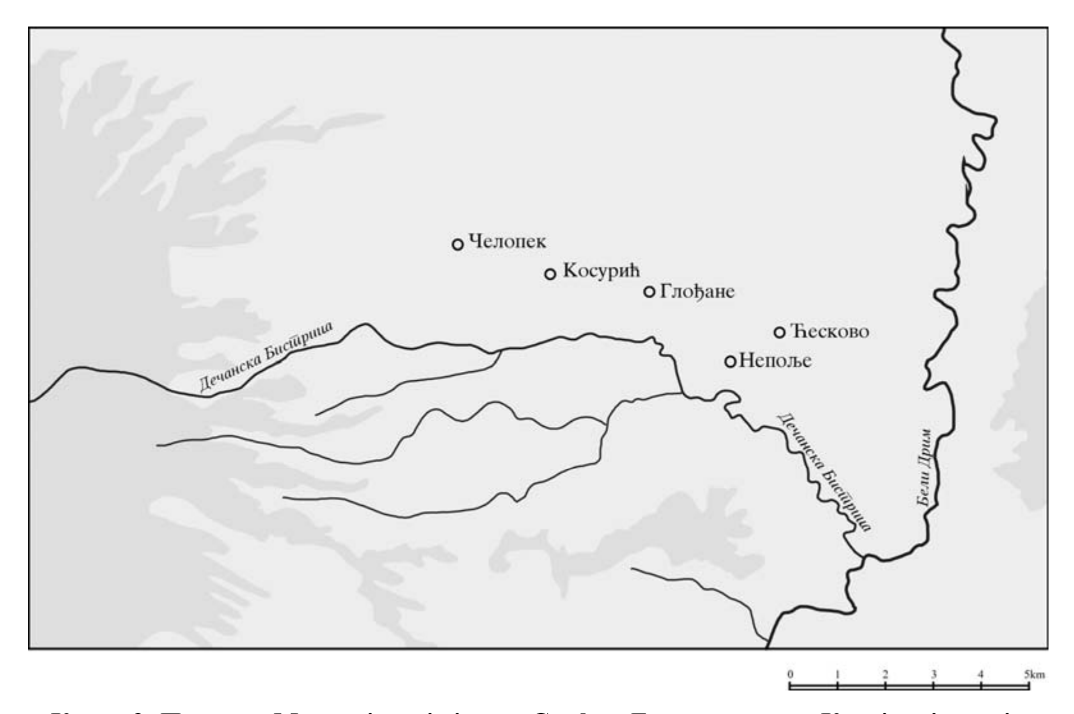
Литература: *Archives de l’Athos* II, *Actes de Kutlumus*, nouvelle édition remaniée et augmentée par P. Lemerle, Paris 1988, 15, 18.

Топографски подаци

Радослав Грујић је село Косориће у Хвосну и његове засеоке Днепоље, Дољане, Чешково и Челопеци идентификовао са данашњим метохијским селима Косурић, Непоље, Глођане (са извесном дозом уздржаности), Ћесково и Челопек која се налазе у доњем току Дечанске Бистрице и међусобно су удаљена не више од четири до пет километара.

Ако проналажење села у Хвосну и није представљало већу тешкоћу, то се никако не може рећи за топониме *ловиште Оркињарије на мору* и *црква Маслица*. Дотични називи више се не понављају ни у једном познатом светогорском документу, па је могуће само претпоставити да су се и ловиште и црква налазили негде дуж атонске обале. При том треба указати на велику вероватноћу да реч *оркињарије* уопште није назив неког одређеног

места. Наиме, пошто је у то доба на Светој гори била у употреби грчка реч ork}v која је означавала врсту велике морске рибе из породице туна (уп. *Archives de l'Athos* III, *Actes de Xéropotamou* (ed. diplomatique par J. Bompain), Paris 1964, 180), сасвим је могуће да је израз ѡркинџарїє из Душанове повеље у ствари посрбљени облик грчког назива за рибњаке у којима је ловљена таква риба. У прилог овој могућности као да иде и веома прецизно одређивање места где се налазило *ловиште оркињарије* даровано хиландарској болници (*А налази се то ловиште како силази поток у море на цркву Маслицу*). Оваква прецизност најпре се може објаснити управо тиме да је израз „оркињарије" био заједнички назив за врсту рибњака каквих је, због монашког начина исхране, дуж светогорске обале било више, па је било потребно тачно одредити на који се међу њима односио поклон цара Душана.

Карта 3: Поседи у Метохији које је цар Стефан Душан даровао Карејској келији

Стари српски архив, књ. I, 79–92

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"13"
УДК 091=163.41"13"

Јелена Мргић-Радојчић

ПОВЕЉА БАНА СТЈЕПАНА II КОТРОМАНИЋА КНЕЗУ ВУКУ И ПАВЛУ ВУКОСЛАВИЋУ

1351. ГОДИНЕ

Босански бан Стјепан II Котроманић (1322–1353) заједно са својим братом кнезом Владиславом 1351. године издао је повељу браћи Вукославић – кнезовима Вуку и Павлу, синовима кнеза Вукослава Хрватинића. Овом приликом су потврђени њихови поседи, односно села, која су се налазила у жупи Бањици (село Бањица, Пећи, Поцтиње, Врбљани, Туклеће, Сливанце, Подстарје, Триска, Пишћеница, Красуље, Помничино Горње и Доње, Чрнилино и обе Жепине), и у жупи Врбањи (Добране, тврђава Одринице, Козаљ које се простирало до Суходола, и Рапта). Потом се у тексту наводе војничке заслуге кнеза Вука Вукославића, које се односе на догађаје у периоду од 1337. до 1350. године. На крају текста наводе се имена сведока и пристава, без титула: Владислав Дабић, Ратко Шанта, Мркоје Шћитовљанин, Прибислав Хлапотић, Стипоје Челничић, Поручен Прибиславић, Ратко Лужац.

En 1351 le ban Stjepan Kotromanjić a délivré avec son frère le prince Vladislav une charte en faveur des frères Vukoslavić – le prince Vuk et le prince Pavle, par laquelle il a confirmé leurs possessions patrimoniales. Ces possessions comprenaient des villages se trouvant la joupa de Banjica (villages de Banjica, Peći, Poctinje, Vrbljani, Tukleće, Slivance, Podstarje, Triska, Pišćenica, Krasulje, Pomničino Gornje et Donje, Črnilino et les deux Žepina), et la joupa de Vrbanja (Dobrane, la forteresse d'Odrinice, Kozalj qui s'étendait jusqu'à Suhodol, et Rapta). Le texte fait ensuite état des mérites militaires du prince Vuk Vukoslavić, qui se rapportent à des événements se situant dans la période allant de 1337 à 1350. A la fin du texte sont mentionnés les noms des témoins et des personnes présentes, sans aucun titre: Vladislav Dabić, Ratko Šanta, Mrkoje Šćitovljanin, Pribislav Hlapotić, Stipoje Čelničić, Poručen Pribislavić, Ratko Lužac.

Повеља је писана на комаду пергамента, чије су димензије: дужина 37,5 цм, ширина 17 цм, са доњом плиском од 3 цм, кроз коју је провучена црвена свилена врпца са воштаним печатом бана Стјепана II. На снимку се не види врпца с печатом. Текст броји 22 реда. За оригинал ове повеље, као и остале поменуте исправе породице Хрватинић, требало би претпоставити

да је изгубљен или да је страдао у Другом светском рату, тако да је Талоцијев снимак једино сачувано сведочанство.

Текст ове повеље први је објавио Фердо Шишић 1905. године, након што је пронашао део породичног архива Хрватинића у архиву мађарских грофова Баћањи (Batthyány) у граду Керменду (Körmend). Он је тачно донео годину издавања повеље – 1351, и правилно је датирао историјске догађаје који се у њој помињу. Међутим, Шишић није дао опис исправе, нити је у тексту дао ознаке за разрешене скраћенице, и у његовом препису недостаје цео 5. ред повеље. Исти аутор сматра да је кнез Влатко Вукославић, који је 1363. године у замену за град Кључ добио од угарског краља Лајоша град Бршљановац, понео ове исправе са собом и да су оне прешле у посед породице Баћањи истовремено са Бршљановцем. Потом је Лајош Талоци у два наврата публиковао повеље Хрватинића – први пут 1906. у Гласнику Земаљског музеја, где је приложио и фотографије исправа, а затим у свом обимном делу *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*. Критичко приређивање текста исправа урадио је Милан Решетар, док је Талоци навео димензије докумената и написао пропратну студију која се у мањој мери бави дипломатичким особинама објављених исправа, а више се односи на тумачења средњовековне историје босанске државе. Ову повељу Талоци је погрешно датирао у 1331. годину. – F. Šišić, *Iz arkiva u Körmendu*, VZA VII (1905) 209–211, 219–221; L. Thallóczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine s naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva*, GZM 18 (1906) 401–444, са снимцима; исти, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig 1914, 16–19.

Текст повеље[*]

Ва име ѡца и сина и с(ве)т(о)га д(оу)ха. Азь бань Стипань а зовомь с[ве]т[о]га Грьгоура рабь, ћ бань Стипань милост[и]ю б(о)жиюм и мои брать кнезь |2| Владислав всихь земль босаньскихь г(оспо)д(и)нь и Оусоре и Хльмске земле и Дольнихь Краи и питахь всихь племенитихь лоуди ки соу оу тихь оу тихь(!) земль |3| и вси единим гласом рекоше да соу Банице племенито кнеза Вкославића и негова брата кнеза Павла. И ћ бань Стипань и мои брать кнезь Владисла|4|вь дасва милость кнезоу Вькоу Вкославићоу и неговоу братоу кнезоу Палоу(!) оу видиние всакомоу племенитоу чловикоу ки е оу Босни да потврди|5|хь тоу з(е)млоу именемь Банице с Пећию, Поцтиние сь Врьбнами, Тоукleke все коупно, Сливанце ѡт мее до

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

мее, Подстарие |6| все коупно, Трискоу ѡт мее до мее, Пи<ш>ћеницоу(!) всоу коупно, Красоулино ѡт мее до мее, Помничино Горьне и Дольне ѡт |7| мее до мее, Чрнилино ѡт мее до мее, ѡби Жепини ѡт мее до мее; оу Врбани Дбране ѡт мее до мее, тврьди все ѡдринице ѡт |8| мее до мее, Козаль до Соуходода(!), Рапта ѡт мее до мее. Изь(!) бань Стипан и мои брать кнезь Владиславь тоу з[е]млоу потврьди |9| сва кнезоу Вькоу Вл(ь)кославићоу и нега братоу кнезоу Павлоу викоу викома и нию осталомоу. То створихь за Влковоу вирьноу слоужбоу, за |10| тоу слоужбоу када бихь оу Раси и би ми рьвана и тоу Вькь пода ме кона сво[га](!) подамче(!) пода ме и тоу нега исикоше на смрьть. Дроугоу слоужбоу оучи|11|ни када бише ц(а)рь рашки оузель Нови мои градь, тоу скрози Вька вазех мои град и тоу проли Влкь крьвь за ме. Третоу слоужбоу оучини Влкь |12| када ми бише кралевь невирьникь оузель градь мои Висо[у]ћи, тада и ми Вькь Влкославићь оузе трьски бродь, скрози то оузехь мои градь. То послоужи |13| Влкь Влкославићь. За те слоужбе да потврдихь Банице и Пећь моимь листомь и закономь, да не слоужи инимь такмоу щитомь тере соулицомь, |14| да е племенита таа(!) з(е)мла ка се именоу<ю>(!) оу томь листоу Влкоу Влкославићоу и нега га братоу Павлоу викоу викома и нию осталомоу. И приде Гргоурь |15| Павловићь и зь братиѡмь и Влатько Вьлкославићь(!) и з братомь и поставише котарь Земальникь Павловићемь, а Банице Влкославићемь коупно с к<о>|16|таромь. И на то соу приставі и свидоци добри Бошнане и Оусоране: оу почело приставь и свидок Владиславь Даабићь(!) и з братиѡмь, дроуго Ратко Шанта |17| свидокь и приставь и з братиѡмь, Мрькое Шћитовланинь приставь и свидокь и з братиѡм; од Оусоре Прибиславь Хлапотићь приставь и свидокь и зь бра|18|тиомь, Стипое Чельничић свидокь и з братиом, Пороучень Прибиславићь свидокь томоу и з братиомь; ѡт Дольнихь Краи Ратко Лоужаць свидокь и при|19|ставь и неговь остали. То с<т>ворихь(!) да та(!) листь оубић всакога листа и не море ниедань противоу немоу говорити ки би при писань на тоу з(е)млоу |20| оу <и>ме(!) на Банице, али посли всакога побић. Тко би то порекаль моихь ѡсталихь да е проклеть ѡцемь и сином и с(ве)тимь д(оу)хомь и .д҃. е(ва)нћ(е)л(и)сти |21| и с(ве)т(о)мь Мари(о)мь и всими б(о)гоу оугод(ив)шими оу си викь и оу придоући и да е причестникь Июди Скариѡтскомоу тко би то притвориль. Писа Коупоуса|22|ць бана Стипана дићак ѡт с[и]на б(о)ж(и)ћ роиства .ч҃. лить и .т҃. и .н҃. и .а҃. лито.

Превод повеље

У име Оца и Сина и светога Духа ја, бан Стипан наречени раб светога Гргура, ја бан Стипан милошћу божијом, и мој брат кнез Владислав, господин свих босанских земаља и Усоре и Хумске земље и Доњих Краја, упитах све племените људе који живе у тим земљама, и сви ми једногласно рекоше да су Бањице баштина кнеза Вука Вукославића и његовог брата кнеза Павла. И ја, бан Стипан, и мој брат кнез Владислав, дадосмо милост кнезу Вуку Вукославићу и његовом брату кнезу Павлу да је знано сваком племенитом човеку који је у Босни, да сам потврдио ту земљу по имену Бањица са Пећима, Поцтиње са Врбљанима, целокупно Туклеће, Сливанце од међе до међе, целокупно Подстарије, Триску од међе до међе, целокупну Пишћеницу, Красуље од међе до међе, Помничино Горње и Доње од међе до међе, Чрнилино од међе до међе, обе Жепине од међе до међе, у Врбањи Добране од међе до међе, тврђаву Одринице од међе до међе, Козаљ до Суходола, Рапту од међе до међе. Ја, бан Стипан и мој брат кнез Владислав потврдисмо ту земљу кнезу Вуку Вукославићу и његовом брату кнезу Павлу и њиховим потомцима у веке векова. То учиних за Вукову верну службу; за ону службу када бејах у Рашкој (Србији) у боју, и ту ми Вук даде пода ме свога коња, а њега посекоше на смрт. Другу службу ми је одслужио када беше цар рашки (српски) узео мој град Нови – ту захваљујући Вуку узех мој град, а Вук ту проли крв за мене. Трећу службу ми је учинио Вук, када ми краљев отпадник беше узео мој град Висући – тада Вук Вукославић узе триљски „брод“, па захваљујући томе узех мој град. Тако је служио Вук Вукославић. За те службе потврдих својом повељом и законом Бањице и Пећи, и да не служи другачије него штитом и копљем, и да је она земља која је именована у тој повељи баштина Вука Вукославића и његовог брата Павла и њиховог потомства у веке векова. И дође Гргур Павловић са братијом и Влатко Вукославић са братом и одредише да жупа Земуник припада Павловићима, а (село) Бањице заједно са свим међама припада Вукославићима. А томе су пристави и сведоци добри Бошњани и Усорани: први пристав и сведок Владислав Дабић са братијом, други сведок и пристав Ратко Шанта са братијом, Мркоје Шћитовљанин пристав и сведок са братијом; од Усоре пристав и сведок Прибислав Хлапотић са братијом, Стипоје Челничић сведок са братијом, Поручен Прибиславић сведок томе са братијом; од Доњих Краја Ратко Лужац сведок и пристав и његова пратња. То учиних да ова повеља побије сваку другу повељу, и да нико други не би могао, насупрот њој, да каже да сам је ја већ раније записао на ту земљу по имену Бањица. Ко би то од мојих наследника порекао,

нека је проклет од Оца и Сина и светога Духа и четворице јеванђелиста и свете Марије, и од свих божијих угодника у овоме веку и у будућем, и онај ко би то учинио нека је прибројан Јуди Искариотском. Писа Купусац бана Стипана дијак, у години од рођења Сина Божијег 1351.

Дипломатичке особености

У тексту је присутан већи број речи писаних *икавицом,* што се тумачи утицајем народног говора (*Стипан, вике викова, вирну*). Такође је приметно неколико грешака писара Купусца, који је мање вешт од других дијака бана Стјепана II – Прибоја и Дражеслава. Такве грешке су: **Изь** уместо **Ꙗзь бан** |8|, **подамче** уместо **подмаче** |10|, **та листь – ть лист** |19|, и још неке друге које су очигледне. Такође је поменути дијак грешио и у писању имена насеља која се помињу: **Висоћи – Висоући**, **Пићеница – Пишћеница**. Приликом писања године издавања ове повеље, Купусац је бројну вредност слова **.ч҃.** преузео из глагољице (1000), а осталих слова: **.т҃.** (300), **.н҃.** (50) и **.а҃.** (1) из ћирилице, тако да је несумњиво утврђено да је повеља записана 1351. године. Ова повеља садржи типичну *вербалну инвокацију*, *промулгацију* и *духовну санкцију*, док су за анализу занимљиве остале дипломатичке формуле: *интитулација*, *експозиција*, *диспозиција* и *попис сведока*.

Интитулација: *Ја, бан Стипан наречени раб светога Гргура*, *ја бан Стипан милошћу божијом и мој брат кнез Владислав свих земаља босанских господин и Усоре и Хумске земље и Доњих Краја*. Станоје Станојевић је сматрао да је ова интитулација настала спајањем две интитулације, из два различита формулара. Интересантно је да се кнез Владислав наводи између имена босанског бана и територија којима он господари, што би указивало на утицај бановог брата на власт у држави. У прилог томе би говорила чињеница да је Стјепан II још неколико повеља издао заједно са својим братом Владиславом (око 1326, око 1329. године). Затим, након Стјепанове смрти (1353), намесничку власт у босанској држави вршио је управо његов брат Владислав, који се 1353. године јавља као *ауктор* две исправе, заједно са госпођом кнегињом Јеленом, баном Твртком и кнезом Вуком. У интитулацијама босанских владара управо од времена бана Стјепана II јасно се огледа државно уређење – наводе се редом *све земље босанске*, које су у њеном саставу. То су биле: „земља" *Босна*, *Усора* и *Соли*, *Доњи Краји* и *Хумска земља*, а у време бана и краља Твртка помиње се и „земља" *Подриње*, *Западне стране* и *Приморје*, сходно територијалном проширењу босанске државе у то време. У овој повељи није наведена

„земља“ *Соли*, будући да је она ушла у састав „земље“ *Усоре*. Може се констатовати да је дипломатички обичај да се наводе територије којима се управља преузет из дипломатичке праксе државе Немањића, али је много доследније примењиван у канцеларији босанских владара. – С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици.* II *Интитулација*, Глас СКА 90 (1912) 68–113; А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, Историско-правни зборник 1, Сарајево 1949, 79–105; Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље“ Усоре*, ЈИЧ 1–2 (2000) 27–42. Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 49, 57, 70.

Диспозиција: У овој повељи је писар заменио места *екпозиције* и *диспозиције*, тако да се прво обавештава о садржају извршеног правног чина, односно *владареве милости*, а то је да је потврђена и записана племенита баштина кнеза Вука и Павла Вукославића, која се даје у вечни посед њима и њиховим наследницима. Диспозиција је затим допуњена након експозиције још и одредбом да је кнез Вук дужан свом господару да служи само оружјем – штитом и копљем. Запажа се сасвим јасно да је и ова дипломатичка формула *владареве милости* преузета из дипломатичке праксе средњовековне Србије, где се први пут јавља у повељи краља Владислава Богородици Бистричкој (1234). У исправама босанских владара она се јавља од повеље бана Стјепана II Дубровчанима 1333. године. Диспозиција ове повеље допуњена је још једним податком који говори о томе да је извршена деоба по којој је одређено да жупа Земуник припада Павловићима, тачније кнезу Гргуру са *братијом* – потомцима кнеза Павла Хрватинића, док село Бањице са истоименом жупом, припада Вукославићима – односно синовима кнеза Вукослава Хрватинића – кнезу Влатку, кнезу Вуку и кнезу Павлу. Ради се заправо о процесу распадања рода Хрватинића на поједине породице: прво су се одвојили кнез Павле Хрватинић, који од 1323. држи жупу Земуник, и кнез Вукослав Хрватинић који до 1326. добија у баштину жупу Бањицу са градом Кључем и жупу Врбању са градом Котором. Из ове повеље бана Стјепана II из 1351. године се види да се поменути процес раздвајања наставио, јер, с једне стране, неподељену баштину уживају кнез Вук и кнез Павле заједно а, с друге стране је њихов трећи брат, кнез Влатко Вукославић. Он је, према повељи из 1353. године, имао власт над градом Кључем, средиштем жупе Бањице, и над још шест села у истој жупи – Иг, Липовци, Рудинице, Рибићи, Љубиње и Света Гора, док је у жупи Врбањи имао три села: Кабле, Јакотино и Подблизак. Дакле, његова баштина је била одељена од баштине његове браће и њу је могао да наследи, према записаној одредби, искључиво Влатков син. – L. Thallóczy, *Studien*, 21–22; М. Благојевић, *Државна*

управа у српским средњовековним државама, Београд 1997, 59–79, и даље; Ј. Мргић-Радојчић, *нав. дело*, 46–51.

Експозиција: *То учиних за Вукову вирну службу… Тако је служио Вук Вукославић.* У овој повељи се описују три историјска догађаја, односно прилике у којима је кнез Вук Вукославић *верно служио* свом сениору – босанском бану Стјепану II, а које потврђују датирање овог документа у 1351. годину. Обичај да се у исправама набрајају заслуге вазала – дестинатера особен је за угарску владарску канцеларију, и Х. Фихтенау назива овај тип формуле „Heldentaten – Narratio". Као први догађај наводи се банов поход у Србију, који се датира у 1329. годину на основу једног записа, који говори о страдању манастира Св. Николе у Дабру, у Полимљу од стране *проклетих бабуна*. Други податак говори да је цар Душан заузео град Нови на Неретви, што значи да је реч о 1350. години, јер се он тада упутио да помогне својој сестри Јелени која је, након смрти свог мужа Младена III Шубића (1348), владала Омишом, Клисом и Скрадином. Сукоб са босанским владарем датира откада је 1326. Стјепан II заузео део Захумља. Поред фактографске вредности, ова вест је од изузетног значаја и за разумевање идеологије босанске државе. Бан Стјепан II наводи да је био у походу *у Раси*, за цара Душана каже да је *цар рашки*, а не *цар Срба*, пошто се и он сматра српским владарем, али који није потчињен цару, већ је то *по милости божјој*, чиме јасно истиче своју самосталност и *самодржавност*. Свест да је Босна била једна од српских држава постојала је и у време бана Матије Стјепана Нинослава, који је српске краљеве називао *рашким,* а своје поданике *Србима*. Последњи догађај који се описује односи се на период од 1337. до 1340. и на сукобе босанског бана са цетинским кнезом Нелипцем, који се одметнуо од угарског краља Лајоша, и који је заузео банов град Висући на Цетини. У сва три случаја ради се о ратним окршајима у којима је кнез Вук показао своју верност владару, као и велику војничку вештину, те стога не изненађује што је бан Стјепан одредио војну службу као једину коју му кнез Вук као вазал дугује. – С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 89–92, 118–121; H. Fichtenau, *Forschungen über Urkundenformeln*, MIÖG XCIV/3–4 (1986) 313–314; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 58–63; М. Благојевић – Д. Медаковић, *Историја српске државности* I, Нови Сад 2000, 234–239, 290; Ј. Мргић-Радојчић, *нав. дело*, 51–53.

Сведоци: Ова повеља се издваја и по томе што набројана властела нису само *сведоци*, већ су истовремено *пристави и сведоци*, односно *сведоци и пристави*. То је, вероватно, учињено како би се појачале гаранције дате у повељи, дакле, поштовање одредби садржаних у *владаревој милости*.

Пристави и сведоци који се помињу потичу *од Босне*, тачније из „земље“ Босне (3 властелина), „земље“ Усоре (3) и „земље“ Доњи Краји (1). Будући да су некадашњи сведоци *од Соли* (Прибислав Хлапотић и Стипоје Челничић, синови челника Хлапа, и Поручен Прибиславић, син првопоменутог Прибислава Хлапотића) у овом акту наведени као сведоци *од Усоре*, то говори да је „земља“ Соли ушла у састав „земље“ Усоре. Као једини сведок *од Доњих Краја* уписан је Ратко Лужац, по чијем би се презимену могло закључити да је потицао из жупе Лушци, матичног поседа Хрватинића, али уједно и жупе која је по територији и по значају најмања. Одсуство других чланова породице Хрватинић, као и изричита одредба о припадности жупа Земуник и Бањица двема одвојеним породицама, говори о њиховим лошим међусобним односима. То се потпуно јасно огледа у познијим повељама за кнеза Влатка Вукославића из 1353. и 1354. године, у којима босански владари наглашавају да се одређени поседи потврђују само поменутом кнезу и његовом сину, а не и његовом брату или братанцу. – L. Thallóczy, *Studien*, 19–24; М. Костренчић, *Fides publica (Јавна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века*, Београд 1930, 60–63; М. Благојевић, *Државна управа*, 114, 115, нап. 30; Ј. Мргић-Радојчић, *нав. дело*, 54–57.

Печат: Ф. Шишић је написао да је на печату представа оклопљеног коњаника, док Талоци наводи да је у питању обични печат бана Стјепана II. Међутим, оба аутора су пропустили да дају димензије печата на основу којих би могло да се утврди да ли је у питању мањи или велики печат овог босанског владара, будући да су оба имала коњаничку представу. – F. Šišić, *Iz arkiva и Körmendu*, VZA VII (1905) 209–211, 219–221; L. Thallóczy, *Studien*, 19, 273; P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 13–17.

Установе и важнији термини

Милост, 80 (страна), *7* (ред у издању) – У средњовековној Србији и Босни овај термин је означавао *владареву милост* као правни чин посебног садржаја. Она је *стварана*, *давана* властели која се истакла својом *верном* или *правоверном службом* према владару, а његова дужност је била да узврати стварањем *милости.* Њен садржај су стога чиниле потврде племенитих баштинских поседа и даровања нових поседа *у племенито*. У односу према странцима, нарочито према Дубровачкој републици, у Србији од времена краља Драгутина, а у Босни од времена бана Стјепана II,

милост је подразумевала трговачке повластице, али је у замену Република била обавезна да плаћа Светодмитарски доходак.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа*, 59–97; *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 407 (М. Благојевић).

Племенито, 80, *6*; 81, *27* – Израз се односи на *властеоски баштински посед* у средњовековној Босни, и јавља се како у исправама босанских владара, тако и на натписима стећака.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 523 (Р. Михаљчић).

Верна служба, 81, *18*, *20*, *22*, *25* – Изразом *верна служба* означава се скуп свих обавеза вазала – *слуге* према свом феудалном господару – *господину*, а њих чини војна служба и скуп служби везаних за владарев двор и државни сабор.

Литература: С. Ћирковић, „*Верна служба*“ *и вјера господска,* Зборник ФФ у Београду VI–2, 1962 (= *Работници, војници, духовници*, Београд 1997, 318–335); *Лексикон српског средњег века*, 76 (2, 3, 4 – С. Ћирковић), 676–678 (3 – Ђ. Бубало).

Котар, 81, *30*, *31* – термин који се јавља у више значења: у ширем је подразумевао област под нечијом влашћу, а у ужем смислу је означавао територију једне жупе, атар једног села и међе.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I, Београд 1863/64, 481; *Rječnik JAZU* V, Zagreb 1898–1903, 395–396; P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* II, Zagreb 1972, 168; Ј. Мргић-Радојчић, *нав. дело*, 168–171.

Брод, 81, *24* – средњовековни термин којим се означавао прелаз, газ преко реке и место на коме је његов власник наплаћивао *бродарину* за прелазак људи и робе преко воде.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 64–65 (С. Мишић).

Сулица, 81, *27* – стари назив за *копље*, које је могло да буде кратко пешачко и дуго коњаничко, а бодило је било шиљато или лиснато.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 315–316 (Н. Лемајић).

Братија, 81, *29*, *33–37* – назив обухвата све чланове родбинске (крвне) заједнице који заједно, неподељено господаре *племенитом баштином*, на челу са једним представником, који се редовно јавља испред свих осталих као *сведок* у исправама босанских владара.

Литература: С. Ћирковић, *Остаци старије друштвене структуре у босанском феудалном друштву*, ИГ 3–4 (1958) 155–164; *Лексикон српског средњег века*, 63–64 (С. Ћирковић); М. Благојевић, *Сродствена терминологија и друштвена хијерархија у средњовековној Србији*. *Брат и браћа*, ГЕМ у Београду 1901–2001, Београд 2002, 115–129.

Сведоци, 81, *32–38* – У босанској средњовековној држави улога *сведока* у извршавању правног чина била је изразито велика. Они су били пажљиво одабирани из редова најутицајније и најмоћније властеле, и требало је не само да посведоче, већ и да својим положајем гарантују да ће се садржај правног чина поштовати. То се односило како на обавезе босанског владара према својој властели – *вјера господска*, тако и на обавезе властеле према свом сениору – *верна служба*. У исправама босанских владара први пут се наводе од времена бана Матеја Нинослава, и та дипломатичка пракса није се мењала до краја средњовековне босанске државе.

Литература: М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд 1955, 14–22; М. Благојевић, *Државна управа*, 144–145; *Лексикон српског средњег века*, 661–662 (М. Шуица).

Пристави, 81, *32–38* – у исправама босанских владара најчешће се помињу један пристав *од двора* и један од *владанија*, *својти* или *жупе*, и њихова улога је била да као изабрана лица која уживају *јавну веру*, али су и од поверења владара, с једне, и *дестинатера*, с друге стране, посведоче о поштовању записаног правног чина и да утичу на његово испуњење. Функција *пристава* и *сведока*, као и *пристава* и *ручника*, није могла да се спаја у једној личности, и забележена су само три случаја у дипломатичкој пракси босанске државе која одступају од овог правила.

Литература: М. Костренчић, *Fides publica*, 60–63; М. Благојевић, *Државна управа*, 144–145 и даље; *Лексикон српског средњег века*, 587 (А. Веселиновић).

Просопографски подаци

Вук, **Павле** и **Влатко Вукославић**, 80, *6*, *7*, *8*; 81, *16*, *17*, *18–19*, *21*, *24–25*, *28*, *29–30* – синови кнеза Вукослава Хрватинића, коме је око 1326. године босански бан даровао две жупе – Бањицу и Врбању, са њиховим жупским градовима – Кључем и Котором. Изгледа да је кнез Влатко био најстарији, пошто је њему, према повељама из 1353. и 1354. године, припадао град Кључ. Раздвајање породица из рода, које се огледа у поменутим повељама, постало је коначно када је кнез Влатко 1363. уступио угарском краљу град Кључ у замену за град Бршљановац у Крижевачкој жупанији, где је прешао са својим сином Вукославом. Његови потомци ће постати познати као (В)Латковићи „од Бршљановца“, а после губитка матичног поседа – „од Слобоштине и Могора“.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 7–11, 17–27, 337–341; Ј. Мргић-Радојчић, *нав. дело*, према регистру.

Гргур Павловић, 81, *29* – син кнеза Павла Хрватинића, господара жупе Земуник. Заједно са својим братом, кнезом Владиславом, пришао је 1357. године угарском краљу и уступио му градове Гребен и Гламоч, у замену за посед Добра Кућа у Крижевачкој жупанији. Њихови потомци ће се касније називати Нелипићи, према имену кнеза Нелипца, Павловог сина и Гргуровог унука.

Литература: G. Wenzel, *Acta extera* II, Budapest 1876, 487; L. Thallóczy, *Studien*, 332–333; F. Šišić, *Iz arkiva grofova Pongrácz*, Starine JAZU 36 (1918) 31–80; Ј. Мргић-Радојчић, *нав. дело*, према регистру.

Владислав Дабић (**Даабићь**(!)), 81, *33* – први на списку *сведока и пристава* „од Босне", није уписан са својом титулом. Можда је у питању грешка писара (већ присутна као дублет слова *а*), па би презиме овог властелина било *Дабишић*, јер се у повељи бана Твртка из 1357. јавља кнез Владислав Дабишић, као трећи по реду сведок. Према писању М. Орбина, браћа Владислав, Пурћа и Вук, „који су држали много земље на реци Дрини, и у Босни и у Усори", учествовали су фебруара 1366. године у побуни против бана Твртка. Они су можда били синови кнеза Дабише Беројевића, који се јавља као сведок „од Босне" у три повеље бана Стјепана II (око 1326. и око 1329. године). Након њиховог слома 1366, *Подриње* улази у интитулацију босанских владара.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 7–8, 11, 14–15, 25; Đ. Šurmin, *Hrvatski spomjenici*, Zagreb 1898, 84; М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 149, 345 (С. Ћирковић); Ј. Мргић, *Жупе и насеља „земље" Усоре,* ЈИЧ 1–2 (2000) 33–37.

Ратко Шанта, 81, *33* – други по реду *сведок и пристав* „од Босне", и ово је његов једини помен у босанским исправама. Његовом роду су припадали *Драгош Шантић*, пристав на повељи из 1366. године, *тепчија Батало Шантић*, који је држао жупу Лашву и град Торичан, и који се као сведок јавља у исправама босанских краљева од 1392. до 1400, и *Иван Шантић*, *кнез* 1451. и *војвода* 1461. године.

Литература: Đ. Šurmin, *Hrvatski spomjenici*, 84, 96–97; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae 1858, 222 –226, 247–250; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 174; I–2, 118–121; Fra Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, prev. I. Gavran, Sarajevo 1981, 220–222; М. Благојевић, *Тепчије у средњовековној Србији, Босни и Хрватској*, ИГ 1–2, 35–36.

Мркоје Шћитовљанин, 81, *34* – трећи по реду *пристав и сведок* на овој повељи. Претходно се помиње у латинској исправи бана Стјепана II из 1345. године, где је уписан само као „Мркое“. У повељама из 1354. и 1357. године наводи се са титулом *кнеза*, али без територијалне одреднице, а 1354. уписан је и као *ручник*, што говори о његовом утицају у босанској држави. У повељи из 1367. помиње се Гргур Мркоевић, као последњи сведок „од Босне“, и он је, вероватно, био син Мркоја Шћитовљанина.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 23, 25–26, 331.

Прибислав Хлапотић и **Стипоје Челничић**, 81, *35*, *36* – синови *челника Хлапа*, који се наводи као сведок од *земље Соли* у повељама из око 1326. и 1329. године.

Поручен Прибиславић, 81, *35–36* – син Прибислава Хлапотића, који се 1345. године наводи са титулом кнеза.

Литература: L. Thallóczy, *Studien*, 8, 15, 331.

Ратко Лужац, 81, *37* – његово презиме упућује на порекло из жупе Лушци, која се простирала око изворишног дела Сане, а била је матични посед породице кнеза Хрватина. Као сведоци *од Лушца* помињу се 1366. жупан Стјепко Вуковић и жупан Милтен Хрватинић, од којих је овај последњи сигурно припадао роду Хрватинића.

Литература: Đ. Šurmin, *Hrvatski spomjenici*, 84; Ј. Мргић-Радојчић, *нав. дело*, 55, 57, 243.

Топографски подаци

Приповедајући о јуначким делима кнеза Вука Вукославића у тексту се помиње *град Нови*, који се налазио на десној обали Требижата, десне притоке Неретве, затим, *град Висући* на левој обали Цетине близу Омиша, и *триљски „брод“*, односно газ у Триљу на Цетини. Уз повељу из 1353. године за кнеза Влатка Вукославића, и из 1446. године за браћу Драгишић, ова повеља из 1351. је међу најбогатијим по подацима о жупама и насељима „земље“ *Доњи Краји*. Она се простирала северозападно од „земље“ Босне и југозападно од „земље“ Усоре, у поречју Врбаса и Сане. Чиниле су је жупе: Ускопље, Плива, Лука, Земуник, Мел, Врбања, Трибова, Лушци, Бањица, а од краја XIV века – Сана, Врбас и Глаж.

У жупи Бањици налазила су се *села*:

Бањице (80, *5*, *9*; 81, *25*, *31*, *40*) – на левој обали истоимене речице, десне притоке Сане; данас је сачувано само име, као назив једног потеса у селу Доње Ратково;

Пећи (80, *10*; 81, *26*) – истоимено село, око 12 км северно од Кључа;

Поцтиње (80, *10*) – неубицирано; писар је вероватно записао онако како је чуо, а насеље се можда звало и Подстиње (Подстијење); Талоци је идентификовао ово насеље као истоимено на левој обали Врбање, тако да оно није могло да припада жупи Бањици у долини Сане;

Врбљани (80, *10*) – данас постоје два села – Горњи и Доњи Врбљани, на око 20 км јужно од Кључа;

Туклеће (80, *10*) – Талоци је сматрао да то одговара насељу Тукови, североисточно од Кључа, али је оно на територији коју заузима жупа Сана;

Сливанце (80, *10*) – неубицирано;

Подстарје (81, *11*) – Талоци је читао као Пустарје – оба топонима неубицирана;

Триска (81, *11*) – одговара данашњем насељу Трескавац, на десној обали Сане, на око 13 км југоисточно од Кључа;

Пишћеница (81, *11*) – данашње село Пиштеница, на око 12 км северозападно од Кључа;

Красуље (81, *12*) – истоимено село, на око 9 км северозападно од Кључа;

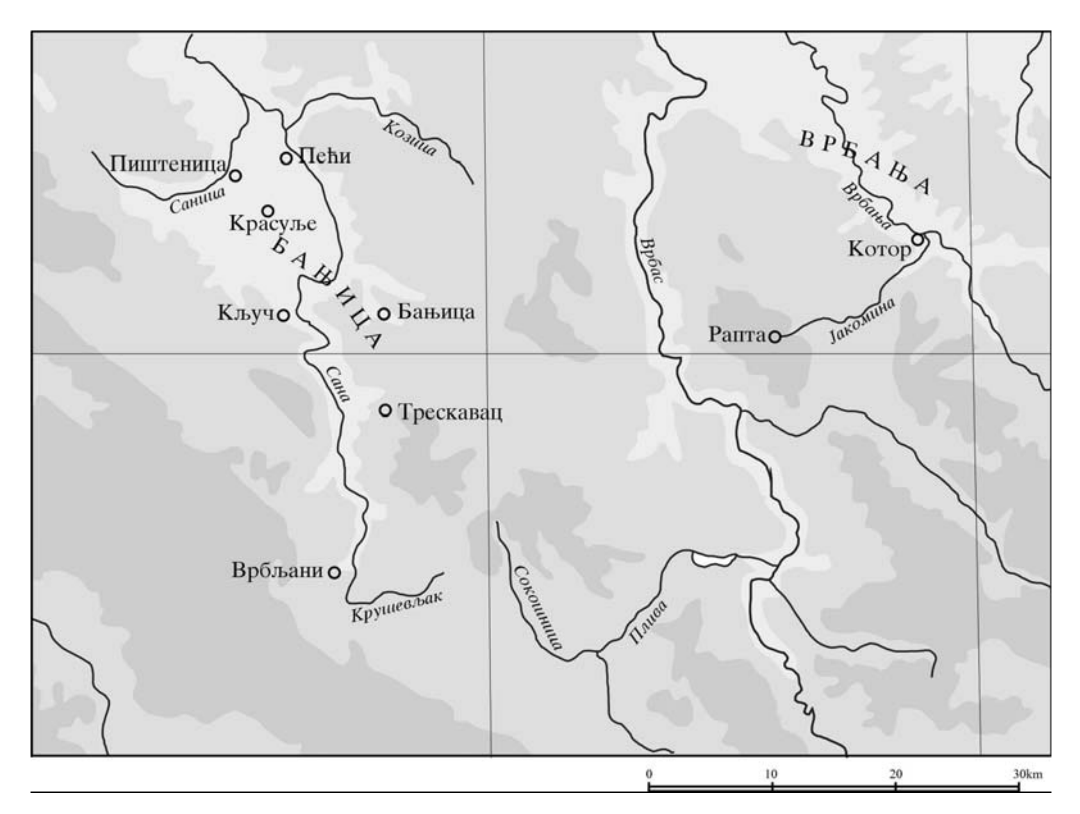
Помничино, Горње и Доње (81, *12*) – оба села нису убицирана;

Чрнилино (81, *13*) – неубицирано; Талоци је погрешно сматрао да су то данашњи Црљени, североисточно од Кључа, будући да назив указује на црвену, а не црну боју;

обе Жепине (81, *13*) – неубицирана насеља.

Као насеља у жупи Врбањи помињу се: *Добране* (81, *14*), *тврђава Одринице* (81, *14*), *Козаљ* (81, *14*) које се простирало до *Суходола* (81, *15*), и *Рапта* (81, *15*) – село које је једино могуће поуздано идентификовати, јер одговара и именом и положајем данашњем насељу које се налази на око 10 км југозападно од Котор Вароши, некадашњег седишта жупе Врбање. Топографско-топонимијски континуитет је од изузетног значаја будући да указује на континуитет насељености становништва на одређеном простору.

Литература: Ј. Мргић-Радојчић, *нав. дело*, 226–242.

Карта 4: Поседи кнезова Вука и Павла Вукославића у жупама Бањици и Врбањи потврђени повељом бана Стјепана II Котроманића из 1351. године

Стари српски архив, књ. I (2002) стр. 93–98

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Сима Ћирковић

ПОВЕЉА ДЕСПОТА ЈОВАНА УГЉЕШЕ ЗА ВЛАСТЕЛИНА НОВАКА МРАСОРОВИЋА

Скопље, 6874 (јануар 1366), индикта IV

Деспоту Јовану Угљеши обратио се властелин Новак Мрасоровић извештавајући га да је село Копривљане, које је сам населио, одлучио да поклони руској цркви, манастиру Светог Пантелејмона на Светог гори, и молећи одобрење и потврду. Деспот Угљеша издаје у Скопљу јануара 1366. године хрисовуљу којом село Копривљане са свим међама и правинама записује Руском манастиру, јер је Новак Мрасоровић био властан да га дарује пошто га је сам населио.

Le seigneur Novak Mrasorović s'est adressé au despote Jovan Uglješa pour l'informer qu'il a décidé de faire don du village de Koprivljane, qu'il a lui-même implanté, à une église russe, le monastère Saint-Pantéléimon au Mont Athos, en le priant de lui accorder son autorisation et une confirmation. Le despote Uglješa délivre à Skopje, en janvier 1366, un chrysobulle par lequel le village de Koprivljane avec toutes ses bornes et droits est inscrit parmi les biens du monastère russe, car Novak Mrasorović, qui avait lui-même implanté ce village, était habilité à en faire don.

Деспот Јован Угљеша својом хрисовуљом одобрава властелину Новаку Мрасоровићу да село Копривљане, које је сам населио, дарује руском манастиру на Светој гори (Свети Пантелејмон).

Повеља је сачувана у манастиру Хиландару (АХС) бр 56 (А5/12). Није познато како је повеља, намењена Русику, доспела у Хиландар. Вероватно је у неком периоду село Копривљане било у рукама српског манастира и с њим је дошао и документ. Познато је да су се руски и српски манастир спорили око села и поседа у Македонији. Уп. *Actes de Saint-Pantéléèmon,* Paris 1982, 167–174.

Оригинал (?) је на хартији са воденим знаком из 1360–1370. године, ширине 295–300 мм, дужине 340 мм. Текст је исписан црним мастилом у 26 редова, дипломатичком минускулом; крстови, иницијали, затим речи деспот, хрисовуљ, слово, исписани су црвеним мастилом. Опис даје

Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 60–61, бр. 56 (А 5/12), који доноси и текст рецентне дорсалне белешке.

Повеља у целини неиздата. Већи одломак је према изгубљеној збирци хиландарских аката Љубомира Ковачевића донео С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 309–310. А. Соловјев, *Одабрани споменици српскога права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 169, упозорио је на разлике у односу на повељу краља Вукашина о истом правном чину.

Текст повеље[*]

По неизр(еч)енномȣ м(и)л(о)ср(д)ию и чл(о)в(ѣ)колюбию вл(а)д(ы)ки моегѡ сладкаго ми Х(ри)с(т)а, по изволению и м(и)л(о)сти и всем(и)л(о)ст(и)вн(о)мȣ ѥгѡ призрѣнию ѥже на деспотать|2|ство ми ꙗкоже и на прьвиχ(ь) православниχ(ь) деспѡт(ь) такоже и бл(а)годѣть прѣс(ве)таго своѥго Д(ȣ)ха и на деспотьствѣ ми показа, |3| ꙗкоже излиꙗ на с(ве)тиѥ своѥ ȣченики и ап(о)с(то)ли рек(ь) им(ь): „Идѣте вь всȣ вьселенʼнȣю и проп(о)вѣдите славȣ моегѡ б(о)ж(ь)ства“. По |4| в(ь)сеχвалимиѥ егѡ м(и)л(о)сти таковиѥ дари деспот(ь)ствȣ ми дарѡва и постави ме г(о)с(поди)на рекȣ же земли срьбьскои |5| и всѣм(ь) Грькѡм(ь) и Пом(о)рїи м(и)л(о)стию Б(о)жиѥю и неизреч(е)нʼним(ь) ѥго промишлениѥм(ь). Сьдрьжещȣ ми сиа вса бл(а)говѣр(ь)нѡмȣ |6| и Б(о)гомь поставлѣннѡмȣ деспотȣ Іѡ(а)нȣ Ȣглеши ДЄСПОТЬ деспот(ь)с(т)вȣюштȣ ми ѡ Б(о)зѣ и вес(е)лещомȣ ми се сь пра|7|вовѣрн(и)ми и вьзлюбленʼн(и)ми вл(а)стели и вл(а)ст(е)л(и)чики деспотьства ми и всегда ч(ь)стними дари непрѣстаннѡ дарȣ|8|ѥ иχ(ь). Сиѥмȣже ȣгодномȣ вл(а)ст(е)линȣ Новакȣ Мрасорѡвикю како ȣспоменȣ деспот(ь)ствȣ ми како си ѥ населиль |9| селѡ Копривьꙗне и давамь га под С(ве)тȣ Гѡрȣ манастирȣ рекʼшомȣ Рȣшкѡмȣ. И того ради сь ȣпрѡшениѥм(ь) и сь χотѣниѥмь |10| и сь м(и)л(о)стию деспотьства ми и дарѡвамȣ деспотьствѡ ми сїи свѣтлїи ХРИСОВОУЛЬ деспотьства ми да си ѥс<ть> |11| Новак(ь) Мрасѡрѡвик(ь) вольнь симʼзи селѡм(ь) Коправлꙗни цр(ь)кви дарѡвати понеже га е сам(ь) населиль. И тогѡ |12| ради и деспот(ь)с(т)вѡ ми записа село Кѡпривлꙗни сь всѣми мегꙗми и правинами и ѡт(е)семь села тѡгѡ |13| рȣшкаго да ѥс(ть) мѡнастира Рȣшкаго да си га има и дрьжи тази цр(ь)квь б(о)ж(ь)ствнаꙗ ȣ закѡн(ь) цр(ь)к(о)вни |14|

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер.

како си има ина села свога що и пише ȣ хрисоволех(ь) ц(а)рьских(ь). А да нѣс(ть) тѣм̓зи селѡм(ь) нитко волен(ь) ни великь ни |15| мал(ь) вь дрьжавѣ деспот(ь)с(т)ва ми пон(е)же га деспот(ь)ствѡ ми записа и ȣтврьди ѡбичнїим(ь) СЛОВѠМ |16| деспот(ь)с(т)ва ми да ѥс(ть) б(о)ж(ь)ствнѣи цр(ь)кви монастира Рȣшкагѡ неѡтѥмлемо никим(ь) до вѣка. И м(о)лю и запрѣштам(ь) егѡже |17| Б(ог)ь изволи по мнѣ бити на столѣ деспотьства ми, сиѥмȣ словȣ непот̓кнѡвленнȣ бити, нь и па|18|че бол̓ше и крѣпцѣ потврьжден̓нȣ и сьхраненȣ бити, пон(е)же га деспотьствѡ ми записа и ȣтврьди да ѥс(ть) црь|19|кви б(о)ж(ь)ств(ь)неи монастирȣ Рȣшкѡмȣ златопечатниим(ь) СЛОВѠМ деспот(ь)с(т)ва ми. Кто ли се понȣ|20|дить и дрьзнет(ь) разѡрити и ѡтѥти и потвор(и)ти сиѥ златопечатное слово деспот(ь)с(т)ва ми та|21|ковагѡ да разѡрить и поразит(ь) Г(оспод)ь Б(ог)ь и пр(ѣ)ч(и)ста Б(ог) ȣ М(а)ти и ѡт сиѥ б(о)ж(ь)ств(ь)ниѥ цр(ь)кви да нѣс(ть) такови |22| бл(а)гословень вь си вѣкь и вь прїидȣщи и ѡд деспотьства ми такѡви да нѣс(ть) бл(а)гословлень нь ѡба|23|че проклинамь. И сии хрисовѡл(ь) записа се и ȣтврьди ȣ Ск(о)пли градѣ. Писа се си хрисѡвѡл(ь) мною дїакѡм(ь) |24| Меликем(ь) повелѣникѥм(ь) г(о)с(поди)на деспота Іѡанна ȣглеше. В(ъ) лѣтѡ .ѕ.ѿ҃.о҃.д҃. индиктиѡн(ь) д҃.
|25| † БЛ(А)ГѠВѢР(Ь)НЫ ДЄСПОТЬ ІѠ(А)Н(НЬ) ȣГЛЄШЬ
|26| А сиѥмȣ хрїсоволю милостник(ь) (доња ивица на снимку оштећена. Љ. Ковачевић и А. Соловјев читали су воивода Жȣтько од чега се на снимку може прочитати само Жȣт̓кѡ).

Превод повеље

По неисказаном милосрђу и човекољубљу владике мога, слаткога ми Христа, по његовој вољи и милости и свемилостивном његовом обзиру према деспотству ми, као и према првим православним деспотима, а такође и благодет свога пресветог духа показа на деспотству ми, као што је излио на свете своје ученике и апостоле говорећи им: „Идите у целу васељену и проповедајте славу мога божанства“. По свехвалној његовој милости такве даре деспотству ми дарова и постави ме господина, кажем, земљи српској и свим Грцима и Поморју, милошћу Божјом и неисказаном његовом промишљу. Док сам држао све ово као благоверни и од Бога постављени деспот, Јован Угљеша деспот, деспотујући у Богу и веселећи се са правоверном и љубљеном властелом и властеличићима деспотства ми и увек часним даровима непрестано дарујући их. Овај, пак, угодни властелин Новак Мрасоровић, споменуо је деспотству ми да је сам населио село

Копривљане и дао га под Свету Гору манастиру званом Руском. И ради тога с молбом и хтењем и милошћу деспотства ми дарова му деспотство ми овај светли хрисовуљ деспотства ми да је Новак Мрасоровић слободан да своје село Копривљане дарује цркви пошто га је сам населио. И ради тога и деспотство ми записа село Копривљани са свим међама и правинама и отесом села тога руског да припада манастиру Руском и да га има и држи та божанствена црква по закону црквеном као што има и друга своја села што и пише у хрисовуљама царским. А да није слободан располагати тим селом ни велик ни мали у држави деспотства ми јер га је деспотство ми записало и утврдило уобичајеним словом деспотства ми да припада божанственој цркви манастира Руског неотуђиво до века. И молим и забрањујем ономе кога Бог изволи да после мене буде на престолу деспотства ми, да ово слово буде непогажено, него више и јаче потврђено и сачувано, јер га је деспотство ми записало и утврдило да припада божанственој цркви манастиру Руском златопечатним словом деспотства ми. Ко би се усудио и дрзнуо да разори или одузме и погази ово златопечатно слово деспотства ми, таквога нека разори и порази Господ Бог и пречиста Мати Божја, и од ове божанствене цркве такав да није благословен у овај век и долазећи и од деспотства ми такав да није благословен него пак проклет. И овај се хрисовуљ записао и утврдио у граду Скопљу. Писан је овај хрисовуљ мноме, дијаком Меликем, по заповести господина деспота Јована Угљеше. Лета 6874 индиктион 4.
БЛАГОВЕРНИ ДЕСПОТ ЈОАН УГЉЕША
А овој хрисовуљи је милосник /војвода/ Жутко...

Дипломатичке особености

Златопечатно слово. – Акт се назива светли хрисовуљ, односно обично слово и златопечатно слово, што се у српској владарској канцеларији употребљава за свечане даровнице. Угљешина повеља следи образац царске хрисовуље утолико што употребљава српску верзију логос-формуле (слово-формула), исписану црвеним мастилом на одређеним местима. Најупадљивија особеност овога акта јесте његова подударност са повељом краља Вукашина, издатом Новаку Мрасоровићу истим поводом. Текст Угљешине повеље прати готово од речи до речи Вукашинову повељу мењајући титулу и речи које су с њом повезане. Зависност од формулара и текста Вукашинове повеље имала је за последицу разлике у односу на друге Угљешине акте.

Титула. – Повеља има у потпису: *Благоверни деспот Јоан Угљеша*, формулу која се јавља и у другим његовим актима. Карактеристичне

су разлике између компонената титула у Вукашиновој и Угљешиној повељи. На првом месту, где се каже да је господ даровао краљевство и поставио за „господина земљи српској и свим Грцима и Поморју и странама западним и свему Дису“ налази се код Угљеше да га је поставио за господина „земљи српској и свим Грцима и Поморју“. Ти елементи се сусрећу и у другим Угљешиним актима. Од термина деспот извођена је реч деспотство, употребљена и у овој повељи. Ретко се среће деспотат и то за територију епирских деспота, а одатле се нашла и у неким спорним верзијама опширније Душанове царске титуле. Глагол деспотовати није познат из других докумената.

Датум. – Повеља има формулу датума уобичајену у Угљешиним повељама: „В лето“ са годином од Стварања света и индиктом. Овде је под утицајем Вукашинове повеље–предлошка унето и место издавања: Скопље. Година 6874. се слаже са четвртим индиктом и дала би период од 1. септембра 1365. до 31. августа 1366. године. Прецизније датовање је омогућено захваљујући додатку у Вукашиновој повељи. У њој се, наиме, у попису милосника после имена Милоша, кефалије прилепског, налази додатак *Месеца ђенара*. Како је Угљешина повеља издата на истом месту о истом предмету и истим поводом, готово је сигурно да датум Вукашинове повеље важи и за њу.

Просопографски подаци

У повељи се спомиње мали број личности. Новак Мрасоровић (страна: 94, редови у издању: *15*, *20*), назван „угодним властелином“ обојице ауктора повеље није познат из других докумената. О њему се зна само оно што пружа овај акт: да је населио своје село Копривљане, а то га је овластило да може село поклонити Руском манастиру.

Друга личност је дијак Мелић (95, *41*), чијом је руком акт исписан. Ни његово име се не спомиње у другим актима. По вероватним ранијим читањима, док је акт био у бољем стању, у њему је било уписано и име војводе Жутка као милосника. Овај војвода није познат из других докумената, сигурно је великаш Угљешин јер Вукашин има друге личности у истој функцији. Милосник је личност која се стара о остваривању владареве милости, која је по правилу садржај правног чина. Он је обично надлежан за територију или службу од које зависи извршење владареве одлуке. Уп. М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 99–154.

Топографски подаци

Поред добро познатих места: Скопља, Свете горе, Руског манастира, у акту се једино помиње село Копривљане. Није познато где се оно налазило, не спомиње се ни у другим средњовековним документима ни у пописима насеља из турског доба. Из чињенице да је у Вукашиновој повељи као други милосник наведен кефалија прилепски могло би се са извесном вероватноћом закључити да је село било у прилепском крају. Можда се тиме објашњава и двоструко издавање повеље од стране оба брата јер су у прилепском крају били њихови породични поседи.

Стари српски архив, књ. I (2002) стр. 99–102

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Сима Ћирковић

ПОВЕЉА КРАЉА ВУКАШИНА ЗА ВЛАСТЕЛИНА НОВАКА МРАСОРОВИЋА

Скопље, 6874 (јануар 1366), индикта IV

Краљу Вукашину обратио се властелин Новак Мрасоровић извештавајући га да је село Копривљане, које је сам населио, одлучио да поклони руској цркви, манастиру Светог Пантелејмона на Светог гори, и молећи одобрење и потврду. Краљ Вукашин издаје у Скопљу јануара 1366. године хрисовуљу којом село Копривљане са свим међама и правинама записује Руском манастиру, јер је Новак Мрасоровић био властан да га дарује пошто га је сам населио.

Le seigneur Novak Mrasorović s'est adressé au roi Vukašin pour l'informer qu'il a décidé de faire don du village de Koprivljane, qu'il a lui-même implanté, à une église russe, le monastère Saint-Pantéléimon au Mont Athos, en le priant de lui accorder son autorisation et une confirmation. Le roi Vukašin délivre à Skopje, en janvier 1366, un chrysobulle par lequel le village de Koprivljane avec toutes ses bornes et droits est inscrit parmi les biens du monastère russe, car Novak Mrasorović, qui avait lui-même implanté ce village, était habilité à en faire don.

Краљ Вукашин својом хрисовуљом одобрава властелину Новаку Мрасоровићу да село Копривљане, које је сам населио, дарује руском манастиру на Светој гори (Свети Пантелејмон).

Повеља се чува у манастиру Хиландару (АХС 55, топографска сигнатура А 5/11). Оригинал (?) је исписан на хартији са воденим знаком из 1360–1370, ширине 302 мм, дужине 355 мм, црним мастилом, канцеларијском минускулом у 26 редова. Крстови, иницијали и поједине речи исписани су црвеним мастилом. Опис даје Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 59–60, бр. 55 (А 5/11), који доноси и текст рецентне дорсалне белешке.

Ранија издања: С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 508–509 (непотпуно); А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 167–169.

Текст повеље[*]

По неизречен҆нѡмȣ милосрдию и члов(ѣ)колюбию Владыки моегѡ слаткаго ми Х(ри)с(т)а по изволению и м(и)л(о)сти и все|2|м(и)л(о)стивномȣ его призрѣнию еже на кр(а)л(ев)ство ми ꙗкоже и на прьвих(ь) с(ве)тих(ь) православних(ь) кралеи такоже и бл(а)го|3|дѣть прѣс(ве)т(а)го своегѡ Д(ȣ)ха и на крал(ев)ство ми показа ꙗкоже излиꙗ на с(ве)тие своe ȣченики и ап(о)столи рекь имь: Идѣ|4|те вь всȣ вьселеннȣю и проповѣдите славȣ моегѡ б(о)ж(ь)ства. По всехвалими ѥго м(и)л(о)сти таковие дари и крал(ев)ство |5| ми дарова и постави ме г(о)с(по)д(и)на всемȣ стежанию, рѣкȣ же земли Срьбскои и всем(ь) Грьком(ь) и Поморию и страна|6|мь Западним(ь) и всемȣ Дисȣ. М(и)лостию Божиею и неизреченимь его промишлениемь, сьдрьжещȣ ми сиꙗ вса бл(а)го|7|вѣрномȣ и Б(о)гомь поставлѣемȣ кралю Вլькашинȣ крал(е)вствȣющȣ ми ѡ Б(о)зѣ и веселющȣ ми се сь правоверн(и)ми и вь|8|злюбленн(и)ми властели и властеличики крал(ев)ства ми и всегда ч(ь)стними дари непрѣстан҆но дарȣе их. Сиемȣже ȣго|9|дномȣ властелинȣ Новакȣ Мрасоровикю како ȣспоменȣ крал(ев)ствȣ ми како си е населиль село Копривлꙗ|10|не и давамь га подь С(ве)тȣю Горȣ манастирȣ Рȣшкомȣ и того ради сь ȣпрошениемь и хотениемь и сь ми|11|лостию кральства ми дарова мȣ кралевство ми сиизи свѣтли ХРИСОВȢЛЬ кральства ми да си ѥс(ть) Новакь |12| Мрас(о)ровикь воленъ симзи селомь Копривлꙗн(е) цр[ь]кви даровати пон(е)же га е самь населиль. И того ради крал(ев)ство |13| ми записа <с>ело Копривлꙗне сь всеми мегꙗми и правинами и ѡтьтесом(ь) села того да ѥсть намастира |14| Рȣшкаго да си га има и дрьжи тази црьквь б(о)ж(ь)ствнаа ȣ законь цр(ь)квни како си има и ина села своꙗ що е пи|15|ше ȣ хрисоволех(ь) ц(а)р(ь)ских(ь). Ꙗ да нѣсть ѡтселѣ симзи селомь никто вольнь ни великь ни маль вь дрьжавѣ кральства |16| ми понеже га <кралев>ство ми запис(а)хь и ѹтвр(ь)дихь обичнимь СЛОВОМ крал(ев)ства ми да ѥсть сиези б(о)жьствнѣи |17| цр(ь)квѣ манастира Рȣшкога неѡтемлемо никим(ь) до века. И м(о)лю и запрѣщаю егоже Б(ог)ь изволи по мнѣ |18| на столѣ кральства ми сиемȣзи markȣ непотворен҆нȣ б(и)ти нȣ паче большее и крѣпцѣ потврьжденнȣ и сь|19|хранен҆нȣ б(и)ти, пон(е)же гѡ крал(ь)ство ми записахь и ȣтврьдих сиеи цр(ь)кви б(о)жьствьнои манастирȣ Рȣшкомȣ |20| златопечатним(ь) СЛОВОМ крал(ев)ства ми. Кто

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер.

ли се пон8дить и дрьзнеть разор(и)ти и wднети и потворити |21| сие златопечатное сл(о)во крал(ев)ства ми таковаго да разорить Г(оспод)ь Б(ог)ь и 8биеть вь д(ь)нь страшнога |22| с8да и прѣчистаꙗ М(а)ти Б(ог)8 и wд сиези б(о)ж(ь)ст(вь)ние цр(ь)кви да нѣсть бл(а)гословлень вь си векь и вь б8д8|23|щи и wд крал(ев)ства ми да нѣс(ть) бл(а)гословлень. И сиези се слово запис(а)хь и 8тврьдихь 8 Скопи вь лѣто |24| ѕ.w.о.д. индикта д.[1]

|25| **† КРАЛ(Ь) ВЛЬКАШИНЬ БЛ(А)ГОВѢРНЫ СРЬБЛЕМ(Ь) И ГРЬКОМЬ**

|26| **Повелениемь г(о)с(по)д(и)на кр(а)лꙗ ꙗ Косань пис(а)хь. А тому милостникь Милошь кефалиа прилѣпьски. М(ѣ)с(е)ца генара**

Превод повеље

По неисказаном милосрђу и човекољубљу владике мога, слаткога ми Христа, по његовој вољи и милости и свемилостивном његовом обзиру према краљевству ми, као и према првим светим православним краљевима, а такође и благодет свога пресветог духа показа на краљевству ми, као што је излио на свете своје ученике и апостоле говорећи им: „Идите у целу васељену и проповедајте славу мога божанства“. По свехвалној његовој милости такве даре краљевству ми дарова и постави ме господина свему чиме владам, кажем, земљи српској и свим Грцима и Поморју и Западним Странама и целом Дису, милошћу Божјом и неисказаном његовом промишљу. Док сам држао све ово као благоверни и од Бога постављени краљ Вукашин, док сам краљевао у Богу и веселећи се са правоверном и љубљеном властелом и властеличићима краљевства ми и увек часним даровима непрестано дарујући их. Овај, пак, угодни властелин Новак Мрасоровић, споменуо је краљевству ми да је сам населио село Копривљане и дао га под Свету Гору манастиру Руском. И ради тога с молбом и хтењем и милошћу краљевства ми дарова му краљевство ми овај светли хрисовуљ краљевства ми да је Новак Мрасоровић слободан да своје село Копривљане дарује цркви пошто га је сам населио. И ради тога и краљевство ми записа село Копривљане са свим међама и правинама и отесом села тога да припада манастиру Руском и да га има и држи та божанствена црква по закону црквеном као што има и друга своја села што и пише у хрисовуљама царским. А да није слободан располагати тим селом ни велик ни мали

[1] Према опису Д. Синдика, индикт није забележен на сачуваној верзији повеље, већ је преузет из повеље деспота Угљеше (види претходни акт).

у држави краљевства ми јер га је краљевство ми записало и утврдило уобичајеним словом краљевства ми да припада божанственој цркви манастира Руског неотуђиво до века. И молим и забрањујем ономе кога Бог изволи да после мене буде на престолу краљевства ми, да ово слово буде непогажено, него више и јаче потврђено и сачувано, јер га је краљевство ми записало и утврдило да припада божанственој цркви манастиру Руском златопечатним словом краљевства ми. Ко би се усудио и дрзнуо да разори или одузме и погази ово златопечатно слово краљевства ми, таквога нека разори и порази Господ Бог и убије на дан страшног суда и пречиста Мати Божја, и од ове божанствене цркве такав да није благословен у овај век и долазећи и од краљевства ми да није благословен. И ово слово записах и утврдих у граду Скопљу. У години 6874, индикта 4.
КРАЉ ВУКАШИН БЛАГОВЕРНИ СРБИМА И ГРЦИМА
Заповешћу господина краља ја Косан писах. А томе је милосник Милош кефалија прилепски. Месеца јануара.

Дипломатичке особености

Формулар. – Како повеља деспота Угљеше прати текст повеље краља Вукашина, њен формулар заслужује посебну пажњу. Тешкоћа је, међутим, у томе што је Угљешиних повеља сачувано више од Вукашинових. Поред ове, позната је само Вукашинова повеља Дубровнику издата 5. априла 1370. године. С друге стране, остаје могућност да се пореди са царским повељама Уроша и Душана. Вукашинова канцеларија имала је логотета Братослава (1370), док је у овом акту из 1366. године забележен само Косан.

Уводни део обе Вукашинове повеље се састоји од аренге која је била у употреби у Урошевој царској канцеларији. Најближи пример је из исте године из повеља цара Уроша за војводу Николу Стањевића (видети претходни рад). Урошеве царске повеље немају увек слово-формулу, која је уведена у актима цара Душана после царског крунисања 1346. године.

Није јасно да ли треба придавати већи значај разлици између Угљешине повеље у којој је белешка о писару са датумом пре потписа, и Вукашинове у којој су датум и писар после потписа заједно са милосником.

Просопографски и топографски подаци се поклапају са повељом деспота Угљеше. Овде је нова личност Милош (страна: 101, ред у издању: *42*), кефалија прилепски, који није познат из других докумената.

Стари српски архив, књ. I (2002) стр. 103–115

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"
УДК 091=163.41"13"

Станоје Бојанин

ПОВЕЉА ЦАРА СТЕФАНА УРОША КОЈОМ ПОТВРЂУЈЕ ДАР ВЕЛИКОГ ВОЈВОДЕ НИКОЛЕ СТАЊЕВИЋА МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ

1366, <МАЈ 9>

Цар Стефан Урош потврђује дар великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару на Светој гори. Тај дар чине поседи цркве Светог Стефана у Кончи са самом црквом. Села поклоњена манастиру Хиландару су: Конча, Лубница, Трескавац, Сухи Дол, Дедино, Ракитац, Сеништа, село где је седео Доброслав Карбић, половина села Тудорице, село Костадинци, село где је седео Костадин, село Негрон(о)фоти, село Грков Дол, село Свети Костадин, и друга села којима се не помињу имена, а која су била део метоха кончанских. Целу ову област је, наглашава цар Стефан Урош, велики војвода Никола својевремено добио у баштину од цара Стефана Душана. Повеља је писана у Скопљу, 9. маја, у години од настанка света 6874, односно 1366. године по Рођењу Христовом.

L’empereur Stefan Uroš confirme une donation du grand voïvode Nikola Stanjević au monastère de Chilandar au Mont Athos. Cette donation se compose des possessions de l’église Saint-Stephane à Konča, avec l’église même. Les villages offerts au monastère de Chilandar sont: Konča, Lubnica, Treskavac, Suhi Dol, Dedino, Rakitac, Seništa, le village où résidait Dobroslav Karbić, une moitié du village de Tudorice, Kostadinci, le village où résidait Kostadin, Negron(o)foti, Grkov Dol, Saint-Kostadin, et d’autres, dont les noms ne sont pas mentionnés, et qui faisaient partie des métoques de Konča. Toute cette région, comme le souligne l’empereur Stefan Uroš, a été offerte en tant que patrimoine au grand voïvode Nikola par l’empereur Stefan Dušan. Cette charte a été rédigée à Skopje, le 9 mai de l’an 6874 de la création du monde, soit l’an 1366 av. n. è.

Цар Стефан Урош издао је 1366. године, највероватније у граду Скопљу[1], повељу којом потврђује даровницу великог војводе Николе Стањевића манастиру Хиландару. Велики војвода је Хиландару поклонио

[1] Место издавања повеље, као и дан и месец (9. мај), читамо једино на основу допуне монаха Никандра; видети о томе даље у тексту.

своју цркву Св. Стефана у месту Конча (данашње село Конче) са више села која су се налазила у поседу те цркве.

Повеља је писана црним мастилом на хартији, канцеларијским брзописом. Према Душану Синдику, није сигурно да ли се ради о сачуваном оригиналу или његовом препису. Садржај повеље је написан у 29 редова рачунајући и потпис. Доњи део повеље је оштећен (оштећење ширине 18,5 и дужине 7,5 цм, при дну леве стране), те је у XIX веку појачан новом хартијом. Тада је од стране монаха Никандра реконструисан сам њен завршетак и већи део владаревог потписа. Том приликом је Никандар преписао наново, на новој хартији, цео текст повеље. Печат повеље је изгубљен, а нису се сачували ни трагови печаћења.

Повеља се данас чува у манастиру Хиландару под бројем 54, топографска сигнатура А 5/9. Писана је на папиру ширине 30,2 и 44,5 см са воденим жигом „круг“ из 1360-тих година. Повеља је снимљена и њен је садржај приступачан истраживачима. Фотографије се чувају под сигнатурама: АСАНУ 3903-а/31 и 8876.*И.*83; Историјски институт САНУ, Збирка Душана Синдика, бр. 54; НБС ф 2781. У Хиландару се чува и препис повеље начињен у XIX веку од стране монаха Никандра, под бројем 54[2] (топографска сигнатура А 5/10). Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 58–59[2].

На полеђини повеље је белешка монаха Никандра која гласи: „Sei hrisovul© est© carÓ Stefana Silnago (прецртано и дописано руком XX века: Uro{a) edva ne sovsem istlÇv{¹ i vethost¹- i dan© est© monastir- na{emu. I pi{et© kako daet© na Hilandar© crkov© s(ve)tago Stefana ou Kon_i i tamo e¹ sela po imene so sinori, planini, vodenici i pro_aÓ vsÓ po pro{en¹- voevodi svoego NikolaÓ. I kop¹e ego v′ nem© vse to Ñsno pisuva po redu“. На полеђини је црвеном оловком написано *Бр 62*, преко обичном *60*, у углу *Н*^{o} *79*. Лево, руком Успенског је написано 6874 год. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 59.

Ранија издања

Стојан Новаковић је објавио повељу према читању Љубе Ковачевића, али не у целини: С. Новаковић, *Законски споменици*, 444–445. Потом је она поново објављена, опет не у целини, у издању R. P. Louis-Petit, B. Korablev, *Actes de l’Athos, V: Actes de Chilandar,* Византийский времен-

[2] Код Душана Синдика омашком стоји сигнатура АСАНУ 7903-а/37.

ник, приложение к XIX тому (1915) бр. 56. Треће издање, које је приредио Александар Соловјев, доноси цео текст повеље али он није штампан у старословенском слогу већ модерном ћирилицом: А. Соловјев, *Повеље цара Уроша у Хиландарском архиву*, Богословље књ. II–4 (1927) 291–293.

Приликом ранијих издања приређивачи су разрешавали скраћенице не указујући на њихово постојање, нити на њихово место и учесталост у оригиналном рукописном тексту. Исто тако, системом заграда није било указано на она слова која је писар током писања испустио нити на она која се не читају у рукопису, а која су од издавача била дописана. Досадашња издања такође нису била уједначена приликом репродукције појединих слова. Ст. Новаковић и А. Соловјев су, на пример, слово **щ** замењивали за *шт*, док је В. Корабљев остао веран оригиналу.

Садржај повеље и подаци које она доноси били су у науци више пута предмет интересовања, било да је реч просопографског и географског обележја, било као сведочанство из којег се на посредан начин указивало на политичке односе унутар Царства током седме деценије XIV века. – Р. Грујић, *Археолошке и историјске белешке из Македоније. Задужбина великог војводе Николе Стањевића*, Старинар н.с. III–IV (1955) 205–211; А. Соловјев, *Кончански практик*, ЗРВИ 3 (1955) 83–109; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1989.

Текст повеље[*]

† Пѡ неизр[е]ченнѡмоѹ милосрьдию и чловеколюбию влад(и)ки моѥго слат<к>аго[3] ми Х(ри)с(т)а, по изволѣнию и милостив(ь)номꙋ ѥго призрѣ-нию, |2| ꙗже на ц[а]р[ьст]вѣ ми ꙗкоже и на првих с(ве)тих и православних ц[а]рих, такожде и на ц[а]р[ьст]вѣ ми бл[а]годеть прѣс[ве]таго своѥго Д[оѹ]ха показа |3| ꙗкоже излиꙗ на с[ве]тиѥ своѥ оѹчен(и)ки и апостоли рек имь: Идѣте вь всеꙋ(!) вьселенноѹю и проповѣдите славꙋ моѥго |4| божь-ства. Ѡ всепѣтаꙗ Владичице госп(о)жде и прѣтьстателнице и покровите-лице, стѣно христиꙗньска, надежде |5| и ꙋпованиѥ ненадеющим се. Тѣм-жде (!) и азь рабь твои Стѣфань Оурошь Ц[Ꙗ]РЬ сиꙗ моꙗ малаꙗ приношениꙗ |6| принесох(ь) вь дарь те, и к тебѣ прибѣгаю ище помощи и застоѹпleниꙗ ѥда би ме избавила моѹки вѣчниѥ |7| и да би ми била прѣть-стателница и покровителица (!) вь д[ь]нь страшнаго и лютаго

---

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер.

[3] **сладкаго** чита А. Соловјев, *Повеље цара Уроша*, 291.

ѡтвѣта и да би ме покри|8|ла кровѡм крилꙋ твоѥю, да ме ѡгьнь не ѡпалить грѣхов-ни. И сиꙗ моꙗ малаꙗ приношениꙗ принесох, и приложи |9| ц(а)р(ь)с(тв)о ми вь дарь Владичици госпожди матери Божиѥи цр(ь)к(ь)ви хиландарскѡи како поиска на ц(а)р(ьст)вѣ ми многовьзлю|10|бленни властелинь и брат ц(а)р(ь)с(т)ва ми вел(и)ки воѥвода Никола, како да приложи и да мꙋ потпише ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми матери Бѡжиѥи |11| хиландар(ь)скѡи цр(ь)к(ь)вь ꙋ Кон҅чи С[ве]таго Стѣфана що си ѥс(ть) сьзидаль своимь троудѡм и ѡткꙋпꙋмь (!) оу своѥи бащинѣ |12| запис<а>нои, що моу ѥс(ть) записаль и ꙋтврьдиль родитель ц(а)р(ь)с(т)ва ми, ꙋ бащинꙋ до вѣки, с(ве)топочив(ь)-ши ц(а)рь. И тꙋзи цр(ь)к(ь)вь |13| прилага и потписꙋѥ ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми матери Божиѥи халандарскѡи, вь помень ц[а]р[ь]с[т]ва ми и вь помен бр[а]та ц[а]р[ь]с[т]ва ми воѥводе Николе |14| и всѣми сели црькве С[ве]-таго Стѣфан<а.> Село Конча, село Лоꙋбница, село Трѣскавьць, село Соꙋхи Доль, село Дѣдино, село Ракит(ь)ць, |15| село Сѣница, село где ѥс[ть] сѣдель Доброславь Карбикь, село поль Тꙋдѡрице, село Костадинци, село где ѥ сѣдель Коста|16|динь, ссело(!) Негронфѡти,[4] село Грковь Доль, село С(ве)ти Костадинь, и села ина коꙗ се находе оу метесех кѡнчкихь, |17| мала, голѣма коуде ѥс(ть) посадиль воѥвода ѡтроке своѥ. И сиꙗзи села више писанна С(ве)таго Стефана |18| да си има и држи божьственнаꙗ цр(ь)к(ь)ви мати Божиꙗ Хиландарска с людми, с виногради, с планинами, с воденичи-ѥм, |19| сь ѥ[5] ливадиѥмь и просто рекше сь всѣми мегꙗми и правинами и сь всѣмь периѡрѡм сель тех(ь). И поселе |20| да не метеха ни ѡбл[а]да ними никтѡ, развѣ с[ве]таꙗ и божьств[ь]наꙗ цр(ь)к(ь)ви. Ни да ѥс(ть) вольнь ктѡ что ѡднести |21| ѡт(ь) цр(ь)к(ь)ви, сих[6] више писанних, ни дѣте воѥ-водино, ни род имь, ни кто маль ни велик(ь). И молю же паче и запрѣ-щамь |22| ѥгоже Б[о]гь изволи по мнѣ бити настолникꙋ ц[а]р[ьст]ва ми, сиѥмоузи СЛОВОУ ц[а]р[ь]с[т]ва ми не потвореннoу бити, |23| нь паче потврждати, нь схраниꙗти. Кто ли дрзне разорити или что ѡдьнети <одь> сихь више писанних да ѥго ра|24|зорить Б[о]гь и прѣчистаꙗ мати Божиꙗ и да ѥс(ть)

[4] А. Соловјев, Љ. Ковачевић и С. Новаковић читају **Негронофоти**. Њихово читање преузима и Радослав Грујић, *Археолошке и историјске белешке из Македоније. Задужбина великог војводе*, 207. В. Корабљев чита другачије, **Негронфати**, *Actes de Chilandar*, 530.

[5] Ово **ѥ** изоставили су ранији издавачи: А. Соловјев, *Повеље цара Уроша*, 292; С. Новаковић, *Законски споменици*, 445; В. Корабљев, *Actes de Chilandar*, 530.

[6] **сиѥ** код А. Соловјев, *Повеље цара Уроша*, 292.

прокл[е]т ѡд Г[оспо]да Б[о]га вседржителꙗ и ѡдь всех с[ве]-тих Б[о]гоу оугодивших |25| <и да ѥсть> причтень кь Юде и Ꙗрию и к тѣмь

рекшимь: крьвь ѥго на нас(ь) и на чед(ѣ)хь наших.[7] И мати Божиꙗ Хиланда|26|<рьска> <<да боудеть ѥмоу сопѣрн(и)ца вь семь вѣце и вь боу<дꙋ>-щемь>>[8]… и тирклет вь сиѥмь вѣцѣ и придоущем |27| <<и ѡт нась да нѣсть бл(а)гословень. Ꙗминь>>. <Писа> се и оутврьди вь лѣт[о] .#ѕ҃. и .ѿ҃. .о҃д҃. инди[9]
|28| <<Написа се сїе в҆ лѣто битїа мира #ѕ҃. ѿ҃. о҃д҃. маїа .д҃. |29| оу Скопїи>>
Остаци потписа: … **СРЬБЛЄМ(Ь) И ГРЬКѠМ(Ь)**.
<<Стефань[10] во Хр(и)ста Б(о)га бл(а)говѣрныи царъ Серблемь и Грекомъ и всемꙋ дисꙋ>>[11].

Превод повеље

По неизрецивом милосрђу и човекољубљу владике мога, слаткога Христа, по вољи и милостивој бризи његовој, који на царство ми, као што и на прве, свете и православне цареве, тако и на царство ми, показа благодет свога пресветога Духа као што се излио на свете његове ученике и апостоле када им је рекао: „Идите у свет и проповедајте славу мога божанства“. О свеславна госпођо Владичице, и заштитнице и покровитељице, стено хришћанска, надо и уздање онима који су без наде! И ја, раб твој, Стефан Урош, цар, принесох зато, ова моја мала приношенија теби у дар. И к теби се склањам тражећи помоћ и заступништво како би ме спасила од вечне муке, и да би ми била заштитница и покровитељица на дан страшне и љуте одбране, и да би ме заклонила врхом крила твојих, да ме огањ греховни не ожари. И ова моја мала приношенија принесох. И

[7] Матеј 27 : 25.
[8] У дуплим ломљеним заградама << >> је уметнута реконструкција монаха Никандра. У преводу на савремени језик Никандрова интервенција је стављена у угласту заграду [ ], уколико није другачије назначено.
[9] Вероватно *индикт*. Љуба Ковачевић је прочитао иньд .д. према издању С. Новаковић, *Законски споменици*, 445.
[10] У Соловјевом издању стоји Стефань Оурошь – А. Соловјев, *Повеље цара Уроша*, 293. Корабљев је у свом издању комбиновао остатаке потписа из XIV века са Никандровом реконструкцијом: Стефань вь Христа Бога благовѣрныи царь Серблемь и Грькомь – В. Корабљев, *Actes de Chilandar*, 530.
[11] Никандар је, за разлику од осталог дела текста који је реконстуисао, потпис написао црвеним мастилом.

царство ми приложи у дар госпођи Владичици, цркви матере Божје Хиландарске, онако како затражи од царства ми много вазљубљени властелин и брат царства ми, велики војвода Никола, како да приложи и да му потпише царство ми, матери Божјој Хиландарској, цркву Светог Стефана у Кончи коју је он саздао својим трудом и откупом на његовој, записаној му баштини, а коју је записао и у баштину му утврдио до века родитељ царства ми, светопочивши цар. И ову цркву прилаже и потписује царство ми, матери Божјој Хиландарској за помен царства ми, и за помен брата царства ми, војводе Николе, са свим селима цркве Светог Стефана: село Конча, село Лубница, село Трескавац, село Сухи Дол, село Дедино, село Ракитац, село Сеништа, село где је седео Доброслав Карбић, једна половина села Тудорице, село Костадинци, село где је седео Костадин, село Негрон(о)фоти, село Грков Дол, село Свети Костадин, и села која се налазе у метосима кончанским, мала и велика, где је војвода населио своје отроке. И ова горе написана села [цркве – ком. С. Б.] Светога Стефана да има и држи божанствена црква мајке Божје Хиландарске, с људима, виноградима, планинама (пашњацима), воденицама и са ливадама, просто речено са свим међама и правинама и са свим границама (периором) тих села. И од сада, да нико нема удела нити да њима овлада сем свете и божанствене цркве. Нико да не усхтедне да ишта одузме од цркве од онога што је горе написано, ни дете војводино, ни род њихов, нити ко мали ни велики. И молим, штавише и забрањујем ономе који по Божијој вољи наследи престо царства ми, да ово слово царства ми не наруши, већ напротив да га потврђује и чува. Ко ли се дрзне да разори или што однесе од ових више написаних [села – ком. С. Б.] да га уништи Бог и пречиста мати Божја, и да је проклет од Господа Бога сведржитеља и од свих светих Богу угодних, и да је сврстан са Јудом и Аријем, и са онима који рекоше: „крв његова на нас и на дјецу нашу“[12]. И мати Божја Хиландарска [да му буде супарница у овом и у будућем веку] и да је триклет у овом и будућем веку, [и од нас да није благословен. Амин.] [Писа] се и утврди године 6874, индикта...
[Написа се у години од настанка света 6874, маја 9. у Скопљу. Стефан у Христа Бога благоверни цар Срба и Грка и свем дису.]

Дипломатичке особености

Повеља почиње крстом, *симболичком инвокацијом*. У *аренги* се помињу Христово неизрециво човекољубље, и заштитничка улога Богоро-

[12] Матеј 27 : 25. Према преводу Светог архијерејског синода СПЦ.

дице на страшноме суду. Део аренге у којој се помиње Христос и његова брига према владару релативно је чест у повељама цара Уроша. Према Ст. Станојевићу, овај тип аренге је уобичајен од друге половине XIV века. Очуван је у десетак повеља и „јавља се у рашким и световним и црквеним повељама, а била је у употреби и у босанској канцеларији“. – Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици: Аренга*, Глас СКА 94 (1914) 208–211. Напомињемо да приликом дипломатичке анализе Ст. Станојевић није узео у разматрање нашу повељу вероватно зато што је њена аренга била изостављена у тадашњем издању Стојана Новаковића.

Текст аренге који се односи на Богородицу је дужи, пошто се даровница односи на манастир Хиландар посвећен Богородици.

Повеља се завршава *санкцијом* којом се обезбеђује поштовање правног чина (*Ко ли се дрзне да разори или што однесе*). Санкција је духовног карактера и састоји се од уобичајених формула у којима се наводи проклетство Бога и Богородице и самог аукторa. Преступник се такође окривљује за заједништво са Јудом и Аријем. – Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици: Санкција*, Глас СКА 100 (1922) 27–47. Када је реч о повељама цара Уроша санкција није увек присутна. Тако, на пример, санкција духовног карактера налази се у свега четири повеље, и то у оним (мада не у свим) које се односе на манастир Хиландар. – V. Mošin, *Sankcija u vizantijskoj i u južnoslavenskoj ćirilskoj diplomtici*, Anali HID 3 (1954) 41.

Есхатокол повеље је прилично оштећен. Сачувана је година издавања повеље према византијском рачунању времена, 6874. година од настанка света (септембар 1365. – септембар 1366. године од рођења Христа). Датум и место издавања читамо једино на основу реконструкције монаха Никандра. Потпис владара је већим делом уништен, те и њега читамо на основу реконструкције. Никандар је тачно преписао годину, те бисмо могли претпоставити да је тачно реконструисао цео датум и место издавања повеље. Али, у накнадној интервенцији монаха Никандра поткрало се низ крупних грешака. Никандар је сматрао да пред собом има повељу цара Стефана Душана, како читамо у белешци на полеђини повеље. Тако, у реконструисаном потпису стоји само име *Стефан*, а изостављено је *Урош*, иако се у интитулацији повеље чита *ја раб Твој, Стефан Урош цар*. А. Соловјев је сматрао да треба да исправи Никандра, те је у свом издању, у потпису, уз име *Стефан* дописао име *Урош*. Соловјев је такође приметио да је уз титулу *цар Срба и Грка* дописано *и свем дису*, јер таква формула није била део оригиналног потписа цара Уроша. – А. Соловјев, *Повеље цара Уроша*, 293; Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици: Потпис*, Глас СКА 106 (1923) 43.

Никандарова интервенција у владаревом потпису јесте очигледна пошто је сачуван завршни део оригиналног потписа, писаног при самом дну повеље. Приликом анализе реконструисаног потписа изгледа нам да се Никандар грешком послужио не само Душановим именом и царском титулом, него је имао у виду формулу која је пре својствена *интитулацији* него *есхатоколу*, односно *потпису*. У интитулацији повеља цара Душана се у више случајева наводи уз титулу цара Срба и Грка и **западнои странѣ рекоу же Ѧлванїи и Поморию и всемоу дисоу**, или **и Дисїи рекше западнои странѣ**, и сл. – Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици: Интитулација*, Глас СКА 92 (1913) 151–152.

У тексту повеље црвеним мастилом истакнуте су речи *цар* у номинативу једнине у 5. реду и *слово* у дативу једине у 22. реду повеље, као и остаци оригиналног царевог потписа.

Прософрафски подаци

Никола Стањевић, велики војвода, 106 (страна), *17*, *24* (редови у издању) – угледни властелин из времена Српског царства. Основне податке нам о њему доноси наша повеља. Изгледа да је био сродник цара Уроша. Несумњиво близак однос који је имао са круном огледа се у фрази *много вазљубљени властелин и брат царства ми*. Из повеље такође сазнајемо да је велики војвода Никола својевремено од цара Стефана Душана добио у баштину поседе у Кончанском крају. Касније је известан број села, заједно се црквом Св. Стефана, коју је подигао у селу Конча, поклонио манастиру Хиландару. У времену политичког сврставања и груписања племства у таборе цара Уроша и краља Вукашина Мрњавчевића, Никола Стањевић је остао веран кући Немањића. Према мишљењу Радета Михаљчића, уступање знатних поседа манастиру Хиландару посредно казује да је Никола Стањевић већ тада био потиснут из политичких сукоба унутар Царства. – Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 90–92 и даље.

Поред цркве Св. Стефана и њеног метоха, Никола Стањевић је поклонио манастиру Хиландару и богато украшено изборно јеванђеље писано на пергаменту у којем је поменут као велики војвода: **Ѧзь рабь Христовь Станѥвикь великии воевода Никола**. Иста титула стоји уз његово име и његов грб на надгробној плочи пронађеној у припрати цркве Св. Стефана где је био сахрањен: **Никола Станевикь великии воевода ктитор**.

Литература: Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара* I, Београд 1978, 57–58; Ј. Максимовић, *Српске средњовековне минијатуре*, Београд 1983, 104–105; В. Р. Петковић, *Записи и нат-*

писи у старим црквама српским, Старинар 10–11 (1935/36) 45; Р. Грујић, *Археолошке и историјске белешке из Македоније*, 209, сл. 10; Г. Томовић, *Морфологија ћирилских натписа на Балкану*, Београд 1974, 67.

Занимљив је податак о властели Николи и Марку који се 1356. године помињу изнад јужних врата Дреновске цркве, недалеко од Тиквешког језера. У науци постоји претпоставка да се ова два имена односе на Николу Стањевића и Марка, син Вукашина Мрњавчевића. Из тог натписа сазнајемо да су Никола и Марко тај крај имала *у државу*, а не као *баштину*. Натпис је објављен у В. С. Радовановић, *Тиквеш и Рајец*, Насеља и порекло становништва 17, СКА, Београд 1924, 443.

Литература: Ђ. Сп. Радојичић, *Белешка о једној надгробној плочи из Велеса*, Старинар н.с. 7–8 (1956/57) 208; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 90–92 и даље.

Доброслав Карбић, 106, *27* – властелин Николе Стањевића. Поседовао је село, у повељи названо по њему, а које је велики војвода уступио манастиру Хиландару.

Литература: Р. Грујић, *Археолошке и историјске белешке из Македоније*, 207; А. Соловјев, *Кончански практик*, 92.

Костадин, 106, *28* – властелин Николе Стањевића. Поседовао село, у повељи названо по његовом имену, а које је велики војвода уступио манастиру Хиландару.

Литература: Р. Грујић, *Археолошке и историјске белешке из Македоније*, 207; А. Соловјев, *Кончански практик*, 92.

Установе, важнији термини

Црква Светог Стефана, 106, *18–19*, *24–25*, *31* – задужбина великог војводе Николе Стањевића, зидана почетком 1360-тих. Црква је једнокуполна грађевина, основе уписаног крста, развијеног типа. Сачуване су и фреске, осликане не дуго након подизања цркве. Према мишљењу Ивана Ђорђевића, црква је осликана тек по њеном уступању манастиру Хиландару, пошто уз фреску Богородице Страсне, осликане на стубу до олтарске преграде, стоји натпис *Хиландарина*. Ктитор, велики војвода Никола Стањевић, сахрањен је у припрати цркве. Његова надгробна плоча је пренета из цркве у Археолошки музеј у Скопљу (који се налази у Куршумли Хану), из којег је нестала током Другог светског рата.

Литература: В. Р. Петковић, *Преглед црквених споменика српског народа*, СКА Београд 1950, 150–151; Р. Грујић, *Археолошке и историјске*

белешке из Македоније, 206, 210, сл. 10; И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића*, Београд 1994, 31, 175–176, 275.

Баштина, 106, *20*, *21* – очевина, наследна и неповредива својина, која се само уз пристанак власника могла купити или заменити. У случају невере баштина се одузимала од власника. Она се такође стицала верном службом владару. Властеоске баштине су биле ослобођене свих работа, осим соћа и војне службе.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 31–33 (Р. Михаљчић, С. Ћирковић).

Брат, *брат царства ми*, 106, *16–17*, *24* – поред крвног сродника, могла је да означава и другу врсту породичних веза које се стичу браком. Коришћена је и међу пријатељима да би се истакла њихова међусобна наклоност и присност. У том случају, њено значење би требало тражити у етикецији племените господе.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 63 (Р. Михаљчић); М. Благојевић, *Сродствена терминологија*, Зборник Етнографског института у Београду (2001) 115–124.

Војвода и велики војвода, 106, *17*, *24* – висока титула која је у Немањићкој Србији подразумевала вршење војне службе. Велики војвода је заповедао војском када владар лично није полазио у војни поход.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 72–73, 95 (Р. Михаљчић, А. Веселиновић, А. Фотић).

Отрок, 106, *30* – значење речи је веома широко. У свом основном значењу она је синоним за *дете*, односно реч којом се обележава незрела и малолетна доб човека. Међутим, истовремено је означавала и одређену социјалну категорију зависних људи средњовековнг српског друштва. Друштвени положај отрока је био знатно нижи од положаја меропаха или сокалника. У ширем значењу ова реч је обележавала слугу. У повељи она означава зависне људе великог војводе Николе Стањевића.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 483–485 (Ђ. Бубало).

Планина, 106, *32* – назив за планинске пашњаке где се, обично лети, напасала стока.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 519 (М. Благојевић).

Топографски подаци

У повељи су наведена, уз разна „мала и велика“ села, и она која се поименице набрајају. Од наведених четрнаест, једино село *Тудорице* није било у целини уступљено Хиландару, већ једна његова половина. До данас

се сачувало свега неколико села из повеље са истим или нешто измењеним именима. На основу претпоставке да су се готово сва поменута места налазила међусобно релативно близу, географски их смештамо источно од Вардара, северозападно од града Струмице, у сливу реке Криве Лакавице, углавном на обронцима Конечке и Грдешке планине и планине Смрдеш. У Кончанском практику помиње се река Крива Лакавица под називом *Лукавица* (Лȣкавица). У левом сливу те реке налази се и данас село *Конче* са црквом Св. Стефана. Уз цркву сачувана је кула и делови палате, који се не помињу у повељи. У непосредној близини Конче је и село *Лубница*. На десној страни речног слива, на падинама Смрдеш планине налазе се села: *Ракитец*[13] и *Дедино*. Недалеко од њих је место *Негреновци* у чијем називу Радослав Грујић препознаје село Негрон(о)фонти. Према Кончанском практику знамо да се село *Трескавац* налазило недалеко од реке Лакавице (*Лукавице*). Село је постојало још почетком XX века на десној обали Габрешке реке, код њеног ушћа у Криву Лакавицу[14]. Данас, на топографским картама налазимо једино топоним *Трескавачка чука*[15] (602 м) која надвисује десну обалу Лакавице. Изгледа да се у именима појединих топонима могу наслутити ишчезла села. У подножју Негреноваца, при ушћу речице Макреш у Лакавицу налази се топоним *Грчка* који би, можда, водио порекло од имена села Грков Дол.

Литература: Ј. Цвијић, О*снове за географију и геологију Македоније и Старе Србије* I, Београд 1906, 217; *Речник места у ослобођеној области Старе Србије*. По службеним подацима израдио Мил. Вујичић, Београд 1914; Р. Грујић, *Археолошке и историјске белешке из Македоније*, 205–207; А. Соловјев, *Кончански практик*, 90, 103; М. Пурковић, *Попис села у средњевековној Србији*, Годишњак Скопског филозофског факултета IV/2 (1939–1940), Скопље 1940, 83, 85, 88, 104, 105, 113, 134, 149; М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара у средњем веку*, у: Манастир Хиландар, Београд 1998, 81; Карте: Album karata 1 : 50 000, IV, Vojnogeografski institut, sekcije Plačkovica 3, Strumica 1.

---

[13] На карти Војно-географског института Краљевине СХС из 1925. године, секција Плачковица, чита се *Ракитац*.

[14] Село се помиње у горе наведеној књизи Јована Цвијића. Исто село се под именом *Тресковац (Трикавац)* налази на аустро-угарској војној карти из 1915. године, K. u. K. Militärgeographisches Institut, 1 : 200 000, Kriva Palanka, Provisorish, N. 252.

[15] Према Album karata 1 : 50 000, IV, Vojnogeografski institut, sekcija Plačkovica 3. Према издању Војно-географског института Краљевине СХС из 1925. године, размер 1 : 100 000, секција Плачковица, исти топоним је назван *Трсковачка чука*. У обе секције не постоји село Трескавац недалеко од ушћа Габрешке реке у Криву Лакавицу.

Конча, 106, *19*, *25* – најзначајније село из повеље. У њему је велики војвода подигао цркву Св. Стефана. Најранији помен Конче је са почетка XI века у повељи византијског цара Василија II из 1019. године, којом се оснива Охридска архиепскопија. Конча се помиње као једно од места Струмичке епископије. То нам казује не само о значају места него и о континуираној хришћанској традицији те области. Средином XIV века, према Кончанском практику, у селу је живело пет свештеника, од којих је један био протопоп. Крајем XV века у Кончи је своје старачке дане проводила госпођа Кантакузина, кћи деспота Ђурђа Бранковића. Током XV и XVI века, долина реке Криве Лакавице налазила се у границама Ћустендилског санџака. У књизи Христе Матанова поименице се помињу само села Конча и Ракитец.

Литература: С. Новаковић, *Охридска архиепископија у почетку XI века*, Глас СКА 76 (1908) 23; Р. Грујић, *Археолошке и историјске белешке из Македоније*, 209–210; А. Соловјев, *Кончански практик*, 85, 95; Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд 1927, 43; Х. Матанов, *Възникване и облик на Кюстендилски санджак (XV–XVI век)*, София 2000.

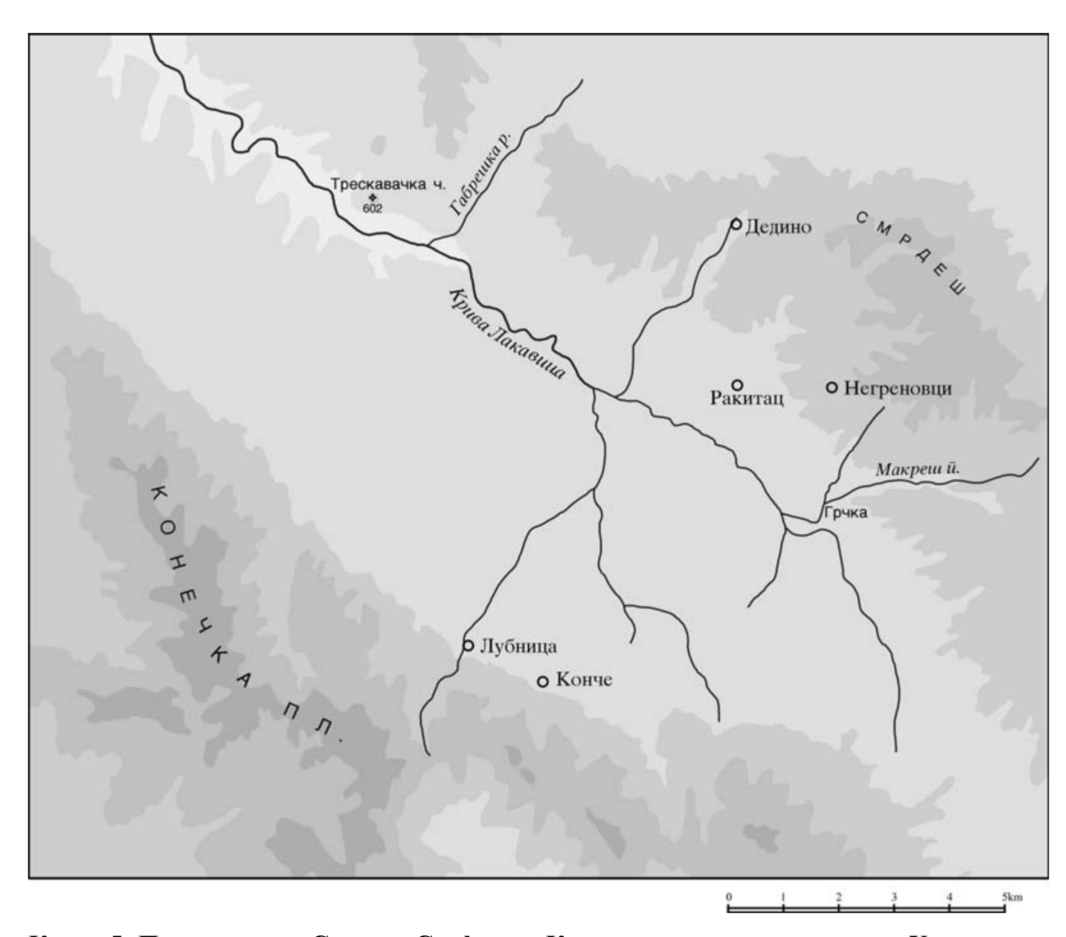
Дедино, 106, *26* – село, помиње се у једном запису из 1741. године. Запис је сачуван на четворојеванђељу из XVI века – рукопису писаном српском редакцијом, ресавским правописом – које је у једном тренутку било својина свештеника тога села.

Литература: Б. Цонев, *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека* II, София 1923, 29. За идентификацију села: Й. Ивановъ, *Български старини изъ Македония*, София 1931, 174.

Изгледа да је област, која је била додељена крајем прве половине или средином XIV века у баштину Николи Стањевићу, била релативно ненасељена, те да је велики војвода подстицао колонизацију на новостеченој баштини. Два од четрнаест села су „сасвим нова, тако да још немају ни имена“ сматра А. Соловјев, пошто су названа према локалним властелинима. Такође, збирно се наводе и друга *мала и голема села* која нису имала устаљена имена, насељена отроцима великог војводе. Према Соловјеву, „изгледа да ни војвода не зна за њихова [мисли се на та села – ком. С. Б.] имена“.

Као допуна нашој повељи, податке о селима и људима овог властелинства садржи *Кончански практик* из XIV века. Он садржи попис људи, њива, крчевина, винограда и воденица, додуше, за свега четири села која се помињу и у нашој повељи: Конча, Лубница, Трескавац, Сениште.

Литература: А. Соловјев, *Кончански практик*, 83–109.

Карта 5: Поседи цркве Светога Стефана у Кончи поклоњени манастиру Хиландару

Стари српски архив, књ. I (2002) стр. 117–129

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"13"
УДК 091=163.41"13"

Раде Михаљчић

ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА ТВРТКА I КОТРОМАНИЋА КНЕЗУ И ВОЈВОДИ ХРВОЈУ ВУКЧИЋУ ХРВАТИНИЋУ

1380, МАРТ 12.

Твртко I Котроманић, *краљ Срба и Босне*, 12. марта 1380. издао је повељу кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу, сину покојног војводе Вукца. Том приликом краљ је кнезу Хрвоју дао *велико војводство* и три села у Лашви (Трибуша, Лупница и Бјела). Села је Хрвоје добио у вечну баштину. Као сведоци и јемци (ручници) пописана је најистакнутија властела државе Котроманића. Изгубљен је двострани печат ове повеље. Међутим, њена аутентичност није спорна. Издана је у краљевом двору у Мојштри.

Tvrtko Ier Kotromanjić, *roi des Serbes et de Bosnie*, a délivré le 12 mars 1380 une charte en faveur du prince et voïvode Hrvoje Vukčić Hrvatinić, fils du défunt voïvode Vukac. A cette occasion le roi a fait don au prince Hrvoje d'un *veliko vojvodstvo* et de trois villages à Lašva (Tribuša, Lupnica et Bjela). Hrvoje a reçu ces villages en patrimoine éternel. En tant que témoins et garants (ručnici) figurent comme signataires les seigneurs les plus importants de l'Etat des Kotromanjić. Le sceau à deux faces de cette charte a été effacé par grattage. Son authenticité n'est toutefois nullement contestable. Elle a été délivrée par la cour royale de Mojštra.

Стефан Твртко I Котроманић, *краљ Срба и Босне*, потврдио је 12. марта 1380. кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу поседе које је пре смрти држао Хрвојев отац, војвода Вукац. Ови поседи први пут су означени као *велико војводство*. Истовремено, краљ је Хрвоју Вукчићу даровао три села у Лашви: Трибоушу, Лупницу и Бјелу.

Одлука краљева, односно записивање правног чина обављено је на *двору краљевства ми на Моиштри*, недалеко од Високог, у присуству поименично наведених четрнаест *сведока* и *ручника* из разних крајева државе Котроманића. Овом чину присуствовала је и *братија* угледних сведока и ручника.

Исправа краља Твртка I имала је помало чудну прошлост. Њен оригинал познавао је Павле Ритер Витезовић. Он је крајем XVII века копирао „оригинални текст, превео га на латински, и тако је та копија с једним дијелом рукописа Витезовићевих дошла у посјед покојног Ивана Кукуљевића, који је није објелоданио. Колико ми знамо, није та исправа публикована, те оригинал није познат. Данас нема двогубог печата, и никако не могосмо пронаћи, откуда је и у чији посјед та исправа доспјела", пише Лајош Талоци. Зна се, међутим, да је оригинал Твртковe исправе од 1896. био у Народном музеју у Будимпешти, а од 1898. налази се у Земаљском музеју у Сарајеву. Према подацима Талоција она је писана на пергаменту (16 x 9,05 cm), а садржи непуна 22 реда.

Ранија издања

Исправу краља Твртка I Твртковића имао је у рукама Павле Ритер Витезовић. Он је преписао повељу латиницом. Витезовић није својевољно мењао текст; основну садржину пренео је доста верно, али његов препис, судећи по каснијем издању Ђуре Шурмина, у појединостима није поуздан. На основу преписа Витезовића, Шурмин је покушао да се приближи оригиналу исправе: „Prepisano u ćirilicu s latinice po prijepisu Pavla Vitezovića koji je sada svojina g. Ivana Tkalčića u Zagrebu". Местимично погрешно читање Павла Ритера Витезовића, Шурмин није могао избећи. Има омашки у именима лица и географским називима: село *Трибовса* уместо село *Трибоуша*; *Валашко* уместо *Наљешко*; с *братом* уместо с *братијом* (четрнаест пута). *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, Acta Croatica. Hrvatski spomenici* I, Zbirku I. Kukuljevića i R. Lopašića popunio i za tisak pripremio Đ. Šurmin, Zagreb 1898, 92–93.

Из Народног музеја у Будимпешти, Лајош Талоци је добио снимак Твртковe исправе коју је превео на латински и савремени језик, али изостало је издање у оригиналу. Он је само приложио снимак повеље: Л. Талоци, *Како и када је Хрвоје постао велики војвода босански?*, ГЗМ IX (април – јуни 1897) 183–191; L. Thallóczy, *Wie und wann wurde Hervoja Grossvojvode von Bosnien*, Wissenschaftliche Mitteilungen VI (1899) 284–290. Делове исправе краља Твртка I читали су А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, Историско-правни зборник I (1949) 79–105 и P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, pos. izd. ANU BiH 38–23, Sarajevo 1970, 23–25.

Пошто нам оригинал повеље није доступан, Талоцијев снимак подлога је за ово издање.

Текст повеље

Ва начетакь ѡт(ь)ца, вь изьпльнѥнье с(ы)на и саньтиѥм(ь)(!) св(е)таго д(оу)ха аминь. О прѣдивнаѣ висото м[оу]дрости и оуминиѣ божаствеьние силѣ |2| коль неѡбьхитими соуть соуди его и неиз<чи>слимие стази его, изьпльни милосрьдиѣ и щедроть имьже приниче сь вишних(ь) висоть своего божь|3|ства на всоу вьселеньноую, и падьшее чловиче соущь<с>тво прѣстоупленьемь собою ѡбоживь на небеса вьзседе ѡт(ь)цоу си вседрьжителю послоущвова |4| дѣло сьврьши ѣкоже изьволѣ. Ѳимь же и кѵфьтри ц(а)рьсци по всеи вселеннои оутврьждають се и красеще се славеть Бога вседрьжитела. Та|5|кожде же и азь Стефань Тврьтко по мил(о)сти Господа Б(о)га краль Срьблѥмь, Босни, Приморию, Хльмьсци земли, Дольнимь краемь, Западнимь |6| странамь, Оусори, Соли и Подрѣнию и к томоу, сподоблен биїх(ь) ц(а)рьствовати ва землах родитель и прародитель наших творе имь милости и записаниѣ |7| всакомоу же по вѣри и по достоѣнию его. Ѳакожде сьтвори милость крал(е)вьство ми кнезоу Хрьвою, с(ы)ноу воеводе В<лькьца> када Г[оспо]дь б(ог)ь потрибова сега |8| свѣта воеводоу Влькьца, негова ѡт[ь]ца. Тада ми видивьше да се ни нѥгово симе изродило и свитовавьше сь <кралевства> ми властели и видивьше |9| реченога кнеза Хрьвоѣ достоина части своего ѡт[ь]ца, дасмо моу велико воеводьство вьмисто реченога вое<во>де <Вль>кьца. И више тога сьтворисмо |10| моу милость навластитоу по сѣхь наших лѣстих(ь) по наш<ихь> висоуће доуплене печати оучинѥне дасмо моу и записасмо оу Лашьви наша три села оу име |11| село Трибооушоу сь всими правими меѣми, дроуго село Лоупьницоу сь всими правими меѣми, третие село Бѣлоу сь всими правими меѣми, речено|12|моу воеводи Хрьвою и негови дѣтьци и нѣхь послидн<имь> да соу за племенито оу вики викома. Ꙗко ли <б>и тко ѡд них кою невироу намь оучиниль |13| али нашемоу послид(ь)немоу неговь послидни защо би имь могло ѡтнети речена три села, да имь се зато не ѡднимоу него да плаћа ѡнь кои сьгриши |14| главомь своиѡм али благомь оу що га Босна соудиї а ѡстали да ѡстаю оу вири и оу оудржаны ре<че>нихь сель и вь осталои своеи племьщини. Ꙗ томоу и |15| свѣдоци и роучници крал(е)вьства ми властел<и> воевода Влатко Вльковићь з братиѡм(ь), кнезь Паваль Радиновићь з братиѡм(ь), жоупань Бранко Прѣбинићь |16| з братиѡм(ь), кнезь Мирько Радоевићь з братиѡм(ь), кнезь Стипое Хрьватинићь з братиѡм(ь), кнезь Прибое Ма-

сновићь з братиѡм(ь), ѡт Хльмьске землѥ жоꙋпань |17| Билꙉакь Санько-вићь з братиѡм(ь), кнезь Вькашинь Милатовићь з братиѡм(ь), ѡт Дольнѣхь краи кнез Младинь Станьчићь з братиѡм(ь), ѡт Било|18|шевићь кнезь Гоћкь Воиковићь з братиѡм(ь), ѡт Оꙋсоре кнезь Добросавь Дивошевићь з братиѡм(ь), ѡт Триботићь воевода Влатко Тврьтковићь з |19| братиѡм(ь), ѡт двора приставь кнезь Гоћкь <Д>рагосалићь дворьски з братиѡм(ь), а ѡт своити Налѣшко Вѣ-тинꙉа нашь велики вратарь з братиѡм(ь). |20| А тко ће сиѥ претворити али порећи, а или нашь послид(ь)ни али тко иноплеме(ь)никь, да ѥ проклеть Б(о)-гомь ѡт(ь)цемь и с(ы)номь Св(е)тимь Д(оꙋ)хомь |21| и .ві. врьховних(ь) ап(осто)л(о)вь и .д. ѥваньћелисти .о. избраних и всими св(е)-тими б(о)жими. Писано вь дворѣ кра<ле>вьства ми на Моишри м(ѣсе)ца марьта |22| .ві. д(ь)нь. Ѳогда лѣто рож(д)ь(с)тва Хр(и)стова .чтп.

† Стефань Тврьтко по милости Г(оспод)а Бѡга крал(ь) Срьблем(ь), Бѡсни и Приморию:-

Превод повеље

У почетак Оца, у испуњење Сина и силаском Светога Духа, амин. О предивна височе мудрости и спознајо божанствене силе! Како су необухвативи судови његови и неизбројиве стазе његове – њих је испунио милосрђем и штедротама којима се са горњих висина својега божаства приљубио целој васељени и пошто је људско суштаство, посрнуло у преступу, собом обожио, усео је на небеса покоравајући се Оцу сведржитељу и извршио дело како је изволио. Њиме се и скиптри царски утврђују по целој васељени и красујући се славе Бога сведржитеља. Тако и ја, Стефан Твртко, по милости Господа Бога краљ Срба, Босне, Приморја, Хумске земље, Доњих Крајева, Западних страна, Усоре, Соли и Подриња и осталим, удостојен бејах да царујем у земљама родитеља и прародитеља наших, чинећи им милост и уписујући (убрајајући) свакоме по вери и заслузи његовој. И тако, учини милост краљевство ми кнезу Хрвоју, сину војводе Вукца, када Господ Бог позва са овога света војводу Вукца, оца његовога. Тада ми, видећи да се његово семе није изродило и посаветовавши се са властелом краљевства ми и сматрајући да је речени кнез Хрвоје достојан части свога оца, дадосмо му велико војводство уместо споменутог војводе Вукца. И још преко тога учинисмо му милост посебице на поседу по овим нашим листовима (исправама) по нашем висућем, двострано учињеном печату. Дадосмо му и уписасмо му у Лашви три села, и то: село Трибоушу са свим правим међа-

ма, друго село Лупницу са свим правим међама, треће село Бјелу са свим правим међама – да су реченоме војводи Хрвоју и његовој деци и њиховим потомцима баштина у веке векова. Ако ли би ко од њих нама учинио неку неверу (издају), или његов потомак нашем потомку, због које би им се могла одузети споменута села – да им се не одузимају, него да преступник плати својом главом или благом, како га Босна осуди, а остали да остану у вери и да задрже поменута села и осталу своју баштину. Томе су сведоци и ручници (јемци) властела краљевства ми: војвода Влатко Вуковић са братијом, кнез Павле Радиновић са братијом, жупан Бранко Пребинић са братијом, кнез Мирко Радојевић са братијом, кнез Стипоје Хрватинић са братијом, кнез Прибоје Масновић са братијом, од Хумске земље жупан Биљак Санковић са братијом, кнез Вукашин Милатовић са братијом, од Доњих крајева кнез Младин Станчић са братијом, од Билошевића кнез Гојак Војковић са братијом, од Усоре кнез Добросав Дивошевић са братијом, од Триботића војвода Влатко Твртковић са братијом, од двора пристав кнез Гојак Драгосалић дворски са братијом, а од својте Нађешко Вјетина, наш велики вратар са братијом. А ако ово неко прекрши или порекне, било да је наш наследник или неко стран, нека је проклет од Бога Оца и Сина и Светога Духа и од дванаест врховних апостола и четворице јеванђелиста и седамдесет изабраних и свих светих божијих. Писано у двору краљевства ми на Мојштри, месеца марта у дванаести дан, тада (беше) година од рођења Христовог 1380.
Стефан Твртко по милости Господа Бога краљ Срба, Босне и Приморја.

Дипломатичке особености

Оригинал баштинске исправе кнеза Хрвоја Вукчића, већ смо нагласили, чува се у Земаљском музеју у Сарајеву. Њен текст лако се чита, осим на преломљеним, оштећеним деловима. Уочено је да језик повеље има много елемената народног изговора. Неке речи су писане икавски (*симе*, *вики викома*), али слово *јат* на почетку речи или слога има гласовну вредност *ја* (*предивнаја*, *јакоже*). Сазнање о вокализацији полугласника изражено са два *јера* (*племштини*) или са *а* (*ва начетак*, *сантијем*) доприноси разумевању текста и тумачењу одређених термина. Управо ове последње речи налазимо у необичној инвокацији: *Ва начетак отца, в исплњење сина и сантијем светога духа амин.* Талоци је тврдио да се овакве инвокације не јављају у исправама које су настале пре 1380. Међутим, готово истоветну инвокацију (недостаје *амин*), налазимо у повељи

бана Стјепана II Котроманића од 15. марта 1333. Повеље Твртковых наследника чешће почињу овом инвокацијом.

Аренга (*Темже и скифтри царсци по всеј васеленој утврждајут се и красеште се славет Бога сведржитеља*) преузета је из српске царске канцеларије. Талоци је приметио да о „писару исправе, који се иначе у босанским повељама готово вазда спомиње, у овој нема трага“. Остали делови повеље не одступају од уобичајених и усвојених дипломатичких формула босанских владара.

Повеља краља Твртка била је оверена двостраним висећим печатом који се, нажалост, није очувао. Павле Ритер Витезовић имао је оригинал исправе са печатом „који је висио о узици од зелене свиле“. Витезовић изричито сведочи о двостраном висећем печату: Zona viridis et rubra impedenti sigillo duplici. И сам текст повеље сведочи о постојању двостраног печата. Краљ је кнезу указао милост, потврдио старе поседе, даровао још три села у баштину, а исправу потврдио *висућим двостраним печатом.* По упутству Паве Анђелића реконструисан је двострани печат краља Твртка, али садржина текста о печату није верно пренета из оригинала. Уместо *по наших висуће дуплене печати*, Анђелић је прочитао: *под наше виеће* (!) *дуплене печати*. – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 105, 220, 235, 253, 282; *Hrvatski spomenici* I, priredio Đ. Šurmin, 93; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 300; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 45; Л. Талоци, *Како и када*, 185, 190; А. Соловјев, *Властеоске повеље*, 85, 90; P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 23, nap. 43.

Просопографски подаци

Хрвоје Вукчић Хрватинић, 119 (страна), *14, 18, 24* (редови у издању) – Син војводе Вукца, био је један од најмоћнијих великаша у држави Котроманића. Носио је више угледних титула, али у овој исправи записан ја као кнез и војвода.

Литература: F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba,* Zagreb 1902; В. Ћоровић, *Хисторија Босне* I, Београд 1940; *EJ* 4, Zagreb 1960, 121–123 (A. Babić); С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002.

Војвода Вукац Хрватинић, 119, *15*, *16, 19* – Први на списку угледника који су се заклели као сведоци приликом записивања повеље краља Твртка I Твртковића Дубровчанима. Умро је вероватно 1379, али сигурно пре 12. марта 1380. када је краљ Твртко *велико војводство* потврдио Хрвоју Вукчићу.

Литература: F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*; 1–21; *EJ* 4 (1960) 122 (A. Babić).

Војвода Влатко Вуковић, 119, *31* – Истакнути војсковођа. Победио је турске трупе код Билеће 1388, а следеће године предводио је ратнике које је Твртко I Котроманић као краљ *Срба и Босне* послао на Косово у помоћ кнезу Лазару. Титулу војводе носио је до смрти 1392. године. Знатно је проширио поседе Косача и утемељио моћ ове феудалне породице.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 324, 329; В. Ћоровић, *Влатко Вуковић, војвода босански,* Календар-алманах Просвета 1925, 83–86; В. Ћоровић, *Хисторија Босне* I, 323, 325, 330, 341–342; *EJ* 5 (1962) 330 (A. Babić); С. Ћирковић, *Историја Босне*, 158–159, 172, 178, 181.

Кнез Павле Раденовић, 119, *32* – Један од феудалних моћника у држави Котроманића, са поседима у источној Босни. Држао је Требиње, Врм и део Конавала. Убијен је 1415. у међусобном обрачуну великаша.

Литература: Ј. Радонић, *О кнезу Павлу Раденовићу,* Нови Сад 1902; *EJ* 6 (1965) 447 (Д. Ковачевић).

Жупан Брајко Прибинић, 119, *32* – Наводи се на првом месту међу изабраном властелом пописаном у познатој повељи краља Твртка Дубровчанима од 10. априла 1378. У препису исте исправе овај властелин записан је као жупан Бранко. Тако је име овог властелина читао и Франц Миклошић. *Бранко Прибинић с братиом* служио је бана Твртка од почетка његове владавине. Жупан *Брајан Прибинић* записан је у исправи бана Твртка од 1357. године. Вероватно је реч о истој личности.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 80; L. Thallóczy, *Studien*, 22, 25; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 80.

Кнез Мирко Радојевић, 119, *33* – Овај властелин постао је *дворски* краља Твртка најкасније децембра 1382. Служио је и краља Стефана Остоју.

Кнез Стипоје Хрватинић, 119, *33* – Са титулом кнеза забележен је десет година касније у повељи краља Стефана Дабише Дубровчанима.

Кнез Прибоје Масновић, 119, *34* – Исту титулу носио је две године раније. Служио је и краља Стефана Остоју.

Жупан Бељак Санковић, 120, *35* – Син Санка Милтеновића, жупан Бељак Санковић записан је 1378. године међу *избраном* властелом краља Твртка. Покушао је са братом, војводом Радичем Санковићем, да прода Дубровачкој општини Конавле и Виталину. Одлучно је реаговао Државни сабор са краљем. Санковићи су били кажњени, а Конавле су поделили војвода Влатко Вуковић и кнез Павле Раденовић. Жупану Бељаку ускоро се губи траг.

Литература: Ј. Мијушковић, *Хумска властеоска породица Санковићи*, ИЧ 11 (1961) 17–45; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 172; *EJ* 7 (1968) 134 (Š. Bešlagić).

Кнез Вукашин Милатовић, 120, *35–36* – Исту титулу носио је 1378. године, а крајем XIV века добио је достојанство војводе. Остаје отворено питање да ли се кнез *Вукашин Млатковић*, односно *Вукашин Милатковић* може поистоветити са кнезом и војводом Вукашином Милатовићем.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica,* 273; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 80, 422, 426, 439.

Кнез Младин Станчић, 120, *36* – Надживео је краља Твртка. Записан је као сведок у исправама краља Стефана Дабише од 26. априла и 17. маја 1395.

Кнез Гојак Војковић, 120, *37* – Спомиње се само у овој исправи. Тешко га је довести у везу са властеличићем Гојаком кога је краљ Твртко 4. марта 1387. послао у Дубровник по Стонски доходак.

Извори: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 86.

Кнез Добросав Дивошевић, 120, *38* – Некадашњи властелин краља Твртка, био је један од сведока у повељи (17. јули 1392) којом краљ Стефан Дабиша потврђује старе повластице Дубровчанима.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 222; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 174.

Војвода Влатко Твртковић, 120, *39* – Лајош Талоци пише да су Гојак Војковић, војвода Влатко Твртковић, пристав Гојак Радосалић и Наљешко Вјетиња „познати само из наше исправе“. Зна се, међутим, да је војвода Влатко Твртковић надживео свога господара. Као истакнути властелин служио је и краља Стефана Остоју.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 234, 236–237; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 422, 426.

Кнез Гојак Драгосалић, 120, *40* – Презиме овог властелина, који је на двору краља Твртка обављао дужност *пристава* и *дворског*, Талоци је погрешно прочитао као Радосалић. Постоји и ово презиме. Жупан Радоје Радосалић служио је краља Стефана Дабишу. Краља Дабишу служио је и кнез Гојак Драгосалић, записан као *дворски* у Дабишиној повељи од 6. марта 1392, а као кнез у повељи од 17. јула исте године.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 222; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 171, 174.

Наљешко Вјетиња, 120, *40–41* – Краљев рођак Наљешко Вјетиња познат је само из ове исправе. Име Наљешко је ретко, али није непознато.

Јавља се у повељи краљице Грубе и у писму Дубровчана од 18. марта 1399. Нaљешко Јурчић био је дубровачки трговац.

Извори: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 475, 476.

Установе, важнији термини

Стефан, 119, *9*; 120, *47* – Титуларно име Немањића са државно-симболичким значењем. Присвајали су га обласни господари, а од 1377. године преузели Котроманићи, као краљеви *Срба и Босне.*

Литература: С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 42–59; Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара. Прилог владарској идеологији у старијој српској прошлости,* Београд 2001, 205–246.

Вера, 119, *13* – Током средњег века појам вера понекад се удаљавао од свог основног значења и стицао функцију техничког израза. У овом случају реч је о *вери господској*, вери владара према властелину. Однос између владара и његовог поданика трајао би до властелинове *невере.*

Литература: С. Ћирковић, *„Верна служба“ и вјера господска*, Зборник ФФ у Београду VI–2 (1962) (= *Работници, војници, духовници*), Београд 1997, 318–335; *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, 76–77 (С. Ћирковић).

Кнез, 119, *14, 18, 32–34*; 120, *35–39* – Титула која је имала различити друштвени ранг. Носили су је владари, удеони господари, обласни господари, а уведено је и звање *кнеза жупског.* Ова титула била је највише раширена у средњовековној Босни где „не бјеше властелина који не би био кнез, ако није био војвода или жупан“. Властела је титулу кнеза наслеђивала, а владари су кнезовима поверавали различите службе. Кнез Гојак Драгосалић служио је краља Твртка као *дворски* и *пристав.*

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I, 455; *Лексикон српског средњег века,* 299–301 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, 88–104.

Војвода, 119, *15, 16, 19, 24, 31*; 120, *39* – Војни заповедник који је по правилу обављао и цивилну службу. Ову титулу носила је угледна властела у Босни.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 95–96 (Р. Михаљчић, А. Веселиновић, А. Фотић); Р. Михаљчић. *Владарске титуле обласних господара*, 125–156.

Велико војводство, 119, *18–19* – Доста је честа титула великог војводе, као што је *велики војвода босански, велики војвода Русага босанског* или *велики војвода Краљевства босанског.* Међутим, у повељи краља Твртка I први пут је записано велико војводство. Остаје нејасно да ли је у питању територијална одредница која би се подударала са облашћу којом је својевремено управљао војвода Вукац, или је реч о достојанству које се после смрти оца преноси на сина.

Литература: Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, 125–156.

Племенито, 119, *25* – Најчешћи назив за баштину, односно властеоски посед у средњовековној Босни. Владар даје, а властелин прима посед у *баштину и племенито.* Надгробни натписи сведоче да је властела сахрањивана на *својој земљи на племенитој.* Ова исправа садржи несвакидашњу, јединствену одредбу. Због невере не одузима се посед властеоској породици већ *плаћа онај ко згреши, главом својом или благом у што га Босна осуди.* Остали чланови породице остају у *вери*, према владару а посед задржавају у *својој племенштини*.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 523–524 (Р. Михаљчић).

Невера, 119, *26* – Настао негацијом *вере*, овај појам је стекао више значења. Овде се он јавља као технички израз у правним схватањима односа владара и његових поданика. Владар је властелину давао *веру господску*, а поданик је био обавезан да за владара обавља *верну службу.* За верну службу владар је властелину даривао и потврђивао поседе, а властелин је био дужан *да служи господину оружјем како најбоље може.* Ускраћивање верне службе сматрало се као тешко огрешење, равно издаји. Под невером се подразумевала *кривина* због које је *вредно племениту човеку главу одсећи.*

Извори: L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914, 8, 26.

Литература: С. Ћирковић, *„Верна служба“ и вјера господска*, Зборник ФФ у Београду VI–2 (1962) (= *Работници, војници, духовници,* Београд 1997, 318–335); *Лексикон српског средњег века*, 76–77 (С. Ћирковић).

Босна, 119, *29* – Један од назива за државни сабор средњовековне Босне.

Литература: М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд 1955, 3–6; *Лексикон српског средњег века*, 222–228 (С. Ћирковић, М. Благојевић).

Племенштина, 119, *30* – Овде ређи облик *племштина*. Назив за племениту баштину.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 522 (С. Ћирковић).

Сведоци, 119, *30* – Властела присутна приликом извршења или записивања правног чина. Сведоци се, по правилу, јављају у даровницама Котроманића, ретко у исправама Немањића. Сведоци су представници, боље речено старешине властеоске породице и зато се наводе с *братијом*, али, нажалост, без имена чланова присутне братије. Сведоци се заклињу у повељама које су босански владари и великаши издавали Дубровчанима.

Литература: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. Сведоци*, Глас СКА 110 (1924) 1–25; М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, 14–22; *Лексикон српског средњег века*, 651–652 (М. Шуица).

Ручници, 119, *30* – Израз *рука* јавља се у старом српском праву у смислу јемства или заштите. Од овог израза изведен је појам *ручници*. Као јемци правне радње ручници се поименично пописују у исправама Твртка I Котроманића. Ручници су, по правилу, најугледнија властела са високим достојанствима. Има их више. „Када се у босанским исправама помињу заједно *сведоци и ручници*, онда се број ручника изједначује с *бројем добрих Бошњана*". Ова исправа поименично пописује четрнаест угледника, са титулама војводе, кнеза, жупана. Кнез Гојак Драгосалић обављао је дужност *пристава* и *дворског*, краљев рођак Нањешко Вјетиња био је *велики вратар*. Четрнаест пописаних угледника истовремено су и сведоци и ручници.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 634 (С. Шаркић), 635–636 (М. Благојевић).

Братија, 119, *31–34*; 120, *35–41* – Властела као сведоци и ручници у повељама босанских владара уписују се са безименим члановима присутне *братије*. Реч је о ближим и даљим сродницима који су вероватно имали удела у *племенитој баштини* или *племенштини*.

Литература: С. Ћирковић, *Остаци старије друштвене структуре у босанском феудалном друштву*, ИГ 3–4 (1958) 155–164; *Лексикон српског средњег века*, 63–64 (С. Ћирковић).

Жупан, 119, *32*; 120, *35* – Титула са веома различитим друштвеним рангом. Најчешће је означавала поглавара жупе, али у време српских обласних господара достизала је владарски степен. Била је веома раширена у средњовековној Босни, где је имала устаљенији ранг него у држави Немањића.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 197–198 (Г. Томовић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, 77–87.

Пристав, 120, *39* – Службу пристава регулише више одредаба Душановог законика. Александар Соловјев придаје велики значај установи

пристава у средњовековној Босни. Повеље босанских владара често бележе два пристава: „један је *пристав од двора*, други *пристав од владанија* или *од својте*". Кнез Гојак Драгосалић из ове повеље био је *пристав од двора*, а истовремено је обављао и дужност *дворског.*

Литература: А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, 101; *Лексикон српског средњег века*, 587 (А. Веселиновић).

Велики вратар, 120, *41* – Дужност великог вратара који се први и једини пут бележи у овој повељи, обављао је краљев сродник Нађешко Вјетиња.

Дворски, 120, *40* – Титула која је уведена после крунисања Твртка I Котроманића за краља *Срба и Босне*. За разлику од титула логотета, протовестијара и ставиоца, које је Твртко установио по узору на двор Немањића, *дворски* је титула са самобитним обележјем. Она једино подсећа на *двородржицу* који се јавља на дворовима српских обласних господара. На двору краља Твртка кнез Гојак Драгосалић био је истовремено *пристав* и *дворски.* Као *дворски* служио је и краља Стефана Дабишу.

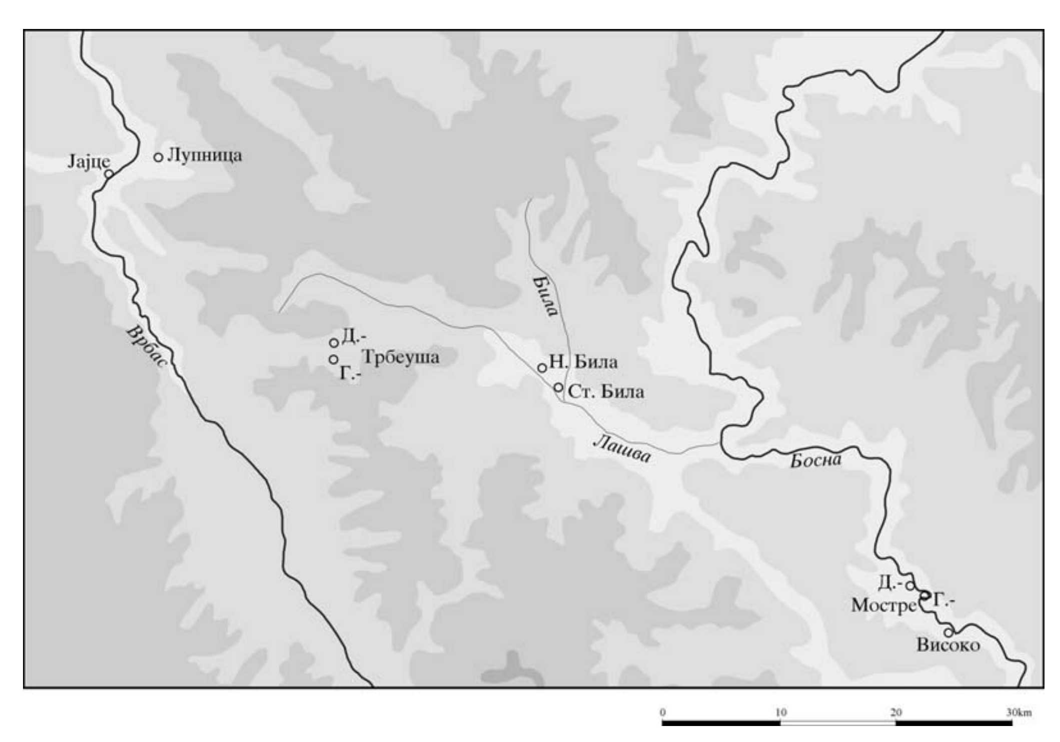
Литература: *Лексикон српског средњег века*, 142–144 (Р. Михаљчић).

Топографски подаци

Села која је краљ Твртко I даровао Хрвоју Вукчићу Хрватинићу, није тешко убицирати јер су се ови топоними очували до данас. *Трбоуша* (погрешно *Трбуша*, Л. Талоци, 189) свакако је село *Трбеуша* код Травника. *Лупница* се налази уз речицу Лупницу, десну притоку Лашве, а *Бјела* или *Била* је истоимено насеље на обали Биле, леве притоке Лашве. Лајош Талоци претпоставља да се краљев двор *на Моиштри* налазио у атару Мостре Доње код Високог. Међутим, Талоци је Лупницу из околине Јајца, поистоветио са Лупницом из жупе, односно слива Лашве.

Насеља се у исправама, по правилу, наводе логичким редоследом, с лева на десно, у смеру кретања казаљке на сату. Ако се логички редослед поштовао и у овом случају, онда би средњовековну Лупницу требало тражити између села Трбоуше и села Бјеле или Биле. Уосталом, баштинска исправа Хрвоја Вукчића сведочи да су се сва три села налазила у *Лашви*, док Лупница из околине Јајца припада сливу Врбаса, а не сливу Лашве. (Видети карту *Баштински поседи Хрвоја Вукчића у Лашви*). Искључена је могућност да су постојала села Горња Лупница и Доња Лупница на великом растојању, једно у поречју Лашве, друго у поречју Врбаса и то још одвојена планинским венцем који раздваја два слива. Али је могуће да се

део житеља Лупнице из жупе Лашве преселио у околину Јајца и задржао стари назив.

Карта 1: Баштински поседи Хрвоја Вукчића у Лашви

Стари српски архив, књ. 1 (2002) стр. 131–142

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"14"
УДК 091=163.41"14"

Андрија Веселиновић

ПОВЕЉА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА ДЕСПОТИЦИ ЕВПРАКСИЈИ

1404. септембар 1. – 1405. август 31, индикт XIII

Повеља деспота Стефана Лазаревића којом, заједно са мајком, монахињом Евгенијом, и братом Вуком, уз сагласност Дворског савета, поклања у баштину село Јабучје деспотици Евпраксији, на њену молбу. Истим правним чином Евпраксија поклања ово село манастиру Хиландару. Повеља је датована годином 6913. од стварања света, што значи између 1. септембра 1404. и 31. августа 1405. године. Село Јабучје се налазило у жупи Левач. Раније, у време Стефановог оца, кнеза Лазара, поседовао га је као пронију његов властелин Младен Псисин. Да би могло бити поклоњено манастиру, село је морало променити статус (од проније постати баштина), јер се само баштина могла поклањати. Повеља је сачувана у оригиналу на пергаменту који се чува у ризници манастира Хиландара, где постоји и један препис, који је саставио монах Никандар, половином XIX века.

Charte du despote Stefan Lazarević par laquelle, avec sa mère, la moniale Evgenija, et son frère Vuk, et avec l’accord du Conseil de la cour, il inscrit le village de Jabučje au patrimoine de la despoina Evpraksija, sur sa requête. Par ce même acte Evpraksija offre ce village au monastère de Chilandar. Cette charte est datée de l’an 6913 de la création du monde, ce qui signifie entre le 1er septembre 1404 et le 31 août 1405. Le village de Jabučje se trouvait dans la joupa de Levač. Auparavant, sous le règne du père de Stefan, le prince Lazar, ce village, en tant que pronoïa, était la possession du seigneur Mladen Psisin. Afin de pouvoir en faire don au monastère, il a été nécessaire de changer son statut (de pronoïa il est devenu patrimoine), car seul un bien patrimoine pouvait faire l’objet d’une offrande. Cette charte est un original, rédigé sur parchemin, conservé dans le trésor du monastère de Chilandar, où il en existe aussi une copie, due au moine Nikandar et datée de la moitié du XIXème siècle.

Откривање и објављивање

Ово је по времену издавања прва до сада позната повеља Стефана Лазаревића коју је издао после добијања деспотске титуле (у августу 1402).

Истовремено, то је последња повеља издата за живота његове мајке, кнегиње Милице, тада монахиње Евгеније (замонашила се 1393. када је Стефан постао пунолетан; рођен 1377). Већ у следећој повељи, издатој Дубровчанима 2. децембра 1405, она се помиње као светопочивша монахиња Ефросина (умрла 11. новембра 1405).

Као и већина наших средњовековних повеља, и ова има занимљиву повест откривања и објављивања. У нашој историјској науци била је непозната све до краја XIX века. Први ју је открио у ризници манастира Хиландара Љубомир Ковачевић, један од твораца критичке школе у нашој историографији. Годинама студиозно припремајући за издавање велику збирку светогорских аката, он је 1894. само у Хиландару исписао 95 повеља, од којих је више од половине до тада било потпуно непознато. Међу њима је била и ова повеља деспота Стефана деспотици Евпраксији за село Јабучје. Збирку Хиландарских аката Ковачевић је приредио за *Споменик* СКА XLIV, али је већ сложени рукопис изгубљен за време Првог светског рата. Сачувано је само првих пет фолио табака чистог отиска у оставштини Константина Јиречека у Софији (у Архиву Бугарске академије наука) и први, други и пети табак у Архиву Српске академије наука и уметности. Ови делови су сачувани захваљујући научничкој и пријатељској солидарности Љ. Ковачевића са својим колегама К. Јиречеком и Стојаном Новаковићем којима је уступао готове делове припремљене књиге, што су они са захвалношћу помињали и цитирали као готов рад. После Првог светског рата, *Споменик* СКА XLIV је изашао, али са сасвим новим садржајем, па отуда у литератури понекад долази до забуне код цитирања. Такође, опет захваљујући Ковачевићевом пријатељству са С. Новаковићем, који га је увео у историјску науку, од поменутих 95 исписа хиландарских повеља сачувано је 58. Наиме, тих 58 исписа Ковачевић је уступио Новаковићу, а овај их је штампао у својој великој збирци *Законски споменици српских земаља средњег века* (1912). Додуше, Новаковић их је овде, као и све остале, штампао не у целини, већ као регесте, погрешно сматрајући да су важни само они делови повеља *са законском снагом*. Тако се и наша повеља нашла у Новаковићевој збирци, али само са једном петином свог укупног текста.

Необичном игром случајности, убрзо по пропадању, већ за штампу припремљене Ковачевићеве збирке повеља, у вихору рата у Русији је, у Петрограду 1915, руски научник В. Корабљов на француском језику објавио збирку српских повеља из хиландарског архива (*Actes de Chilandar* II, *Actes slaves).* Међутим, његова збирка је, услед ратних и револуционарних збивања у Русији, до нас стигла у врло малом броју примерака, тако да је

данас прави раритет. Наша повеља је штампана у њој, али са извесним грешкама у читању (видети напомене у нашем издању).

На крају, 1926. је Александар Соловјев, у својој збирци грађе намењеној пре свега студентима права за вежбе, под насловом *Одабрани споменици српског права,* међу осталима штампао и повељу деспота Стефана за село Јабучје, према оригиналу из Хиландарског архива. Међутим, и поред тога, повеља је штампана у овој збирци са низом пропуста и погрешних читања. Све горе наведено о судбини издавања ове повеље јасно намеће потребу њеног поновног критичког издавања.

Опис повеље и ранија издања

Повеља је оригинал и данас се чува у Хиландарском архиву под бројем 75, а топографска сигнатура је А6/10. Редне бројеве је ставио монах Никандар, који је у четвртој и петој деценији XIX века први покушао да среди архив. Он је тада на полеђини сваког акта својом руком писао кратки регест, а неке повеље је и преписивао, чему можемо да захвалимо што су сачуване неке, у међувремену украдене повеље. Тако је преписао и нашу повељу на два листа папира (бр. 75(2); топографска сигнатура А6/11)). Да је повеља оригинална слажу се сви ранији издавачи који су је имали у рукама. Извесну сумњу изражава једино Душан Синдик у свом каталогу српских аката из манастира Хиландара, стављајући иза оцене да је оригинал, у загради знак питања (Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10, Београд 1998, 75). Сумње, међутим, отпадају ако се упореде спољне и унутрашње одлике повеља из деспотове канцеларије са нашом повељом.

Те сумње су изразили још почетком XX века Константин Јиречек и Станоје Станојевић због тога што деспот Стефан у њој употребљава за себе атрибут *царство ми*. Касније је Сима Ћирковић показао да је повеља неоправдано осумњичена, пошто су деспоти у Византији и Србији могли употребљавати царски атрибут јер је деспотска титула спадала у царска достојанства (С. Ћирковић, *Осумњичене повеље кнегиње Милице и деспота Стефана*, ИЧ 6 (1956) 148).

Иначе, повеља је написана на пергаменту ширине 309, дужине 440 мм, црним мастилом, лепим уставним писмом у 36 редова, укључујући и потпис. Крстови на почетку и пре потписа, иницијали и потпис су исписани црвеним мастилом, помало избеделим. Крст на почетку повеље је већи и припада развијенијем типу симболичке инвокације, са хризмоном (хирографом), где су у пољима крста уписане тиронијане I}S X}S у прва два поља и N(I) K(A) у другом реду. Време издавања повеље је одређено

годином од стварања света и индиктом. Година и индикт се слажу. На повељи недостаје печат и врпца, али је остало пет прореза за провлачење врпце висећег печата. Десно, при дну је пергамент мало оштећен, а оштећења има и у тексту, од којих само два мало отежавају читање. На полеђини повеље је следећа белешка монаха Никандра: **Хрисов8ль и копїе его въ немъ Стефана деспота сербскагѡ с(ве)тагѡ Лазарꙙ князꙙ синь дань монастирю за села Ꙇ҆Облъче оу ж8пе оу левачкои ѡписѡющъ тамо всꙙ по границама и прочаꙙ.** Другом руком су исписане речи: **Стефана деспота**. Испод тога је обичном оловком, руком Успенског: 6913. год: N. 51; црвеном оловком: бр. 88.

Фотографије ове повеље поседује Архив САНУ, бр. 8876, Л 106; Народна библиотека Србије, Ф 2803; Архив Србије (филм у колору).

Издања: С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 461–462 (извод); B. Korablev, *Actes de Chilandar, deuxième partie*, *Actes slaves,* Византийский временник, Приложение къ XIX тому, С. Петерсбургъ 1915, 555–556, № 77 (фототипско издање: Амстердам 1975); А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права – од XII до краја XV века*, Београд 1926, 190–191, бр. 103.

Текст повеље[*]

По неизр(е)чен҄номоу м(и)л(о)ср(ь)дїю и бл(а)гооутробїю Вл[а]д[ы]кы мокего сладкаго ми Х(рист)а и по не|2|изр(е)ченномоу и в҄сем(и)л(о)стивномоу кего призрѣнїю[1] еже на ц(а)рьство ми, їакоже[2] и |3| на прьвыихь с(ве)тыихь и православнїихь ц(а)рихь, такожде[3] и бл[а]г[о]д[ѣ]ть[4] прѣс(ве)т(а)го Д(оу)ха |4| на ц(а)р(ь)ство ми излїа и постави ме г(осподи)на земли срьбстѣи[5]. Тѣм҄же и азь иже вь |5| Х(ри)с(т)а Б(ог)а бл(а)говѣрныи и Х(рист)ѡлюбивїи г(осподи)нь[6] деспоть Стефань, и бл(а)гочьстиваа и Х(ри)с(т)о|6|любиваа госпожда и маика ми кура Єугенїа, и прѣвьзлюблен҄ныи брать ц(а)р(ь)|7|ства ми Вькь, гдѣ годѣ се ѡбрѣте оу то врѣме, помоцника имоущи и сьпо|8|спѣшника Г(оспод)а Б(ог)а[7] и Сп(а)са нашего И(со)у(са)

---

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић

[1] Код А. Соловјева у овој речи изостављено је слово **н**; треба: **призрѣнию**.

[2] Код А. Соловјева погрешно: **їакожде**.

[3] Већи део ове реченице у трећем реду: **на првыихь с(ьве)тыихь и православнїихь ц(а)рихь, также** … је код Соловјева испуштен.

[4] Код Корабљова: **благодать**.

[5] Код Соловјева: **Србьстви**.

[6] Код Корабљова ова реч испуштена.

[7] Реч **Б(ог)а** испуштена је код Соловјева.

Х(рист)а и того прѣч(и)стоую вл[а]д[ы]ч[и]цоу г(о)спождоу Б(огороди)цоу |9| и пр(и)снод(ѣ)воу Марїю. И како вьспоменоу ц(а)р(ь)ствоу ми г(о)сп(о)гꙗ и маика ми, деспо|10|тица кура Єупраѯїа трѣбоуе на ц(а)р(ь)ствоу ми да приложи своѥ ради д(оу)ше |11| сѣло нѣкоѥ домоу прѣч(и)стые Б(о)гом(а)т(е)ри, ѡбители ц(а)р(ь)скаго и великаго мона|12|стира Хиланˀдара, лежещаго вь с(ве)тѣи горѣ Аѳона[8]. И видѣвь ц(а)р(ь)ство ми нѥино[9] |13| бл(а)гое желанїе еже ѡ своеи[10] д(оу)ши, сьвещахь сь гос(по)ждомь и маиком ми кура |14| Єугѥнїѡмь, и сь властели ц(а)р(ь)ства ми, не прѣзрѣти н<ѥ>ина[11] моленїа, нь |15| паче сь радостїю и <оус>рдїемь ис-пльнити, за нѥиноу великоу любовь и |16| оусрьдїе ѥже кь намь бл(а)говоли ц(а)р(ь)ство ми, и даровахь ѡи[12] сѣло Ꙗбльчїе оу жоу|17|пѣ оу Левьчˀ-скои[13], що ѥ дрьжаль оу пронїю Младень Пьсисинь при г(осподи)ноу |18| и родителю ми с(ве)томоу кнезоу. И такози ѡи дарова ц(а)р(ь)ство ми село сїе и сь за|19|селˀкомь, и що имь соу биле мегѥ, и хатари, и правинѣ всаке, при г(осподи)ноу |20| ми и родителю с(ве)томоу кнезоу. И такози ѡи[14] дарова ц(а)р(ь)ство ми села тази, |21| да си ихь има колико соущоу свою бащиноу или коуплѥницоу, да си их |22| приложи монастироу[15] Прѣч(и)-стые Б(огороди)це Хилан ˀдар ˀскыѥ, ꙗкоже выше реко|23|хомь, да соу онази села вь ѡбласть ц(а)р(ь)скаго и великаго монастыра Хи|24|ланˀдара, како то и[16] инѣ метохїе, коѥ соу приложили с(ве)таа моа господа |25| и хˀти-торїе, и ц(а)рїе и кралїе, и господа срьб ˀскаа. И м(о)лю егоже изволи Б(ог)ь |26| по нас(ь) г(о)сп(од)ствовати, или брата ц(а)р(ь)ства ми, или с(ы)на, или вьноука, или коег(о) |27| ѡт сьродникь наших, ближнꙗаго или дал нꙗаго, или по п(о)поущенїю Б(о)жїю |28| нѣкоего ѡт тоуждихь нас(ь), сїемоу више писанномоу не

[8] Код Корабљова: Адона.
[9] Код Корабљова ова реч раздвојена: нѥ ино.
[10] Код Соловјева: своем.
[11] Код Корабљова сада иста реч: ню и на.
[12] Корабљов чита: ю.
[13] Код Соловјева погрешно прочитано, тако да испада потпуно другачије име жупе: оу жоупѣ Оулевьчскои (!).
[14] Корабљов поново чита: ю.
[15] Код Новаковића погрешно: манастıроу.
[16] Код Корабљова штампано спојено: тои.
[17] Корабљов штампао спојено: непотворитисе.
[18] Код Корабљова спојено: оутврьдитисе.

потворити се[17]**, нь па**|29|**че оутврьдити**[18] **се и прѣбывати непоколѣбимо. Кто ли дрьзне сїе ви**|30|**ше писан҆ное разорити, таковаго да разорить Г(оспод)ь Б(ог)ь и прѣч(и)стаа Б(о)го**|31|**м(а)ти Хилан҆дар҆скаа, и вьмѣсто помощи да**[19] **моу е соупьрница здѣ и вь** |32| **д(ь)нь страшнаго испитанїа праведеднаго** (!) **соудїе Б(ог)а. И да е проклеть ѡт всѣхь** |33| **с(ве)тых(ь) ѡт вѣка Б(ог)оу оугождьшихь, и да моу е оучестїе сь тѣми иже рѣкоше**: |34| **крьвь егѡ на нас(ь) и на чедехь нашихь**[20] .:...**Ѧминь**:...

|35| **Вь лѣто #ѕ҃ ц҃ г҃і, индиктиѡнь трети на десете** .:--

† Иже вь Х(ри)с(т)а Б(ог)а бл(а)говѣрны и х(ри)с(т)ѡлюбивы г(осподи)нь Ср[ь]блемь деспот(ь) Стефань

Превод повеље

По неизреченом милосрђу и добротом владике мога слаткога Христа и по неизреченој и свемилостивој бризи Његовој за царство ми, као и за прве свете и православне цареве, тако је исто и благодат Светога Духа излио на царство ми, па ме је поставио за господара Српској земљи. Стога и ја, у Христа Бога благоверни и христољубиви деспот Стефан и христољубива госпођа и мајка ми кира Евгенија и веома вољени брат царства ми Вук, где год да се нађох у то време, имао сам за помоћника и сарадника Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа и његову пречисту владичицу Госпођу Богородицу и увек Деву Марију. И спомену царству ми госпођа и мајка ми, да деспотица кира Евпраксија да тражи од царства ми да, своје душе ради, приложи једно село дому пречисте Богоматере, обитељи царског и великог манастира Хиландара, који се налази у Светој Гори Атона. И видевши царство ми њено добро стремљење о својој души, договорих се са госпођом и мајком ми кира Евгенијом и са властелом царства ми да не занемарим њену молбу него да је са радошћу и усрдношћу испуним због њене велике љубави и старања које је за нас (имала), па изволи царство ми и даровах јој село Јаблчије у жупи левачкој, што га је као пронију држао Младен Псисин при господину и родитељу ми светоме кнезу. И тако дарова царство ми ово село са засеоком, и са оним што су им биле међе и атари, и са свим правинама у време господина ми и родитеља светога кнеза. И тако, дарова јој царство ми та села, да их има као своју баштину или купљеницу, да их приложи манастиру пречисте Богородице Хилан-

[19] Код Соловјева погрешно: до.

[20] Цитат из Библије: Јеванђеље по Матеју, 27 : 25.

дарске, како смо више рекли, да буду она села имовина царског и великог манастира Хиландара, као што су то и друге метохије (метохе) које су приложили света моја господа и ктитори, и цареви и краљеви, и господа српска. И молим онога који по вољи Божијој буде после нас владао, било да је брат царства ми, или син или унук или неко од ближих или даљих сродника наших, или, вољом божијом, неко од туђих – да не поништи ово што је горе написано, него да га још више утврди и да чврсто стоји. Ако ли се ко дрзне да ово, горе написано, разори, тога да униште Господ Бог и пречиста Богомати Хиландарска, и уместо да му помогне, нека му буде противница овде и у дан страшнога искушења праведног судије Бога. И нека је проклет од свих светих који су икад Богу угодили, и да буде саучесник са онима који рекоше: „Крв његова на нама и на деци нашој". Амин.
У години 6913 (1405) индикт тринаести.
У Христа Бога благоверни и христољубиви господин Србима деспот Стефан.

Дипломатичке особености

Даровање и записивање. – Прва и најзначајнија особеност ове повеље јесте што су у њој спојена два правна чина, две правне радње, које су иначе у средњовековној дипломатичкој пракси раздвојене и подразумевају две повеље. Првом би ауктор даровао дестинатара, а другом би дестинатар, сада као ауктор, могао поклонити исти посед неком другом, у овом случају манастиру. Због специфичних и ретких околности то је овде урађено истим, једним спојеним правним чином, и озакоњено једним истим актом. Истовремено, промењен је правни статус дарованог села, и од проније, коју је раније, за време кнеза Лазара, држао властеличић Младен Псисин, село Јабучје постаје баштина. То је и разумљиво јер се пронијом није могло слободно располагати већ само са баштином, која се, поред осталог, могла поклонити и цркви. Разлог због кога је све то овде изведено на овај начин сасвим је јасан и разумљив. Дестинатар, који је у другом правном чину требало да буде ауктор, овде је монахиња, и то великосхимница Евпраксија, која није могла поседовати личну, приватну имовину. Зато је даровање у њено име, спојеним правним чином, уз претходну промену статуса села, извршио први ауктор, деспот Стефан Лазаревић.

Хронологија. – Већ је раније речено да је повеља оригинал и да је то прва повеља Стефана Лазаревића после добијања деспотске титуле. То се одразило на његово понашање као ауктора. Наиме, док је раније повеље издавао заједно са мајком и братом Вуком, при чему је мајка углавном

била на првом месту, сада он повељу издаје самостално, а мајка и брат се после интитулације само узгред и формално помињу. Повеља је вероватно издата крајем лета 1405. (тј. крајем византијске 1405) године. То се види из текста повеље (аренга и духовна санкција) у коме се одражавају добри односи међу браћом (измирили су се између друге половине 1403. и друге половине 1404). У санкцији се брат Вук чак помиње на првом месту као могући наследник престола. После женидбе (12. септембра 1405) брат се више не помиње као могући наследник престола већ само деспотови синови (у санкцији повеље Дубровчанима 2. децембра 1405).

Формулар. – Још су две дипломатичке особености ове повеље. Прва је аренга, а друга потпис владара. Аренга је потпуно иста као у деспотовој повељи Дубровчанима од 2. децембра 1405. Употреба истог формулара не би била необична јер се ради о повељама издатим исте године, временски веома блиским, да се не ради о сасвим различитим дестинатарима. Један је најугледнији српски манастир, а други страна држава. У владарским канцеларијама се обично водило рачуна о примени формулара према значају, карактеру и рангу дестинатара. Иначе, када је ова аренга у питању, треба истаћи да је она често примењивана у хиландарским повељама. Имамо је још у време цара Душана у повељама Хиландару из 1347. и 1355, затим цара Уроша из 1365. и 1366, краља Вукашина 1366. и деспота Угљеше из исте године (Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, 39, 51, 58, 59, 60, 61).

Деспотов потпис на овој повељи је једини који је готово потпуно идентичан са интитулацијом. У потпису је једино додата реч: **Срблемь**. У том погледу, готово је исти и текст натписа на печату са деспотове повеље Дубровчанима. Због свих ових подударности, није превише смело претпоставити да је и изгубљени печат са ове повеље био исти као и на повељи Дубровчанима.

Просопографски подаци

Деспот Стефан Лазаревић, 134 (страна), *7* (ред у издању); 136, *45* – Владар Србије са титулом кнеза од 1389. и деспота од 1402. до 1427. године.

Литература: М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978; *Историја српског народа* II, Београд 1982; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995 (са старијом литературом).

Монахиња Евгенија, 134, *8*; 135, *18* – Монашко име кнегиње Милице, последњег изданка династије Немањића по бочној грани, од Нема-

њиног најстаријег сина Вукана. Жена кнеза Лазара и мајка деспота Стефана и кнеза Вука, умрла 11. новембра 1405. године.

Литература: иста као и за деспота Стефана Лазаревића.

Вук Лазаревић, 135, *9* – Кнез, млађи син кнеза Лазара и кнегиње Милице. Погубљен од стране султана Мусе крајем јула 1410. године.

Литература: иста као и за деспота Стефана Лазаревића.

Деспотица кира Евпраксија, 135, *13* – Великосхимничко име монахиње Јефимије, односно деспотице Јелене, жене деспота Угљеше Мрњавчевића. Била је ћерка кесара Воихне, сродника цара Душана и његовог намесника Драме, такође и рођака кнегиње Милице и прва српска песникиња. После Маричке битке и смрти мужа, боравила је на двору своје рођаке и кнеза Лазара и одиграла кључну улогу у васпитању младог кнеза Стефана. Ово место понекад код истраживача ствара недоумицу да ли се епитет *госпођа и мајка ми* односи на Евпраксију или на кнегињу Милицу, чије је великосхимничко име било Ефросина.

Литература: Ђ. Трифуновић, *Монахиња Јефимија*, Крушевац 1983; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000, 101.

Младен Псисин, 135, *22* – Властеличић кнеза Лазара, за чије владавине је држао као пронију село Јабучје у жупи Левач. Ово је и једини његов помен у средњовековним изворима. Презиме вероватно потиче од погрдне речи или псовке „пасји син".

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* II, 281; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века*, Београд 2000, 101, 129.

Установе, важнији термини

Деспот, деспотица, 134, *7*; 135, *14*; 136, *45* – Једна од највиших титула у средњовековној Византији и Србији. Спадала је у ред такозваних *царских достојанстава*. Могао ју је доделити само цар и то својим најближим сродницима. У Србији, у првој половини XV века и владарска титула.

Литература: Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995; *Лексикон српског средњег века*, 149–150 (Б. Ферјанчић).

Жупа, 135, *21* – Територијално-административна јединица у средњовековној Србији, која је истовремено била и географска целина. Њоме је у име владара најчешће управљао жупан, или властелин са неком дру-

гом титулом. Његово седиште је било у највећем граду или утврђењу у жупи.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 195–197 (Г. Томовић).

„Царство ми“, *на 11 места* – Царски атрибут који деспот Стефан употребљава у овој као и у још четири своје повеље. Пошто је деспотска титула спадала у тзв. царска достојанства у Византији и по рангу долази одмах после царске (по Псеудо-Кодину), то га је деспот Стефан сасвим легално користио. Раније је то сматрано разлогом да се такве повеље прогласе фалсификатима, или у најмању руку осумњиченим.

Литература: С. Ћирковић, *Осумњичене повеље кнегиње Милице и деспота Стефана*, ИЧ 6 (1956) 139–152; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995, 32, 47 и даље (са старијом литературом).

Пронија, 135, *22* – Облик условног власништва у Византији над земљом или извором прихода, уз обавезу обављања војне службе цару. Својим поседом пронијар није могао слободно располагати, нити га наслеђивати, већ само доживотно користити уз наведену обавезу. У Србији се јавља од времена краља Милутина па све до пада под Турке.

Литература: С. Новаковић, *Пронијари и баштиници*, Глас САН 1 (1887) 1–102; Г. Острогорски, *Пронија*, Прилог историји феудализма у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1951 (= *Сабрана дела* I, 119–342); *Лексикон српског средњег века*, 589–590 (Б. Ферјанчић).

Кнез, 135, *23* – Титула коју су носили како владари, тако и крупни феудалци различитог ранга (удеони господари, обласни господари, властела).

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 299–301 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара*, Сабрана дела, књ. VI, Београд 2001, 77–87.

Баштина, 135, *27* – За разлику од проније, баштина је наследно добро, очевина. Њоме је поседник слободно располагао. Могла се продати, дати у мираз, поклонити цркви и одузети од стране владара једино у случају невере.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 31–33 (Р. Михаљчић, С. Ћирковић).

Купљеница, 135, *27* – Назив за купљену имовину, најчешће обрадиву земљу, њиву. По праву располагања се није разликовала од баштине.

Литература: *Лексикон српског средњег века*, 346 (Р. Михаљчић).

Ктитор, 135, *30–31* – Ктитор је власник имовине коју намењује, прилаже цркви са одређеним обавезама и правима која проистичу из чина

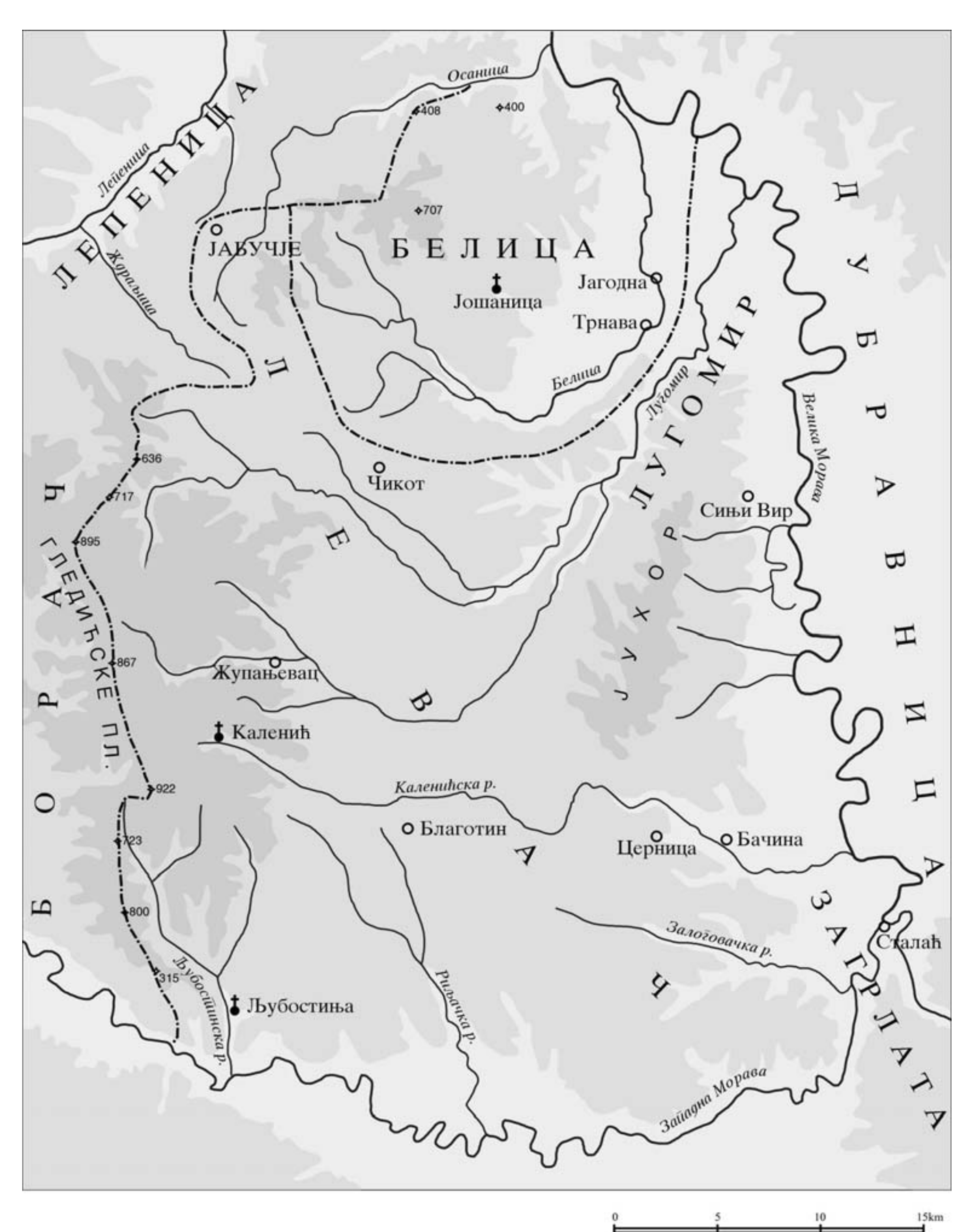
приложништва. Прави ктитор је оснивач цркве или манастира, затим лице које обнавља манастир или га дарује поседима, новцем, драгоценостима, повластицама. Ктитори су били, пре свега, владари али и властела, касније и грађани (занатлије и трговци), којих је у Србији било већ крајем средњег века.

Литература: В. Марковић, *Ктитори, њихове дужности и права*, Прилози КЈИФ 5 (1925) 100–125; С. Тројицки, *Ктиторско право у Византији и Немањићкој Србији*, Глас СКА 168 (1935) 79–135; *Лексикон српског средњег века*, 336–339 (М. Шуица).

Топографски подаци

Село Јабучје, 135, *21* – То је село које постоји и данас. Налази се 6 км источно од Крагујевца (Топографска карта Војно-географског института, размера 1 : 100 000, Секција Крагујевац, Београд 1967). Услед ширења града, данас је ово село постало предграђе. Налази се на Јабуковачкој реци, левој притоци Лепенице, а не Осаонице, како је погрешно мислио Ђ. Симоновић (Ђ. Симоновић, *Левач,* Београд 1983, карта: стр. 60).

Жупа Левач, 135, *21–22* – Она се, уз Лепеницу, Белицу и Лугомир, помиње у области између Западне и Велике Мораве, коју је Стефан Немања припојио Србији после смрти Манојла I. Захваљујући податку из ове повеље, по коме Јабучје припада Левчу (раније је припадало Белици), може се закључити да је у XIV и почетком XV века жупа Левач на северу проширена на рачун Горње Лепенице, а нарочито Белице која се сужава на ток истоимене реке.

Карта 7: Средњовековне жупе Левач и Белица у XIV и првој половини XV века (село Јабучје у горњем левом углу)

ПРИЛОЗИ СРПСКОМ ДИПЛОМАТАРУ

Стари српски архив, књ. I (2002) стр. 145-175

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"18/19"

Александар Соловјев

О ПОТРЕБИ ИЗДАВАЊА СРПСКОГ ДИПЛОМАТАРА[*]

У историском раду XIX и XX века видимо упоредо два историска правца рада. Један је прикупљање и издавање „историских извора“, други је писање историје на основу тих извора.[1] Први рад имао би логично да претходи оном другом; ипак је рад на прикупљању и издавању извора толико сложен и замашан, да једно дефинитивно издање свих историских споменика долази у многим земљама тек после писања многих историских монографија, па чак и после синтетичке историје.

Треба разликовати издање свих Monumenta у које улазе стари писци, летописи, биографије, мемоари, закони, записи – и такозвани Codex diplomaticus – дипломатар[2]. Њега сачињавају владалачке повеље и писма, међународни уговори, судска и приватноправна акта. За историју старијег доба овакав је дипломатар од неоцењиве важности јер он најбоље приказује стварне односе социјалног и економског живота. Од нарочитог је он значаја за српску историју Средњег века, за коју је остала грађа (летописи, мемоари и др.) врло оскудна.

У наше дане, када пред науком стоје нови задаци, када треба писати историју Средњег века не само као политичку него, пре свега, као социјалну, издање потпуног „српског дипломатара“ много би олакшало рад на проучавању правних, социјалних и економских односа средњовековног феудалног друштва.

Нажалост, у томе је погледу мало урађено. Док је Југославенска академија у Загребу пошла правилним путем и објавила одличан *Дипломатички зборник* у оквиру велике серије извора, српска наука је у току

[*] Овај рад, и данас актуелан, објављен је у ИЧ IV (1952–53) 43–69.

[1] О том проблему расправљају и уџбеници историске методике и историје модерне историографије.

[2] Називом „дипломатар“ послужила се Српска академија још г. 1900; в. *Годишњак С. К. А.* XIV, 130.

сто година лутала између разних планова и није га још коначно израдила. Биће од користи да укратко изнесемо историјат тих планова и покушаја.

* * *

Питање о издању зборника средњовековних повеља и исправа као најзначајнијих извора за српску историју било је постављено већ првих година XIX века, чим је почело проучавање српске прошлости.

У XVIII веку било је већ објављено у појединим земљама доста таквих зборника обично под насловом Codex diplomaticus. Од словенских земаља је најпре у Пољској било покренуто велико издање М. Догеља, које ипак није могло да буде штампано у целини[3].

Већ је Ј. Рајић у својој историји донео више докумената, а штампар Стеван Новаковић у IV свесци штампао је и текст Душанова Законика.

Затим је Ј. Енгел први изнео план издања једног великог дела у коме би систематски и критички били издани сви извори за историју српског народа. Почетком 1803 г. Енгел је послао митрополиту Стратимировићу предлог да изда Scriptores rerum Serbicarum, где ће уз српски текст бити и латински или немачки превод[4]. Тај план, наравно, није могао да буде остварен у оно доба.

Г. 1804 дошла су у Карловце два млада руска научника, А. Кајсаров и А. Тургељев, који су се много интересовали за српске средњовековне споменике. После тога, 5 јуна 1805 г. Кајсаров пише архимандриту Л. Мушицком да би радо штампао у Русији Данилова Житија краљева и архиепископа српских. Тим поводом он вели: „Мађари имају Швантнера, који је издао изворе за мађарску историју, а Срби немају свога Швантнера". Стратимировић је по Мушицком одговорио Кајсарову да је Данило оно што је у Русији Нестор, а што се тиче приговора да Срби немају свога Швантнера, љутито одговара: „а где је Русима Швантнер? Да смо имали Петра Великог, Катарину и Александра, имали бисмо и Швантнера"[5].

Стратимировићев приговор није био сасвим оправдан: од доба Катарине II почиње издавање руских летописа, Руске правде и других споменика, а И. Новиков је у двадесет свезака своје Руске историске вивлиофике објавио велики број значајних споменика руске историје.

---

[3] M. Dogiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae et magniducatus Lithuaniae* t. I (Wilno 1764), t. IV (1764), t. V (1759).
[4] В. Јагић, *Преписка* II, 754–5.
[5] Јагић, *Преписка* II, 699, 702–706; Ст. Станојевић, *Историја српског народа у Средњем веку* I, 1937, 311.

Државни канцелар граф Н. П. Румјанцев[6] покренуо је истих година издање великог руског Codex diplomaticus „Собрание государственных грамот и договоров". Због ратова са Наполеоном, прва је свеска угледала свет тек 1813 г., а четврта –1828 г. То је монументално дело in-folio, које обухвата све владалачке повеље, међународне и међукнежевске уговоре (од краја XII до XVI века), чуване у архиви Министарства иностраних дела у Москви. Одлично штампано (грађанском ћирилицом), са бакрорезима свих печата, ово дело и досада није замењено неким новим Codex diplomaticus Russiae, иако се одавно осећа велика потреба за тим, због објављавања многих нових споменика.

Међутим, интересовање за српске старине се повећава у вези са буђењем национализма. Само, као што смо видели, дуго време не спроводи се строга разлика између издавања monumenta – општег зборника свих извора за српску историју, и codex diplomaticus у строгом смислу те речи.

Тако је г. 1812 Јернеј Копитар писао Добровскоме о потреби једног словенског издања извора као што је италијански зборник Мураторија[7], и чим се упознао с Вуком Караџићем, наговарао га да Вук изда српске домаће изворе. Тако је Вук г. 1817 намеравао да изда старе повеље које су се налазиле у Карловцима у патријаршиској архиви, а г. 1819 писао је Л. Мушицком о истоме, али Стратимировић није био вољан да му да преписе[8]. Вук је и од Саве Текелије тражио рукопис Душанова Законика да га он изда, пошто му је издање у Рајићевој Историји изгледало недовољно. Али Текелија је одбио тај предлог, тврдећи да је текст у Рајићевој Историји тачно издан[9]. Затим је Копитар г. 1826 наговарао Вука да приреди ново издање Душанова Законика, али му је Вук одговорио да би га он могао издати само заједно с Копитаром[10]. Од тих планова није било ништа, јер је Вук осећао да нема потребне спреме за палеографски и археографски рад.

Долазак Павла Шафарика у Нови Сад много је значио за историју наших извора. Шафарик је од г. 1826 настојао да му се препишу српски споменици из патријаршиске архиве, а у преписци с Копитаром спомиње своја будућа Monumenta Serbica, пише му да би хтео отпутовати у Дубровник „где се налази архива српских краљева".[11]

---

[6] Оснивач чувене Румјанцовске (сада Лењинове) јавне библиотеке у Москви.
[7] Јагић, *Преписка* I, 299.
[8] Вукова Преписка, I, 170, 187, III, 484.
[9] Нав. д. I, 289.
[10] Нав. д. I, 498.
[11] В. Францев, *Monumenta Illyrica П. Ј. Шафарика*, Праг 1918, 5.

Шафарик је имао толико опширних планова и идеја да би, по његовим речима, кроз свој живот једва остварио један десети део њихов. И његов план српских Monumenta био је исувише опширан: у писму Вуку Караџићу од 20 маја 1830 г. он замишља „Зборник споменика српског језика и књижевности“ у три свеске. У прву би ушле повеље, натписи, црквени текстови и Душанов Законик, у другу – Доментијанови животи св. Симеона и св. Саве, у трећу – Данилова житија и летописи. Тај план није никад био остварен, иако је Шафарик на томе много радио.

Боље би било да се Шафарик ограничио на Codex diplomaticus, као што се то радило у другим земљама. Баш од г. 1829 почео је шездесетогодишњак Г. Фејер да издаје Corpus diplomaticus Hungariae и објавио у току 15 година 42 свеске. Од г. 1836 почео је А. Бочек да објављује Codex diplomaticus Moraviae, а исте године почео је велики издавачки рад Руске археографске комисије[12]; али Шафариков рад развијао се полагано, отежан тим што су српски споменици били разбацани и тешко приступачни. Једна главна скупина њихова налазила се на Светој Гори (највише у Хиландару), а друга у Дубровачкој архиви, у коју аустриска влада није хтела да пусти словенске научнике.

Већ крајем 1830 г. Шафарик је помоћу Јеремије Гагића, руског конзула у Дубровнику, добио преписе неких српских повеља из Дубровачке архиве[13]. Али то се радило кришом, у највећој тајности. Баш онда је аустриска влада наредила далматинској да се све старе српске повеље, писма и акта пошаљу из Дубровника у Беч. Виђени Дубровчани су тражили да у Дубровнику остану преписи; бечка влада је на то пристала. Свештенику Ђорђу Николајевићу (родом из Срема) било је поверено да препише та документа, и то латиницом, (!) под надзором власти. Али надзор није био строг и Николајевић је почео да, уз латиницу, преписује кришом и по један примерак ћирилицом од сваког акта[14].

Јеремија Гагић, који је стајао у вези са Николајевићем, послао је Шафарику препис Кулинове повеље (у марту 1832 г.), а затим (у јулу 1832 г.) 138 регеста, али све се то радило „у строгој тајни“. Кад је Шафарик о

---

[12] *Акты Археографической Экспедицiи*, I–IV, 1836; *Акты Историческiе*, I–IV, 1841–42; *Акты юридическiе* 1838 итд. У Пољској гроф Рачински издаје г. 1840 *Codex diplomaticus Minoris Poloniae*.

[13] Писмо Вуку од јануара 1831 г., *Вукова преписка* IV, 664.

[14] Приликом тог преписивања неке су оригиналне повеље доспеле преко Ђ. Николајевића на друга места. То су 1) повеља бана Кулина 1189 г., коју је Ј. Гагић послао у Петроград, 2) повеља бана Нинослава из 1249, која је стигла у Београд у Српско учено друштво.

томе писао Копитару, надајући се његовој помоћи издању, Копитар му одговори љутито и претећи. Међутим је П. Шафарик 1833 г. напустио Нови Сад ради Прага, али није прекинуо рад на српском дипломатару; његов синовац Јанко Шафарик нашао је могућност да у Бечком архиву поново препише за њега све дубровачке повеље. Шафарикова збирка је осетно порасла; у фебруару 1837 г. он пише новом митрополиту Ст. Станковићу, рачунајући на његову помоћ, да он има: Савине типике и житија Немањина, преко 50 (?) повеља, летописа, Душанов Законик у рукопису из 1390 г. (Ходошком), али Ст. Станковић га ипак није помогао новчано.

Тек г. 1839 штампао је Шафарик давно обећавани проспекат издања са насловом: Monumenta Illyrica seu Slavorum gentis universas Illyrici sensu latissimo sumti provincias, videlicet hodiernam Hungariam, Dalmatiam, Croatiam, Slavoniam, Serbiam, Bosniam, ducatum S. Sabbae seu Hercegovinam, Montem Nigrum, Albaniam, Macedoniam, Bulgariam, Ugrovlachiam et Moldaviam incolentis lectissima omni aevi et generis litteraria documenta idiomate patrio et litteris cyrrillicis consignata. Collegit et edidit P. I. Schafarik. Loco M. S. in privatissimum editoris usum (8°, 47).

Тај проспекат садржи пре свега регеста 280 повеља (највећим делом из Дубровника и из Румуније) и 32 натписа; али Шафарик обећава да ће његова издања обухватити и световне законе (Душанов Законик)[15], црквене законе, текстове за грађанску и црквену историју, животе светаца и летописе, текстове из Новог завета, из литургиских и богословских књига, па чак и медицинске и физичке текстове (из Ходошког рукописа)[16].

Видимо да се Шафарик расплинуо у свом пројекту: хтео је у једном издању да обухвати и Codex diplomaticus и Monumenta и Scriptores. Стога му је било скоро немогуће да тај пројекат оствари, нарочито откад се он преселио у Праг (г. 1833) и изгубио непосредан контакт са југословенским земљама.

Међутим, у Београду се појави г. 1840 први покушај српског Codex diplomaticus. То су познати *„Српски споменици“,* који носе чудним случајем име босанског попа Карано-Твртковића. Ово је издање опет везано за рад проте Николајевића у дубровачкој архиви. Он је за себе начинио преписе старих српских повеља и писама, који су дуго лежали код њега, а о чему је знао Ј. Гагић, и послао Шафарику попис свих докумената и неке

[15] Већ је г. 1838 А. Кухарски објавио у Варшави Душанов Законик раковачке рецензије, по препису са немачким преводом, које је П. Шафарик послао В. Маћејовском, A. Kucharski, *Antiquissima Monumenta juris slovenici*. Varsawiae, 1838, 92–226.

[16] *В. А. Францев,* нав. д.

преписе[17]. Када је г. 1836 у Дубровнику харала колера, Николајевић се поплаши да не умре и да се његови преписи не изгубе па их пошаље Димитрију Фрушићу у Трст да их отпреми у Београд[18]. Фрушић их је поверио босанском попу Павлу Карано-Тврtковићу, који их преда Јеврему Обреновићу ради штампања. Ради чувања тајне био је пуштен глас како је један калуђер нашао на Цетињу сандук пун старих рукописа; о томе су писале енглеске и француске новине г. 1837 и 1838. Објављивање тих преписа било је поверено књижевнику Димитрију Тиролу, који је већ г. 1837 штампао из те збирке једну повељу цара Уроша од 10 априла 1357 под насловом *Проба штампања старих диплома српских царева, краљева и деспота, босанских краљева и банова и дубровачких властелина.*

Познато је како је у отсутности Тирола књига била доштампана без његовог имена у пролеће 1840 г. под дугачким насловом: *Српски споменици или старе хрисовуље, дипломе, повеље и сношенија босанских, српских, херцеговачких, далматинских и дубровачких краљева, царева, банова, деспота, кнезова, војвода и властелина. Издани на свет иждивенијем Господара Јефрема Теод. Обреновића, Претседатеља Совјета Княжевства Српског, Генерал-Мајора и Кавалјера, а сабрани трудом Павла Карано-Тврtковића, свештеника, рођеног на Тврtкову брду, Бањалучке Нахије у Босни, близу града Јајца. Част перва.*

Остављамо настрану полемику која се развила поводом тога што је поп Карано-Тврtковић, „који једва читати и нешто хиероглифически писати уме“, ставио своје име на туђу збирку[19]. У сваком случају, овај први покушај српског дипломатара имао је велики значај за нашу историју. Ризница Дубровачке архиве постала је делимично приступачна за научна истраживања помоћу прокријумчарених преписа.

У вези с тиме Г. Мушицки написао је г. 1845 чланак о народним дипломама; доказивао је да треба систематски скупљати грађу за историју Срба у Угарској и да треба неко да прође све крајеве где живе Срби у Аустрији, да сабере потребан материјал по манастирима, архивама и приватним библиотекама[20]. А. Стојачковић је још више истакао потребу рада на сакупљању грађе за историју целог народа. Он сматра да ради тога треба осим аустриских земаља проћи и Босну и Херцеговину, – „има и у потурица старих српских повеља“. Затим истиче да се несме мимоићи Света

[17] Вероватно је онда Гагићу доспео у руке оригинал Кулинове повеље из 1189 г., за коју је он тврдио да ју је нашао код неког трговца после пожара дубровачког двора г. 1817.
[18] Ст. Станојевић, 314 и сл.
[19] О томе подробно пише Ст. Станојевић, 317–323.
[20] У „Српском народном листу“ 1845 г., бр. 5–7.

Гора, њене библиотеке у Хиландару, Ватопеду, Ивирону и другим манастирима. Треба скупљати све потребне изворе за историју, биографију, дипломатику, сфрагистику итд. То је опет био пројекат издања Monumenta Serbica у најширем смислу речи[21].

Баш оних година дошао је ред и на светогорске архиве. Од августа 1844 до јануара 1845 г. обишао их је казански проф. Виктор Григорович а после њега скоро целу 1845 годину обилазио их је архимандрит Порфирије Успенски. Обојица су преписали поред осталих докумената и много непознатих српских повеља, али нису за свог живота скоро ништа објавили[22]. Једино неколико преписа које је В. И. Григорович послао Шафарику угледали су свет у Památkama.

Много је брже радио симпатични „живописац“ Димитрије Аврамовић. Он је провео на Светој Гори два месеца о трошку српског Министарства просвете ради истраживања српских старина и одмах по повратку издао две књиге *Описаније древности српских у Светој Атонској Гори (V)* Београд 1847 (V) и *Света Гора са стране вере, художества и повеснице (V)* Б. 1848 (V), у којима је врло брижљиво и тачно објавио 24 старе повеље, почев од Немањине Хиландарске повеље из г. 1199 (са добрим факсимилом) и пружио доста података о другим повељама које није стигао да препише.

После тих издања давно очекивано Шафариково дело Památky dřevního pisemnictví Jihoslovanův (објављено г. 1851 у Прагу) испало је сасвим скромно и недовољно. Главна је његова вредност – текстови житија солунске браће и Симеона Немање. Повеља има врло мало, једва 20 бројева, од којих треба одузети Јефимијин запис на плаштаници. Осим тога штампани су Душанов законик (по Ходошком рукопису са додацима из Раковачког) и кратки летописи.

Шафарик није више имао могућности да изда српски дипломатар, и ту је улогу преузео Фр. Миклошић у Бечу.

Миклошићева чувена збирка *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* угледала је свет г. 1858, после релативно кратке припреме. Миклошић је пре свега искористио повеље и писма из Дубровачке архиве (само оне које су се налазиле у Бечу). Г. 1856 отпутовао је на Цетиње и нашао нешто непознатих повеља у Боки и у Црној Гори;

[21] У истом листу, 1845 г. бр. 41–43; Ст. Станојевић, 195–196.

[22] П. Успенски је само објавио користан списак свих повеља које је видео на Светој Гори, у „Журналу Мин. нар. просв.“ (Петроград 1847), под насловом *Указатель актов, хранящихся в обители Св. Горы Афонской.*

поред тога савесно је искористио сва штампана издања – наводи из 32, – па је добио и нешто преписа и од приватних лица – од Кукуљевића, Вука Караџића, Јер. Гагића и Хилфердинга.

На тај начин објављена је збирка од 497 бројева. Тај број треба смањити јер, прво, у њега су ушли и неки натписи (на црквама), и друго, има доста *регеста* – кратких података о повељама које Миклошић није видео (највише о светогорским по П. Успенском).

Стварно је објављено 340 повеља и писама, што је двоструко више него код Карано-Твртковића, чија су акта сва ушла у Миклошићев зборник, али проверена по оригиналима.

Брижљиво издата, *Monumenta Serbica* остају и досада најбољи српски дипломатар. Ипак оне имају своје недостатке.

1) Збирка није потпуна. Она није обухватила многе светогорске повеље за које је Миклошић само донео регеста према проф. Успенском. Таквих навода има 76. Већ тај број је доказивао да треба проучити светогорске архиве и додати њихово богатство српском дипломатару (уствари само у Хиландару има више од 130 српских повеља и других аката).

2) Ограничила се само на повеље и писма писана српском ћирилицом. Стога у њу нису ушла документа на латинском језику, којих има доста. Без њих се не може направити прави дипломатар. Међутим, у томе погледу Миклошић је толико ексклузиван да, например, од најстаријег уговора 1186 г. између Немање и Дубровника доноси само потписе, јер је уговор писан латински, а њега, као филолога – слависту, интересују само словенски потписи Немање и Мирослава.

3) Ипак у том погледу Миклошић није доследан. Иако искључује све што је писано латински, он наводи регеста од 16 светогорских повеља српских владара писаних грчки, чак и регеста неких хрисовуља грчких владара Дубровнику. Наводи и пет латинских аката за које зна да су превод са српског.

4) Збирка није тачно ограничена у времену. Требало је да буде закључена крајем XV века, падом последњих наших држава. Међутим, има доста аката која прелазе ту границу и то у доста случајном избору: неколико берата турских султана Дубровнику (чак из г. 1517 и 1523), неколико писама Јована Запоље Мехмед-бегу из г. 1537, чак манастирска акта из г. 1613 и 1618 и једно писмо молдавског војводе из г. 1566.

5) Напокон, збирка нема прегледа садржине, индекс имена је непотпун, а индекса ствари нема.

Једини разлог који везује тај случајни избор аката, то је српски језик. Филолошке сврхе су нарушиле план Миклошићевог дипломатара, иначе лепо замишљеног.

Одмах после издања Миклошићеве збирке појавило се ново богатство аката за српску средњовековну историју, које је поставило нове задатке издавачима.

Већ када су *Monumenta Serbica* била у штампи, Друштво српске словесности је на потстрек Јована Гавриловића (који је на томе инсистирао од г. 1850) послало Јанка Шафарика у Млетке да прикупља и исписује изворе за историју српског народа на латинском језику.

10 августа 1857 г. Ј. Шафарик посетио је у Бечу Ф. Миклошића, који му је причао да ће штампати српске споменике и регеста латинских споменика – дакле план Миклошића био је шири него што га је он стварно извео. Осим тога Миклошић му је рекао да је „родољубиви дубровачки властелин Орсат Почић" нашао неколико стотина српских повеља и писама и да ће их издати[23].

И заиста, истовремено са Миклошићевим зборником изашла је г. 1858 значајна збирка – *Споменици српски од 1395 до 1423 г.* од Меда Пуцића. То је књига концепата и преписа дубровачког канцелара Руска Христофоровића, која обухвата 304 документа од велике важности за српску и босанску историју[24]. После четири године Медо Пуцић је објавио другу књигу *Споменика српских* још 174 акта из разних дубровачких канцеларских књига, између којих има преписа повеља и писама српских краљева и царева, босанских и хумских владара. Обе су збирке пружиле драгоцену грађу и удвостручиле број објављених аката за средњовековну српску и босанску историју[25].

Истовремено су у Гласнику Друштва српске словесности (књ. XI–XV, 1859–1862) била објављена многобројна акта на латинском и италијанском језику, која је Ј. Шафарик преписао у Млетачком архиву. То су *Српски споменици Млетачког архива, Acta Archivii Veneti* у две свеске (Б. 1860–1862) које обухватају време од 1225 до 1512 године.

Видимо да је Друштво српске словесности од г. 1850 до 1862 показало велику ревност на скупљању и издавању средњовековних српских споменика, али доцније је рад почео да малаксава. Српско учено друштво,

---

[23] Ст. Станојевић, 160–161. Изгледа да је књигу Руска Христофоровића први приметио Иван Кукуљевић за време пута у Далмацију г. 1856.

[24] Осим 5 на латинском језику, сва су остала на српском.

[25] Крупна је мана Пуцићевог зборника, иначе брижљиво штампаног, што нема индекса, нема чак ни наслова над појединим актима као ни прегледа садржине.

које је заменило Друштво српске словесности г. 1864, није предузимало ништа за систематско скупљање извора за српску историју[26]. Мало је учинила и Српска академија, која је од г. 1887 заменила Српско учено друштво.

* * *

Друкчије је текао истраживачки и издавачки рад у Хрватској. Хрватска је јавност још у доба илиризма схватила значај објављивања старих докумената, која не само приказују стару славу и величину народа већ расветљавају његов државно-правни положај и, уопште, цео политички и социјални живот у прошлости.

Године 1847 био је закључком Хрватског сабора (члан 13) дат налог Ивану Кукуљевићу да скупља исправе и листине за историју Краљевине Хрватске, Далмације и Славоније. Кукуљевић је урадио врло много; путовао је четири пута у Млетке (од г. 1853), два пута у Далмацију (1854 и 1856), затим у Рим, Беч, Грац и Пешту[27]. Свуда је преписивао документа и скупљао рукописе, па је сабрао до шест хиљада листина у преписима или оригиналима.

За време свог великог рада Кукуљевић је исписивао и сва документа која се тичу српских држава. Зна се да је он, истовремено са Миклошићем, спремао систематску збирку српских споменика *Monumenta Serbica.* Кукуљевић није одустао од тога ни после Миклошићевог издања и радио је на томе све до своје смрти – до 1889[28].

Још док је био на челу Друштва за повјесницу Хрватску Кукуљевић је израдио широк план издавања свих споменика историје Јужних Словена. Год. 1859 издао је (као пре њега П. Шафарик) проспект издања Conspectus Monumentorum historiam in manuscripto existentium quae ad illustrandam historiam ecclesiasticam ac civilem Slavorum Meridionalium typis vulgari possent. Ту је набројао 157 писаца и рукописа које би требало издати. Томе бисмо додали Monumenta Serbica (од VIII до XIX века) и Codex diplomaticus Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae од IV до XIV века. Спомиње да је обоје готово[29], али имамо разлога да сумњамо у то.

Чим је 20 октобра 1860 укинут апсолутизам у Аустро-Угарској, Кукуљевић је дао у штампу свој зборник Jura regni Croatiae, Dalmatiae et

[26] Ст. Станојевић, 353.
[27] T. Smičiklas, *Život i djela Ivana Kukuljevića.* Rad JAZiU 110 (1892).
[28] T. Smičiklas, н. д., 165, б. 2.
[29] Smičiklas, 110, 164.

Slavoniae у три дела. Први део обухвата *Привилегије и слободе (Privilegia et libertates).* То су, углавном, владалачке повеље од 837 до 1790 г., други је део – *Саборске одредбе* од 1273 до 1848 г.; трећи – *Угарске одредбе које се односе на Хрватску, Далмацију и Славонију* од 1222 до 1844 г. Ово је дело, чија је прва свеска отштампана 10 марта 1861 г., имало велики практични значај, пошто је приказивало континуитет државно-правног положаја хрватског народа и пружало потребну грађу хрватским посланицима у угарском сабору.

После тога Кукуљевић је г. 1874–75 издао научни *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* у два дела: први почиње од готских и папинских листина од г. 503 и до 1102 г.; други обухвата документе од г. 1102 до 1200 (са добрим индексима).[30]

Истовремено је Фрањо Рачки, као претседник Југославенске академије, дао иницијативу да се изради план за систематско издавање историских и правних споменика. Према том плану публикације Академије су подељене у 4 дела: Scriptores, Leges et statuta, Comitia и Codex diplomaticus. У вези с тим је Рачки поново издао споменике до г. 1102 под насловом *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (1877). Ту су не само „акта“ (143 на броју) владара и приватних лица него и одредбе црквених сабора и одломци из писаца. Ово је издање било на висини строге дипломатске критике. Т. Смичиклас вели тим поводом: „Обичај је а готово и закон за издавање оваквих зборника да се у уводу разјасни све о лежиштима или о архивама. Друго да потанко испитају канцеларију... Треће да потанко испитају све знакове по којима се може разабрати веродостојност аката”. То је Рачки учинио у посебним расправама у „Раду“.[31]

Рачки је увек мислио да Југославенска академија има да обухвати у своме раду и српске старине, и 13 X 1877 г. писао је Ст. Новаковићу да би се имало мислити и на Codex diplomaticus Serbiae у издању Југославенске академије и на Corpus legum serbicarum.[32]

Српска академија је отпочела свој рад 5 априла 1887 г. и одмах је почела да издаје своје „Годишњаке“, из којих можемо пратити њезин рад.

Види се да Академија није имала одређен програм у погледу издања средњевековних српских споменика и није га израдила у току 60 година. Грађа за српску историју имала је да се штампа у „Споменику“

[30] Томе се издању доста замерало на недовољној тачности: в. оштре критике *Зикеља* (Sickela) и Рачког, уп. Archiv, XII, 111–118.
[31] Smičiklas, *Život i djela dra Franje Račkoga*. Zagreb, 1895, 103–107.
[32] Smičiklas, н. д. 84.

Академије, и то свакојака, а из средњег века, из турског доба и из XIX века – чим што стигне. Тако је, између осталог, 1888 г. донета одлука Одељења друштвених наука да се објаве у „Споменику“ III преписи светогорских аката које је Љ. Стојановић начинио у Русији из збирке фотографија П. И. Севастијанова.[33]

Чим је Српска академија била организована, Иван Кукуљевић-Сакцински послао јој је преко Матије Бана први део свог Codex diplomaticus Serbiae, који је он спремао готово 30 година упоредо са хрватским кодексом. Српска академија је примила пошиљку и 3 октобра 1888 г. одлучила да Љуба Ковачевић донесе реферат о Кукуљевићевом кодексу[34]. У следећим годишњацима нема трагова тог реферата и цела је ствар пала у воду. Знамо само из писма Матије Бана Кукуљевићу да је он, као члан Академије, 22 јуна г. 1889 врло оштро иступио против Љ. Ковачевића и Св. Вуловића поводом одлагања реферата о Кодексу[35].

Изгледа да је Љ. Ковачевић био љубоморан на Кукуљевића и хтео је сам да изда сличан „Кодекс“, и да га попуни светогорским повељама, од којих су многе Кукуљевићу недостајале.

Заиста, у јесен 1894 Љ. Ковачевић оде у Свету Гору, тамо је он, особито у Хиландару, преписао много још непознатих српских повеља. У записницима Српске академије забележено је да је Љ. Ковачевић приказао 95 повеља преписаних само у Хиландару (од тога 50 сасвим нових). Те повеље требало је он да изда у „Споменику“, али време је пролазило, а он није давао рукопис у штампу[36].

18 октобра 1899 одлучило је Одељење друштвених наука да његови чланови Љуба Ковачевић, Љуба Стојановић и Љуба Јовановић израде и заједничком скупу академија Филозофских и друштвених наука поднесу нацрт за издавање споменика за историју, језик и старију књижевност српског народа[37]. Тај је нацрт био примљен и према њему је Академија почела да издаје свој *Зборник за историју, језик и књижевност*. Ипак питање издања једног дипломатара целокупног зборника повеља није кренуло с мртве тачке.

У међувремену је Југославенска академија у Загребу започела велики рад. Она је одавно имала јасан план систематског издавања истори-

---

33 Годишњак Српске академије II (1888), 86, 88.
34 Исто, стр. 106–107.
35 T. Smičiklas; Rad JAZ i U 110 (1882), 165; Ст. Станојевић, н. д. 334 прим. 64.
36 Ст. Станојевић, н. д. 95; Годишњак VIII (1894), 32, 85.
37 Годишњак XIII (за 1899 г.), 84.

ских и правних споменика, према иницијативи Ф. Рачког. Поред серија *„Scriptores“* и *Leges et statuta Comitia* имала је да се отвори серија *Codex diplomaticus*.

Огромна грађа прикупљена од Кукуљевића била је основ будућег Кодекса. Тадија Смичиклас наставио је посао и кад је имао до 700 преписа аката из архива и разних штампаних дипломатара (до г. 1409) почело се са штампањем *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae,* чија је прва књига изишла у Загребу г. 1904. Она се рачуна као II свеска, пошто наставља зборник Рачкога и почиње г. 1102[38]. У тој свесци је Смичиклас у предговору дао целокупан програм и начин свог рада при скупљању грађе, списак архива и библиотека и списак штампаних издања.

Посао је ишао брзо и од 1904 до 1916 објављено је тринаест свезака Кодекса (св. II–XIV), које обухватају сва документа за хрватску историју од г. 1102 до г. 1374. Вредности тог кодекса много доприносе израђени индекси лица, места и правних израза. Пошто се број докумената за хрватску историју повећава из године у годину, Југославенска академија одлучила је да штампа Кодекс само до г. 1400; иначе би било скоро немогуће објавити сва документа за XV и XVI век[39], јер за сваку годину има више од 100 аката, – дакле, 10.000 за једно столеће.

Међутим, број докумената за српски „кодекс“ много је мањи. Према бројању Ст. Станојевића, свих аката из српског средњег века (од XII до краја XV века) има једва 1200, што би слободно могло да стане у три или четири књиге.

5 Јуна 1900 претседник одбора за издавање Историског зборника Љ. Ковачевић јавио је скупу Академије да је тај одбор одлучио: да ће се у новом Историском зборнику штампати прва књига *српског дипломатара,* у којем ће бити листине Немањићког доба, а обуставити извршење раније одлуке коју је донело одељење друштвених наука о штампању нових листова из манастира Хиландара у препису академика Љ. Ковачевића[40].

Сада су сва три члана друштвених наука стала на исправно гледиште па је најзад у Српској академији примљена идеја о издавању *српског*

---

[38] Већ тада се помишљало и на ново допуњено и исправљено издање Рачкових Documenta као будуће I свеске Codex-а. В. Новак у ЈИЧ (1925), 181.

[39] Напр. у свесци XV (1934) објављена су на 507 страни акта из пет година, од 1374 до 1378 г. Тадија Смичиклас умро је 8 јуна 1914; онда је XII свеску привео крају Е. Лаковски; XIII свеску су издали 1915 г. Е. Лаковски и М. Костренчић; XIV свеску сам М. Костренчић 1916 г. Тек после 18 година објављена је XV свеска у издању М. Костренчића.

[40] Годишњак XIV (1900), 130.

дипломатара, који није било тешко израдити на основу издања Миклошића, М. Пуцића, Јиречека[41], Љ. Стојановића и преписа Љ. Ковачевића. Али цела је ствар опет застала, а у „Годишњацима“ скоро нема трагова тог оклевања.

10 априла 1906 г. на заједничком скупу академије Философских наука и академије Друштвених наука донета је одлука о проширењу одбора за Историски зборник и о томе да се установи у њему нова серија[42] за XIX век. Изгледа да се одустало од штампања *српског дипломатара:* било је опет одлучено да се посебно издаду хиландарске повеље Љ. Ковачевића, и то најпре као Споменик XXX[43], а затим пошто издавач никако није био спремио рукопис, као Споменик XLIV, који би имао да изађе г. 1906. Штампано је већ 45 књига Споменика (г. 1906); ређају се следеће до 52 (1914), ређају се из године у годину монументалне свеске хрватског Codex diplomaticus, а обећани „Споменик XLIV“ никако не излази.

Међутим, у недостатку *српског дипломатара* јавило се једно ново издање независно од Историског одбора. 1 марта 1910 г. претседник Академије Ст. Новаковић приказао је Одељењу друштвених наука Српске академије у рукопису свој заокругљен зборник *Законски споменици српских држава Средњег века* и дао га у штампу према одлуци Академије.[44]

Ст. Станојевић је неповољно приказао Новаковићев зборник. Он вели: „По ономе што је Новаковић изнео у свом предговору, не види се јасно шта је он управо хтео са овом књигом. То се, уосталом, не види ни по самој садржини књиге. Изгледа да је то требало да буде збирка српског законодавства у Средњем веку. Али Новаковић није чак у томе правцу поступио консеквентно. Он, је например, изоставио повеље српских династа, чим би област, којом су они управљали, потпала под туђина. Тако је, например, изоставио повељу Андрије Хумског из 1254 год. због тога што он у тој повељи каже да је „веран клетвеник господину краљу угарском“, али су унете све црквене повеље (и грчке) у којима у хумским повељама у времену кад је Хум признавао угарску врховну власт“[45].

---

[41] У Споменику XI К. Јиречек дао је одлично издање од скоро стотину непознатих српских аката из Дубровачке архиве.
[42] Годишњак XX (1906), 58.
[43] С. Станојевић, н. д. 95.
[44] Годишњак XXIV (1910), 43–44.
[45] Ст. Станојевић, н. д. 340; исту замерку учинио је Карло Кадлец у Archiv für Slav. Phil. св. XXXV (1913). 1911 основан је у Српској академији „Одбор за Историски зборник“ у који су, поред тријy Љуба, ушли Ст. Новаковић, А. Белић, Ј. Томић, Ст. Станојевић, М. Гавриловић, Ј. Радонић, М. Иванић и М. Вукићевић.

Наше је мишљење нешто друкчије: Новаковић је имао пред собом јасно одређени циљ: „изнети све оно што је *закон* било у Средњовековној Србији“. Његова је збирка стога врло корисна и згодна за историчаре-правнике и историчаре уопште. Можемо само зажалити што је он неке повеље испуштао (напр. Андрије Хумског), као и читаве уводе (аренге). Велики значај његовом зборнику дају исписи из Хиландарских повеља Љ. Ковачевића који нису били објављени у целини.

Од г. 1906 је „Византиски временик“ у Петрограду покренуо велику збирку светогорских аката. Најпре су биле издате повеље и акта појединих грчких манастира. Г. 1911 је Луи Пти одлично издао грчка акта манастира Хиландара; после тога су дошла на ред и српска акта из Хиландара која је приредио за штампу познати слависта Вас. Корабљев. Та је збирка изашла за време I светског рата г. 1915 као прилог XIX свесци „Византиског временика“ под насловом: *Actes de Chilandar.*

Тај зборник, који је стигао у Југославију тек после I светског рата, и то једва у 2–3 примерка, не може никако да задовољи научне захтеве. Чудно је што Корабљев није радио по оригиналима, није у своје време отишао у Хиландар, него се послужио само старим фотографијама и преписима које је нашао у Русији.

Зборник је стога испао сасвим крњ. Од 131 српског средњовековног акта, колико их има у хиландарском архиву, објављено је само 81, а од тога 38 по старим фотографијама П. Севастијанова из г. 1857, и 1859, 27 по преписима Порф. Успенског из г. 1845, често непотпуним и погрешним, а осталих 30 прештампана су из издања Миклошића, Шафарика и арх. Леонида. Читање није најбоље: има доста грешака и лакуна. Научног апарата нема; неки су наслови сасвим погрешни; нема ни индекса[46].

Ипак у том издању има неколико повеља досада непознатих српској науци, пошто је Ковачевићево издање хиландарских повеља пропало у рату 1914–1918 г.[47]

После рата рад на *српском дипломатару* био је много олакшан, јер су сва српска акта из Дубровачке архиве била по Сенжерменском уговору пренета из Беча у Београд у Српску академију и ту задржана ради поновног издања. Што се тиче светогорских повеља, Академији је остао Ковачевићев рукопис са одличним преписима хиландарских повеља тако да није било тешко послати експедицију на Свету Гору да ревидира и фотографише све српске и грчке повеље српских владара и друга акта.

[46] В. приказ А. Соловјева у Гласнику Ск. Н. Др. 111 (1928) 309–314.
[47] Наштампани су били само први табаци Споменика XLIV.

Ипак је посао опет скренуо странпутицом. Није био образован никакав одбор него је цео посао узео на себе секретар Академије Љуба Стојановић, који је важио као најбољи издавач средњовековних текстова и који је заиста, пре тога, дао одлично издање Записа и натписа и Каталог рукописа Београдске народне библиотеке. Љ. Стојановић је израдио један доста незгодан план. Он је сва средњовековна српска акта поделио (по филолошком критерију) у две групе. У прву је сврстао сва акта која потичу из Дубровника или су њему упућена, пошто су она писана више народним језиком. У другој групи хтео је да објави „повеље владалаца и династа црквама – манастирима и властели, и манастирска акта“ пошто су она писана црквеним језиком. „Тако је издање имало да обухвати четири књиге, сваке групе у по две“.[48] Он није узео у обзир никакве повеље на латинском, италијанском или грчком језику, чак ни оне које потичу директно од српских владара. Његов је филолошки критериј био још ужи него Миклошићев.

У првој свесци објавио је 1929 г. 619 повеља и писама; у другој свесци из 1934 г. 477 повеља и писама, укупно 1096 аката.

Станоје Станојевић је врло оштро оценио издање *Старих српских повеља* од Љубе Стојановића. Он вели: „Цео свој век је провео у издавању наших старих споменика, могло се очекивати да ће он приредити дефинитивно издање. На жалост та се нада није испунила.

1) Текст управо кипти штампарским и другим погрешкама које показују брзину, нехат и небрижљивост са којом је Стојановић овај посао радио. 2 хиљаде и неколико стотина погрешака! И дабогме да то још увек нису ни близу све погрешке.[49]

2) Начин издавања – по областима и личностима – сасвим је погрешан и скроз непрактичан. Једини је добар начин – хронолошки. Све остало се може задовољити добрим регистром. Стојановић је разбио познату књигу Руска Христофоровића. Два писма која су писана истог дана деспоту Стефану и кнегињи Милици – штампана су сасвим одвојено.

3) Особита је погрешка што о самим актима нису дати апсолутно никакви подаци, ни како је писано, на чему, нити је описан материјал печата, ни како је печат учвршћен, ни какав је потпис.

4) Чак није речено где се дотично писмо сада налази.

5) Дипломатичка страна и најпримитивнији дипломатички захтеви нису у овом издању никако узети у обзир.

---

[48] *Старе српске повеље и писма.* Књига I. *Дубровник и суседи његови.* Први део, средио *Љуба Стојановић* Београд – Ср. Карловци 1929, стр. VI (= Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Прво одељење. Споменици на српском језику. Књига XIX).

[49] Проф. Гринентал нашао је 2600 погрешака.

6) Ни у једном случају није употребио ништа од богатог материјала који се односи на поједина писма и њихову садржину. Требало је поступити као Јиречек у Споменику XI. То је био узор.

7) Повеље често нису датиране. Стога се расправљало о хронологији. Ја сам му изнео цео историјат са мишљењима. Али Стојановић је само штампао суве белешке о томе, где је расправљано. Из тога се ништа не сазнаје".[50]

Тим основаним замеркама Ст. Станојевића треба додати још неколико начелних.

1) Основна је погрешка Љ. Стојановића – његов застарео начин издавања старословенских текстова, тзв. „фотографски" – тачно како је у оригиналу, са свим скраћеницама и лигатурама. Такав је начин био у употреби код филолога у првој половини XIX века, али већ су се П. Шафарик (1851 г.) и Фр. Миклошић (1857) бунили против те методе и наглашавали да је баш задатак научника – да разреши све скраћенице и да читаоцима пружи прегледан текст[51]. Не сме се захтевати од читалаца да они на своју руку разрешују скраћенице, него је то посао стручно образованог филолога. Иначе механичко преписивање повеља са свима скраћеницама може да изврши сваки пажљив љубитељ старина са основном школом и чак ће то израдити пажљивије од академика Љубе Стојановића.

Скраћенице су интересантне за оног ко проучава палеографију; осталим читаоцима оне само сметају. Па и за палеографске сврхе корисније је служити се добрим снимцима а не штампаним издањима, јер и најбоље издање не може да замени фотографију. То је разумео сам Љ. Стојановић кад је г. 1896 издао помоћу фотографије Мирослављево Јеванђеље. Фотограф треба да постепено потискује научнике у томе механичком послу.

2) Љ. Стојановић је штампао само оно што је на српском језику исто као и Миклошић, од значајног уговора из г. 1185 између Немање и Мирослава и Дубровника (тог најстаријег српског акта) он доноси само српске потписе оба брата, а садржина уговора њега се не тиче. Од Кулинова уговора дат је само српски текст, а латински, који је испред њега, испуштен је итд.

3) Нема никаквог увода са подацима о архивама, о самим актима и о канцеларијама (онога што је Рачки учинио већ г. 1877).

---

[50] Ст. Станојевић у Југ. Истор. Часопису I (1935), 102–104.

[51] Миклошић вели тим поводом: „Ridiculum nobis videbatur talia ut difficiliora editorem non praestare, sed poscere a lectore". *Mon. Serb.* Praefatio, p. VII. П. Ј. Шафарик је још одлучније рекао за оваква механичка издања без „разрешавања скраћеница, без напора издавача: *„Takovά vydáni jesou mrtvých duchåv mrtvi plodové pro mrtvé mysli".* *Památky,* V.

4) Нема никаквих индекса – ни лица ни места ни значајних културних израза свега онога што је неопходно за „дипломатар“ часова.

5) Белешке о документима у Стојановићевом издању су испод критике. Не наводи ни размере акта ни врсту рукописа, ретко наводи боју мастила код владаочевог потписа. Опис печата је површан: нигде није узео у обзир издање Ал. Ивића *Стари српски печати и грбови* (1912) а обично пружа слабија читања него Ивићева. А шта можемо дознати из оваквог описа „печат и нешто турски“ (бр. 916)? Као да није било турколога који би радо прочитао Љуби Стојановићу оно „нешто турски“?

Смешно изгледају наслови: „г-ђи Мари, г-ну Лазару“ за средњовековне владаре. Нарочито је чудан кратак наслов „Метелински“ (бр. 504) и ништа више. Неупућен читалац помислиће да је то неки војвођански богаташ, као г. Дунђерски. Требало је само загледати у Јиречека II, 106 и дознати да је тај г. Метелински уствари Франческо Гатилузи, господар о. Метелине (Митилене).

7) На многим местима II свеске Љ. Стојановић не наводи да су документа која он штампа већ била објављена од Ћ. Трухелке: бр. 931 (у Гласнику Зем. Музеја XXIII), бр. 933, 961, 962, 976, 977, 981, 985, 997, 1010, 1011 (сва у Гласнику XXIV).

Што се тиче основне замерке – непажње у штампању већ објављених споменика, у томе погледу занимљиво је упоредити издање Љ. Стојановића са издањем Меда Пуцића, који је 70 година пре нашег академика објавио иста акта из књига Руска Христофоровића. Дубровачки властелин, навикнут на талијански језик и на латиницу, он је био потпун самоук у читању старе ћирилице. Он сам искрено вели у предговору: „Ваља да исповијем како ја нисам нигде учио славенски правопис и с тога ваља да молим г. језикословце нека ми опросте, ако данас, кад први пут имам прилику да пишем Кирилицом, не умијем да се служим тијем „правописом“[52].

Ипак је тај симпатични дилетант с великом љубављу и акрибијом извршио свој тежак посао: прочитао је први пут многобројна писма писана заплетеним брзописом, за који онда није било никаквог палеографског приручника, тачно разрешио многобројне скраћенице и пружио једно одлично издање, коме само недостају наслови и индекс.

Међутим, Љ. Стојановић, коме је посао био знатно олакшан тим претходним издањем, и који је имао пред собом и оригинале и фотографије, чита иста акта много слабије. Он нетачно штампа оно што је Пуцић већ добро прочитао, испушта многе речи које Пуцић има, – чак умеће оне

[52] Медо Пуцић, *Споменици србски* I, Б. 1858, Предг. II.

којих нема ни у оригиналу ни код Пуцића. Изгледа да он уопште није водио рачуна о Пуцићевом издању, него се поуздао само у своје очи.

Ради примера навешћемо од 2600 Стојановићевих погрешака коју стотину значајнијих.[53] Оне се иначе не виде, јер је Академија, штедећи хартију, штампала Гриненталове исправке[54] само са наводом стране и ретка, али без навода дотичног погрешног текста.

Љуба Стојановић испушта многе поједине речи и пасусе који су често објављени од пређашњих издавача.

У повељи бр. 13 испуштена је реч: **Неманꙗ** коју су штампали и Миклошић и Шафарик.

У повељи бр. 22 испуштена је реч: **срьдьцем**, коју има Миклошић.

„ „ 49 „ „ **николомь**, „ „ Пуцић.

„ „ 54 „ „ **видети**

„ „ 71 испуштене су речи: **ни**, **да**, **да**, које има Пуцић.

„ „ 73 испуштена је реч: **ми**

„ „ 118 „ „ **ꙗ**

„ „ 118 „ „ **како**, коју има Пуцић.

„ „ 141 „ „ **имь**, коју има Пуцић.

„ „ 146 „ „ **града**

„ „ 148 „ „ **оꙋзети**

„ „ 151 „ „ **вьсе**

„ „ 153 „ „ **ви** (има Пуцић).

„ „ 161 „ „ **ти**

„ „ 163 „ „ **ѡдь**

„ „ 167 „ „ **се** (има Јиречек, Спом. XI).

„ „ 173 испуштене су речи: **да молимо** (има Јиречек).

У повељи бр. 175 испуштена је реч: **ми** (има Јиречек).

„ „ 177 „ „ „ **како**

„ „ 201 „ „ „ **кѵрь** (има Пуцић).

---

[53] Нећемо наводити поједине мање грешке; споменућемо само да у кратким повељама можемо наћи: у бр. 4 у 14 редака 4 грешке, у бр. 43 у 10 редака 7 грешака, у бр. 826 у 12 редака 6 грешака, у бр. 968 у 13 редака 8 грешака ит. сл.

[54] Професор Ото Гринентал поредио је Стојановићево издање с оригиналима у Дубр. архиви; ове је исправке проверио 1934 г. др. Бран. Трухелка, директор Дубр. архиве: у I књизи нашло се 1368 грешака на 644 страна, у II књизи – 1230 на 448 страна.

У бр. 219 испуштене су речи: **деспотоу**, **и**, **десеть** (све их има Пуцић).

„ 221 „ „ „ **ти**, **ѡ**, **ти**

„ 223 „ „ „ **зи**, **тамо** (има Пуцић).

„ 232 испуштена је реч: **правоу** (има Пуцић).

„ 235 „ „ „ **кнеза** (има Пуцић).

„ 236 „ „ „ **листа**

„ 241 „ „ „ **ради**

„ 243 „ „ „ **Стефань** (има Јиречек).

„ 249 „ „ „ **поставоу**

„ 255 „ „ „ **по нѥмь**, **на**

„ 260 „ „ „ **господина**

„ 267 „ „ „ **разоумѣхь** (има Пуцић).

„ 268 „ „ „ **за то** (има Пуцић).

„ 275 „ „ „ **нѣкоу** (има Пуцић).

„ 284 „ „ „ **на**

„ 299 „ „ „ **кнеза**

„ 304 испуштене су речи: **како**, **коупили били** (има Пуцић).

„ 312 испуштени су предлози: **оу**, **оу**, **кь** (има Пуцић).

У бр. 327 испуштена је реч: **ми**

„ 328 „ „ „ **и стали** (има Пуцић).

„ 334 „ „ „ **нашоу** (има Пуцић).

„ 340 испуштене су речи: **сребрьнь**, **ѥстьа**

„ 340, р. 84, „ „ **кои намь речени поклaдь ѡдь више реченѣхь**

„ 340, р. 84–85 „ „ **роукомь дроуги листь како то и ѡвде а подь своѡмь**

„ 342 „ „ „ **воѥводе**, **нашего**

„ 347, р. 32 „ „ „ **наипрьво**, **плика** (има Пуцић).

„ 347, р. 41 „ „ „ **и шесть**

„ 352 „ „ „ **двадесети и деветь литарь и деветь оунaчь, и ѡще оу ѡва два сакоулꙗ аспри дванадесете тисоуће ас- при, а потезаю** (има Јиречек).

„ 355 испуштено је: **но** (има Пуцић).

„ 359 „ „ **и четириста и .г҃і. на десето лито мисеца генвара**

„ 391 „ „ **се** (има Пуцић).

„ 400 „ „ **ꙗ**, **ке**, **ꙗ**

„ 401 „ „ **ми**

„ 404 „ „ **како**

У бр. 405 испуштено је: **господнꙗ** (има Пуцић).
„ 490 „ „ **сь** (има Пуцић).
„ 497 „ „ **господиноу**
„ 499 „ „ **га**
„ 501 „ „ **за**
„ 515 „ „ **свитоу**
„ 526 „ „ **чоусмо** (има Пуцић).
„ 534 „ „ **се** (има Пуцић).
„ 537 „ „ **дьнь** (има Пуцић).
„ 539 „ „ **кнезоу** (има Пуцић).
„ 541 „ „ **би, живѣть** (има Пуцић).
„ 550 „ „ **кнеза, ви** (има Пуцић).
„ 562 „ „ **нашь** (има Пуцић).
„ 566 „ „ **све кь**
„ 567 „ „ **почтеномоу**
„ 568 „ „ **и, нашега, ви** (има Пуцић).
„ 569 „ „ **кнезоу**
„ 572 „ „ **дьнь** (има Пуцић).
„ 581, р. 82„ „ **дворище**
„ 581, р. 100 „ **стономь**
„ 593 „ „ **и понавлꙗмо** (има Миклошић).
„ 594 „ „ **кои** (има Пуцић).
„ 600 „ „ ȣ, **на, и, наше**
„ 602, р. 198 „ **иванишь**
„ 608, р. 166 „ **властеле**
„ 608, р. 200 „ **господина**
„ 608, р. 315 „ **кнезь**
„ 610, р. 134 „ **исȣса**
„ 612 „ „ **динара**

Примери погрешног читања:

У бр. 43 штампано је: **и платиль ми,** треба: **исплатиль ми се**
„ 66, р. 70 „ „ **кральства** „ **царства**
„ 66, р. 110 „ „ **и още** „ **и що се**
„ 66, р. 137 „ „ **такмо** „ **ни за ща**
„ 79, р. 133 „ „ **имаю** „ **имамь**

У бр. 93	штампано је:		дынь г҃,	треба:	інд. і.
„ 94	„	„	исто	„	исто[55]
„ 104	„	„	за	„	до
„ 131	„	„	милость	„	любовь
„ 139	„	„	гȣчетикꙗ	„	гȣндȣликꙗ (тако има Пуцић).
„ 151	„	„	ȣдрьжали	„	ȣздрьжали (тако има Пуцић).
„ 162	„	„	добрѣмь людемь	„	добрѣми людьми (тако има Пуцић).
„ 177	„	„	гоꙗань	„	гоꙗкь
„ 199	„	„	исто	„	нето (тако има и Пуцић).
„ 201	„	„	почтено плакꙗто	„	почели плакꙗть
„ 221	„	„	нерадостни	„	недрагостни
„ 235	„	„	молимо	„	мнимо
„ 246	„	„	по	„	потькȣ
„ 252	„	„	на лити	„	по лити
„ 256	„	„	срьдченимь	„	всесрьдечнимь
„ 263	„	„	почитати	„	почтити (Пуцић).
„ 276	„	„	marzo	„	magio
„ 279	„	„	в(а)всемȣ	„	вашемȣ
У бр. 283	„	„	ѥ тогаи	„	ѥ биль тогази (Пуцић).
„ 284	„	„	ѡ все	„	ѡви
„ 300	„	„	напрѣдь	„	напрѣдовать (Пуцић).
„ 313	„	„	напоконь	„	наконь
„ 326	„	„	велисти (!)	„	великости (П.)
„ 326	„	„	ѡд нась	„	ѡд вась (П.)
„ 327	„	„	колико	„	поколє (П.)
„ 327	„	„	с нама	„	с вама
„ 339	„	„	за вамы	„	га да вамь
„ 341	„	„	є ѡнѡ	„	є биѡ (Пуцић).
„ 348	„	„	дȣбровачанемь	„	дȣбровачцемь
„ 348	„	„	и ѡва и ѡна листь	„	а ѡваи ѡба листа
„ 350	„	„	и таи	„	ѡваи (Пуцић).
„ 350	„	„	записань и ѡписань	„	записахь и ѡтписахь

[55] У вези с тим треба исправити датуме обеју повеља. Није „1356, 10 јануара“, него „јануара 1357 г., индикта X“.

У бр. 353	штампано је:	ѥдан перперь,	треба:	ѥднꙋ перперꙋ
„ 358	„ „	посталѥне	„	похвалицомь
„ 359	„ „	вькꙋпно	„	васькꙋпно
„ 359	„ „	лꙋдие	„	гости
„ 362	„ „	доклѥ	„	доколѥ ѥ
„ 369	„ „	ако	„	ако ли би
„ 369	„ „	е кои	„	с коимь годѣ
„ 455	„ „	срьчанимь	„	многопочтенимь
„ 459	„ „	на то	„	нашь (Пуцић).
„ 470	„ „	великомꙋ	„	всакомꙋ (П.)
„ 471	„ „	marzo	„	magio
„ 475	„ „	то	„	все (Пуцић).
„ 485	„ „	како ти	„	како то (П.)
„ 485	„ „	ми	„	ми би (П.)
„ 496	„ „	твоꙗ	„	ваша (П.)
„ 500	„ „	погинꙋла	„	погибла
„ 514	„ „	краꙗ	„	кралꙗ
„ 514	„ „	клалем	„	кралѥм
„ 544	„ „	ꙋдно (!)	„	трꙋдно (П.)
„ 549	„ „	те	„	тебѣ (П.)
„ 552	„ „	ратко	„	радичь (П.)
„ 552	„ „	вранојевикь	„	бранојевикь
„ 557	„ „	братень	„	витань
„ 569	„ „	ѡдꙋзели	„	и ѡбꙋзели (П.)
„ 582	„ „	св василиꙗ	„	св. власиꙗ (Миклошић).
„ 602	„ „	ѡббвꙋи (!)	„	ѡвеи
„ 608, р. 92	„ „	мога	„	верованога
„ 609	„ „	свет	„	спех
„ 609	„ „	ѡвех	„	опет
„ 609	„ „	ваѵкоѡм (!)	„	начинѡм
„ 817	„ „	све вам	„	о свем
„ 828	„ „	миліарде	„	милꙗре
„ 847	„ „	десеть дꙋкать	„	десеть лакать
„ 849	„ „	свѡтꙗ	„	свога
„ 849	„ „	жао васъ	„	жао на вась
„ 854	„ „	виж (!)	„	твое

У бр. 893	штампано је:	послали,	треба:	писали
„ 905	„ „	да се ȣзме	„	да се не ȣзме
„ 893	„ „	пасχоглан	„	спаχи оглан
„ 920	„ „	ваше	„	свое
„ 920	„ „	волкшик	„	волковикь
„ 920	„ „	дошьд	„	дошавь
„ 934	„ „	сьзда	„	сьда
„ 936	„ „	пошога (!)	„	поснога
„ 936	„ „	оно видиевше	„	оповидиеше
„ 937	„ „	честити	„	заповиесни
„ 944	„ „	одсȣдни	„	одсȣгению кадиином
„ 947	„ „	приꙗтелеχ	„	неприꙗтелеχ
„ 953	„ „	тко греде	„	тко годе
„ 966	„ „	знати	„	за тои
„ 989	„ „	поповство	„	господство
„ 989	„ „	ниедномȣ	„	и едномȣ
„ 1012	„ „	никако	„	инако
„ 1012	„ „	иеси	„	неси
„ 1012	„ „	станко	„	стоико

Видимо, даље, да је Љ. Стојановић мирне душе штампао: св. Василије место св. Власије (Влахо), Братен место Витан, Гучетић место Гундулић, милијарде (које нису биле познате у XV веку) место миљаре, дуката место лаката, пријатеља место непријатеља, поповство место господство и т. сл.

Ст. Станојевић је правилно рекао: „резултат таквог поступања при издавању наших повеља управо је страшан: ово ново издање, које је било толико потребно и на које се толико чекало, готово је *неупотребљиво*. И даље не можемо бити ни без Миклошића ни без Пуцића. Такво је издање – сува штета у сваком погледу“.[56]

Потпун неуспех Стојановићева зборника показао је да се оваква издања не смеју радити појединачно, него да је много боље ствар поверити двојици-тројици[57] или целом одбору.

[56] Ст. Станојевић у Југ. ист. час. I, 104.

[57] Као што су К. Јиречек, Љ. Талоци и М. Шуфлај заједно одлично обрадили *Acta Albaniae*.

У извесној вези с тим Српска академија основала је 9 октобра 1933 г. „Одбор за византиски зборник“. Тај је одбор израдио опсежан програм издања грчких извора за српску историју, у који би ушли: I правни споменици, II историски извори (историчари и хронике, житија и др.), III типици и IV каталози епископа, натписа и записа.

Од тог опсежног програма остварен је засада само један мањи део. Као I књига прве серије „Извори писани грчким језиком“ изашла је књига А. Соловјева и В. Мошина *„Грчке повеље српских владара“.*[58] То је уствари један део српског дипломатара, издвојен због тога што грчке повеље српских владара чине једну посебну скупину и захтевају нарочиту обраду.

Издавачи су се трудили да издање буде на висини захтева савремене науке. Стога се нису ограничили само на прештампавање текстова повеља, као што су то радили на пр. Миклошић и Милер. Издање је подељено у три дела:

I. Велики увод (132 стране) пружа преглед сачуваних повеља и историјат њихових издања, дипломатску и палеографску анализу повеља и расправља питање о грчкој канцеларији српских владара.

II. Други део доноси саме текстове (са варијантама) и преводе, са подробним белешкама о оригиналу (или препису) повеље, о печату и потпису, о материјалу и о досадашњим издањима (1–376).

III. Трећи део чине исцрпан регистар грчких израза са подробним коментаром најзначајнијих правних термина (377–507), регистар личних и географских имена и библиографија (507–534).

На сличан начин требало би издати и *српски дипломатар.* Наравно, у њему не би били потребни преводи, а и стварни регистар могао би да буде много краћи, пошто би могао да упућује читаоце на речнике Даничића, Мажуранића и Југославенске академије. Међутим, за грчке правне изразе потребни су били понекад читави екскурси због необрађености дотичне грађе.

После издања зборника грчких повеља прешло се напокон и на питање о издању српског дипломатара. 30 маја 1938 на седници академије Друштвених наука академици Јован Радонић и Владимир Ћоровић реферисали су о потреби издања *српског дипломатара* ћирилских исправа.

[58] Књига је изашла у „Зборнику за историју, језик и књижевност српског народа“, треће одељење, књига VII, али са поднасловом „Извори за историју Јужних Словена серија VI (тј. Извори писани грчким језиком) т. I“. Врло је тешко снаћи се у овој дугачкој рачуници одељења, серија и свезака, у којој је историја Јужних Словена испала као подређена врста историје српског народа.

Одлучено је да се начелно прими издавање овог дипломатара и да се референтима: Ј. Радонићу, В. Ћоровићу, Ф. Гранићу, А. Соловјеву и В. Мошину повери редиговање зборника.[59]

Дакле, 50 година после почетка свог рада Српска академија је примала план издања дипломатара, или опет у духу старе традиције Шафарика и Миклошића само исправа писаних ћирилицом. Међутим, боље би било да се у дипломатар унесу и немногобројне латинске и италијанске повеље, а тако исто и грчке хрисовуље (барем у регестама). Онда бисмо добили прави *Codex diplomaticus Serbiae,* сличан Смичикласовом за Хрватску, у којем су штампана хронолошка акта и латиницом и ћирилицом.

Ипак у току три године пре рата у томе правцу није било ништа урађено па ни после ослобођења.[60] Сада у вези са радом Историског института Српске академије наука требало би то питање покренути са мртве тачке.

У Историском институту САН ово је питање било предмет читавог низа конферисања, и на седницама секције за историју средњег века и научног савета Института.

Основни закључци нашег чланка су следећи:

1) Треба поверити издање *српског дипломатара* одбору од неколицине стручњака историчара и слависта, јер једно лице поред свих својих стручних квалификација може лако да погреши у плану или у извођењу посла (примери – Љ. Стојановић, Ст. Новаковић, Вл. Ћоровић).

2) Треба најпре утврдити обим дипломатара у времену. Сматрамо да то није тешка ствар јер српски средњи век јасно обухвата доба од краја XII века, када се јављају прве повеље, до краја XV века, када пропадају последње независне државе.

3) Треба одредити обим у простору, што је сада теже питање. Сви стари покушаји (Карано-Твртковић, Медо Пуцић, Миклошић, Новаковић, Љ. Стојановић) обухватили су сва акта писана српским језиком, а П. Шафарик је чак уносио и бугарске и влашке повеље писане словенски. Међутим, сада би се, у вези са стварањем народних република и самосталних

[59] Годишњак XLVIII (1938), 66. Истовремено је одбор за домаћу историју средњег века одлучио да се што пре приступи издавању палеографског албума старих српских повеља.

[60] Поред тога био је у новембру 1938 на предлог академије Друштвених наука образован одбор за издавање Зборника извора за старо српско право од 8 лица. Прва седница одбора била је 22 децембра 1938; после тога није се више састао.

историских друштава у њима, могло поставити питање: не треба ли издати посебне дипломатаре – за Н. Р. Србију, за Н. Р. Босну и Херцеговину, за Н. Р. Црну Гору и за Н. Р. Македонију? Онда би требало да дође до договора између историских друштава о разграничењу историске грађе. Или је боље остати при старом схватању и поверити Српској академији издање јединственог дипломатара за све наше земље где је у средњем веку владала ћирилица без обзира на политичке границе између старих држава, које су се у средњем веку често помицале.

4) Треба одбацити уско филолошко гледиште Љ. Стојановића, по коме у дипломатар улази само оно што је писано ћирилицом. Напротив, потпуно је исправан план Ст. Новаковића: да у зборник треба да уђу сва акта – и на латинском, и на италијанском и на грчком језику – уколико она расветљавају нашу историју[61].

5) У дипломатар имају да уђу сва акта (владалачка, судска и приватно-правна) која су писана на територији српских држава. Исто тако треба да уђу и она акта која су писана изван те територије, али су упућена нашим владарима, појединим установама или грађанима, напр. папинске буле, међународни уговори Дубровника и Млетака с нашим владарима, писма из истих градова итд.

6) Издање треба да буде критично: треба по могућности проверити већ објављене текстове по оригиналима или бар по фотографијама. Треба изнети податке о материјалу, размерима акта и његовом рукопису, белешке на полеђини, опис печата и потписа (најбоље би било дати њихове слике).

7) Издању треба да претходи расправа о врстама докумената, о местима где се они налазе, о пређашњим издањима, о канцеларији наших средњовековних владара итд.

8) Поводом сваког средњовековног документа или нејасног датума треба донети сва аргумента и сумње (као што су урадили Љ. Талоци и К. Јиречек у одличном издању (Acta Albaniae 1915).

9) На крају зборника неопходна су три индекса: лица, места и главних „ствари“ (правних и социјалних израза). Као што вели др Виктор Новак, „Душа оваквом делу је управо у индексу“.[62] Индекс ствари не сме да

[61] За акта на грчком језику могао би се направити изузетак и штампати само регеста, пошто су сама акта недавно објављена са исцрпним коментаром у споменутој збирци „Грчке повеље српских владара“ 1936.
[62] Југ. ист. час. I. (1935), 181.

се ограничава само на наводе дотичних места, него има да пружи и објашњења нејасних речи.

10) Пошто ће зборник обухватити разне текстове, штампане једне ћирилицом, а друге латиницом, поставља се питање: има ли смисла да се ћирилски текстови штампају масним „црквено-словенским“ словима? Она су стари облик наше „грађанске“ ћирилице, исто као што су готска слова средњовековни облик садашње латинице. Познато је да су средњовековна латинска акта и књиге биле писане готицом. Ипак нико не штампа сада папинске буле или дубровачка акта готским словима[63]. Зашто да се држимо застарелих „масних“ слова, која само отежавају слагање у штампарији и читање, а иначе никако не одговарају ситном фином брзопису већег дела српских средњовековних докумената? Дирекција Сарајевског музеја је одавно приметила ово неслагање и наручила за штампање средњовековних текстова два нова типа слова: угласта – за натписе и фину брзописну „босанчицу“ – за повеље. Али онда, да будемо доследни, морамо у истом зборнику да се служимо са два или три типа ћирилских слова: „масним“ словима штампати повеље писане уставом, „босанчицом“ – канцелариска акта, а нашом „вуковицом“ – наслове и објашњења. И, ни у ком случају, нећемо заменити фотографију.[64]

Да избегнемо ово шаренило, најбоље је штампати цео зборник садашњим словима (латиницом и ћирилицом), наравно, сачувавши стари правопис и слова: **ѣ, ь, ъ, ю, ꙗ**, **ѥ**, **щ**, **ѳ**, ꙋ, **ѡ**, у ћирилици.

Тако су биле штампане средњовековне руске повеље још у лепом „Собрании государственных грамот и договоров“ 1813–1828, а затим у свим издањима Археографске комисије. Тако објављује ћирилске и глаголске текстове и Југославенска академија (Пољички статут у Јагићевом издању „Monumenta hist.-juridica“ IV, босанске повеље у Шурминовом издању, ib. V). „Масна“ слова само ометају читање. Време је да лаицизиримо световне споменике наше прошлости и да их ослободимо црквених акцената, скраћеница и спољашњег облика.

---

[63] Чак ни Немци, који иначе воле готицу и штампају новине готицом, у свим својим monumenta објављују средњовековне текстове латиницом а не готицом.

[64] Иначе модернизујемо старе текстове при штампању: делимо ретке на поједине речи, уводимо велика слова, интерпункцију које нема у оригиналу. Треба учинити још корак и модернизовати и облик слова. За палеографске циљеве најбоље је издати албум фотографских снимака изабраних српских повеља.

<u>Résumé</u>

Aleksandar Solovjev:

De la nécessité de l'édition d'archives diplomatiques serbes.

1) L'édition d'archives diplomatiques doit être confiée à un comité de plusieurs experts historiens et slavistes, car une seule personne, malgré toutes les qualités professionelles qu'elle pourrait avoir, peut facilement commettre des erreurs dans le plan même ou bien dans l'exécution de la besogne (exemples: Lj. Stojanović, St. Novaković, Vl. Ćorović).

2) En premier lieu il faut détérminer les époques que contiendraient les archives. Nous considérons que ce n'est pas une chose bien difficile car le moyen-âge serbe s'étend nettement de la fin du XII siècle, quand apparaissent les premières chartes, jusqu'à la fin du XV siècle, quand commence la ruine des derniers états indépendants.

3) Il faut en déterminer l'étendue en tant qu'espaces, ce qui est plus difficile. Tous les anciens essais (Karano-Tvrtković, Medo Pucić, Miklošić, Novaković, Lj. Stojanović) comprenaient tous les actes écrits en langue serbe, et P. Šafarik y introduisait même les chartes bulgares et valaques écrites en langue slave. Cependant, aujourd'hui, avec la création de Républiques nationales et de sociétés historiques indépendantes dans ces Républiques, on pourrait se poser la question suivante: ne serait-il pas nécessaire d'éditer des archives diplomatiques particulière – pour la R. P. de Serbie, R. P. de Bosnie et d'Herzégovine, R. P. du Monténégro et la R. P. de Macédoine? Une consultation dévrait alors avoir lieu entre les sociétés historiques sur la répartition des matériaux historiques. Ou peut-être serait-il mieux d'en rester à l'ancienne conception et de confier à SAN l'édition d'archives diplomatiques uniques pour tous nos pays où l'alphabet cyrillique régnait au moyen-âge, sans tenir compte des frontières politiques entre les pays étrangers qui changeaient souvent de place au moyen-âge.

4) Il faut rejeter l'étroite conception philologique de Lj. Stojanović d'après lequel il ne doit entrer dans les archives que ce qui est écrit en cyrillique. Par contre, le plan de St. Novaković est tout à fait juste: les archives doivent comprendre tous les actes – soit en latin, soit en italien ou en grec[1] – dans la mesure où ils offrent des éclaircissements ayant trait à notre histoire.

5) Les archives diplomatiques doivent comprendre tous les actes (du souverain, de la justice et du droit privé) qui ont été établis sur le territoire des Etats serbes. Ils doivent comprendre de même les actes qui ont été écrits hors de ces territoires mais qui ont été adressés à nos souverains, à différentes institutions ou aux citoyens, comme les bulles du pape, les contrats internationaux de Dubrovnik et de Venise avec nos souverains, les lettres de ces villes-ci etc.

---

[1] En ce qui concerne les actes en grec on pourrait faire une exception et n'imprimer que les regestas puisque les actes-mêmes ont été sous peu publiés avec un comentaire approfondi dans la collection mentionnée des „Chartes grecques des souverains serbes", 1936.

6) L'edition doit être critique, il faut, si possible, contrôler les textes déjà publiés d'après leurs originaux ou au moins d'après les photographies. II faut donner des renseignements concernant les matériaux, les proportions des actes et leur écriture, les notes au verso, la description des sceaux et des signatures (il serait désirable de donner leurs reproductions).

7) L'édition doit être précédée d'un exposé des sortes de documents, des lieux où ils se trouvent, des éditions antérieures, des chancelleries de nos souverains du moyen-âge etc.

8) A propos de chaque document du moyen-âge ou d'une date incertaine, il faut faire connaître tous les arguments et toutes les incertitudes (comme l'ont fait L. Taloci et K. Jireček dans l'excellente édition de l'„Acta Albaniae“ 1915).

9) A la fin du recueil trois index sont indispensables: celui des personnes, celui des lieux et celui des „choses“ principales (des expressions juridiques et sociales). Comme le dit le dr Victor Novak „l'ame d'un tel ouvrage est justement son Index“.[2] L'index des choses ne doit pas se limiter seulement aux citations des ditslieux, mais il doit fournir aussi l'explication des mots indistincts.

10) Etant donné que le recueil devra comprendre des textes divers, les uns imprimés en caractères cyrilliques, les autres en caractères latins, une question se pose: est-il fondé que les textes en cyrilliques soient imprimés en normande „éclesiasto-slovène“? C'est l'ancienne forme de notre alphabet cyrillique „civique“, comme les caractères gothiques sont la forme moyenâgeuse de l'alphabet latin d'aujourd'hui. On sait que les actes moyenâgeux et les livres en latin étaient écrits en caractères gothiques, et néanmoins personne n'imprime maintenant les bulles papales ou les actes ragusiens en caractères gothiques. Pourquoi nous en tenir aux lettres „normandes“ surrannées, qui rendent difficile la composition à l'imprimerie et la lecture, et ne correspondent aucunement à la fine et menue „italique“ de la plupart des ouvrages des documents serbes du moyen-âge.[3] La direction du Musée de Sarajevo à depuis longtemps aperçu ce désaccord et a commandé pour l'impression des textes moyenâgeux deux nouveaux types de lettres: des pointues – pour les titres, et des fines italiques „bosniennes“ – pour les chartes. Mais alors, pour être conséquent, dane le même recueil nous devons nous servir de 2 ou 3 types de caractères cyrilliques: avec les „normandes“ imprimer les chartes écrites avec des lettres solennelles, avec les „bosniennes“ – les actes de chancellerie, et avec notre „vukovica“ (alphabet de Vuk Karadžić) – les titres et les explications. Et néanmoins nous ne pourrons suppléer à la reproduction.[4]

---

[2] La revue hist. youg. 1 (1935), 181.

[3] Les Allemands même, qui aiment toutefois la gothique et imprime des journaux en caractères gothiques, publient dans leur monumentales les textes moyenâgeux en caractères latins et non gothiques.

[4] Nous modernisons en fait les anciens textes en les imprimant: nous divisons les lignes en mots séparés, introduisons les majuscules, les signes de ponctuation qui n'existent pas dans l'original. II

Afin d'éviter cette diversité il serait le mieux d'imprimer le recueil tout entier en caractères actuels (latin et cyrillique), en gardant toutefois pour le cyrillique l'ancienne orthographie et les lettres.

Les chartes moyenâgeuses rasses ont été ainsi publiées dans le beau „Sobranii gosudarstvenih gramot i dogovorov" 1813–1828, et ensuite dans toutes les éditoins de la Commission archéographique. Les textes cyrilliques et glagoliques ont été publiés de même par l'Académie yougoslave (Le statut de Poljice dans l'édition de Jagić „Monumenta hist.-juridica" IV, les chartes bosniennes dans l'édition de Šurmin, in. V). La „normande" n'offre que des difficultés pour la lecture. II est déjà temps da laïciser les monuments profanes de notre passé et de les libérer de traits religieux, des abrévations et de leurs formes extérieures.

---

faut faire un pas de plus et moderniser aussi la forme des lettres. Dans les buts paléographiques il serait le mieux de publier un album de reproductions des chartes serbes choisies.

Стари српски архив, књ. I (2002) стр. 177–194

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"13"

Ђорђе Бубало

О НАЗИВУ И ВРЕМЕНУ НАСТАНКА ПОПИСА ИМАЊА ХТЕТОВСКОГ МАНАСТИРА

Апстракт

У историјској литератури уобичајено је обележавање пописа имања хтетовског манастира називом *Бревно* на основу читања наслова документа од стране Виктора Григоровича. Ново читање указује да је писар пописа употребио термин *вревио* као словенску транскрипцију грчког breb\ion, које се, поред других значења, употребљавало за означавање ове врсте докумената. Будући да хтетовски попис нема формуле датума, приближне временске границе његовог настанка настоје се одредити анализом података који сведоче о развитку и карактеру поседа Хтетовског манастира и хронолошким одређењем деловања јавних личности које се у њему помињу. Време настанка могуће је сузити на раздобље новембар 1342. – лето 1343. године.

Попис имања манастира Св. Богородице у Хтетову спада у ред писаних споменика који својом структуром и особеним садржајем непрекидно привлаче научну пажњу[1]. Овај документ представља попис манастирске имовине – њива, винограда, поља и ливада – стечене куповином или даривањем, састављен за потребе манастира у незваничној форми. Подаци о поседима (који, осим врсте поседа, најчешће обухватају локацију, име продавца или дародавца, куповну вредност и међе) представљају, у ствари, кратке изводе из писмено склопљених уговора, којима је потврђивано стицање манастирске својине. За она имања чије је држање било спорно уношени су опширнији изводи из судских пресуда донесених у

[1] Хтетовски попис чува се у архиви манастира Хиландара (топографска сигнатура – А 1/18; стара сигнатура – бр. 95). Написан је на пергаменту величине 512 х 625 мм црним мастилом, уставним писмом у два широка ступца (78 редова у првом и 77 у другом ступцу). Како је пергамент већ пре писања био пресавијен уздужно на три места, писар је био принуђен да прескаче линије прегиба те је сваки од два ступца тиме подељен на још два. Стога се, на први поглед, стиче утисак да је текст исписан у четири ступца.

корист манастира или су читави акти, као у случају исправе Николе иномика, преписивани у попис. Документ је у целости исписала једна рука имајући пред собом, по свој прилици, исправе из манастирске архиве или неки други писани доказ о стицању манастирске имовине[2].

О његовом постојању дознаје се већ из путописа Виктора Григоровича[3], а на фотографски папир пренет је за боравка велике Севастјановљеве експедиције на Светој гори 1859/60. Међутим, на материјал прикупљен овом приликом указано је тек почетком 80-тих година XIX века. Тимофеј Флорински је погрешно сматрао да попис представља опис земљишних поседа „пожертвованных разным церквам, входившим в состав метохий Хиландарскаго монастиря“[4]. Његову грешку исправио је Алексеј Викторов, означивши документ као „перепись земель и доходов церкви Божией матери Хтетовской“[5]. Разуме се, уз постојање фотографије није требало дуго чекати на издање. Фјодор Успенски први се латио тог посла отворивши низ од чак пет издања[6]. Занимљивост података које

---

[2] Нема никаквог оправдања за то да се попис сврстава у исту врсту докумената са хиландарским и такозваним кончанским практиком (А. Соловјев, *Уговор о куповини и продаји у средњевековној Србији*, Архив ПДН 32 (1927) 437; исти, *Кончански практик*, ЗРВИ 3 (1955) 83) или да се чак назива практиком (Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998) 90). Практици представљају пописе домаћинстава (људи и имовине) и пореза на једном одређеном властелинству, састављене ради потреба опорезивања. Њихово коришћење није посведочено у средњовековној Србији. О практицима видети *Лексикон српског средњег века*, s.v. *Практик* (Љ. Максимовић).

[3] В. И. Григорович, *Очерк путешествия по Европейской Турции*, Москва 1848, 1877^2, 47, бр. 41.

[4] Т. Флорински, *Афонские акты и фотографические снимки с них в собраниях П. И. Севастьянова*, С. Петербург 1880, 30, бр. 35.

[5] А. Викторов, *Собрание рукописей П. И. Севастьянова*, Москва 1881, 103, бр. 36.

[6] Ф. Успенский, *Материалы для истории землевладения в XIV в.,* Одесса 1883, 33–39 (по фотографији Севастјанова, са коментаром); Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др.*, Споменик СКА 3 (1890) 36–40 (исто); *Actes de Chilandar, deuxième partie. Actes slaves*, publiés par B. Korablev, BB 19 (1915); Amsterdam 1975^2, приложение 483–489, бр. 36 (исто); А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 129–132 (извод); *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија* III, Скопље 1980, 277–299 (дате су разлике у читању у претходним издањима и приложена нејасна фотографија). Детаљан опис документа: *Споменици* III, 277–279 (Л. Славева); Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Институт за истражување на старословенската култура Прилеп, Посебни изданија 4, Прилеп 1988, 100 сл, бр. 35; Д. Синдик, *Српска акта у Хиландару*, 90, бр. 95. Фотографије: фотографија Севастјанова – Российская Государственная Библиотека, Севастјанов I, 35; Архив САНУ 8876/Е–53; Народна библиотека

нуди попис имања Хтетовског манастира није само условила наклоност приређивача збирки извора, већ је подстакла и темељне истраживачке захвате[7]. Међутим, и поред несумњиве привлачности, бројних издања и савесних анализа, нека основна питања везана за настанак и карактер овог документа остала су нерешена. Међу њима се као упоришне тачке сваког озбиљнијег вредновања његових података намећу два: питање назива који му је састављач наденуо и, не мање важно, питање времена настанка.

* * *

У историографији се за попис имања Хтетовског манстира усталио назив *Бревно*, односно *Бревно Матере Божије Хтетовске*, и то на основу Григоровичевог читања наслова документа. Наиме, на почетку текста, у ширини левог ступца, налази се наслов исписан крупним уставним словима, црвеним мастилом, на зеленој позадини оивиченој танком линијом. Лево од наслова изведен је, такође комбинацијом црвене и зелене боје, велики шестокраки крст у висини наслова и првих пет редова. Непосредно испод ивичне линије наслова налази се први ред текста, који почиње иницијалом П у висини два реда. Виктор Григорович, први од модерних путописаца и истраживача који је имао оригинал у рукама и саопштио податке о њему, дао је у своме путопису, у одељку о ћирилским исправама хиландарског архива, транскрипцију наслова пописа у следећем облику: **Ѧ се брѣвно матери Божие Хтѣтовские**[8].

Стицајем околности Григоровичево читање остало је све до данас темељ на којем се заснивала представа о наслову документа, и то превасходно зато што су прва четири издања пописа приређена према фотографији Петра Ивановича Севастјанова, а на њој се, по свему судећи, заглавље једва назирало. Тимофеј Флорински га, прегледајући Севастјановљев фотографски материјал, уопште није приметио. Наводећи у своме каталогу текст првог реда документа, он је самоуверено тврдио: „Начин. снимок так“[9]. Први издавач, Фјодор Успенски, није уопште уврстио наслов у своје

Србије Ф2823; Архив Србије, А 1/18 – фото слајд; објављена у: *Споменици* III (јако умањено, неупотребљиво).

[7] А. Селищев, *Полог и его болгарское население*, София 1929, 94–102; Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија и манастир Лешак*, Гласник СНД 12 (1933) 46–52; Л. Славева, *Споменици* III, 158–171, 277–299; Р. Поповић, *Црквена имовина у немањићкој Србији*, Београд 1991, 12, 15 сл, 77.

[8] Видети нап. 3.

[9] Видети нап. 4.

издање нити га спомиње, а Љубомир Стојановић, који се попут свога претходника послужио фотографијом Севастјанова, изричито тврди да се „наслов не може прочитати“. Стога је сматрао целисходним да преузме читање од Григоровича јер је овај „имао оригинал у рукама“[10]. У истом облику наслов је прешао и у издања Василија Корабљева и Александра Соловјева, чак и у последње Лидије Славеве, које би требало да је рађено на основу свежије фотографије, с том разликом што је уместо **брѣвно** стајало **брѣвнѡ**. Не чуди зато чињеница да је термин *бревно* постао препознатљив симбол овог споменика. При томе је, и поред искривеног облика, правилно тумачено порекло ове речи од грчког breb\ion< breve[11].

Но и поред исправно утврђене етимологије, није се сумњало у исправност Григоровичевог (и Славеве) читања, мада иоле пажљивији поглед на документ показује да је писар пописа имања Хтетовског манастира имао много више додира с грчким текстовима него што се могло претпоставити на основу посрбљеног облика *бревно* за грчко breb\ion. Дугогодишња заблуда први пут се почела назирати у каталогу Хиландарских српских исправа Душана Синдика, иако ни његово читање наслова (**Ӑ се брѣвиѡ М(а)т(е)ре Б(о)жие хтѣтовскиє**) није беспрекорно[12]. Према нашем читању, наслов пописа имања Хтетовског манастира гласи овако:

Ӑ се врѣвиѡ М(а)т(е)ре Б(о)жиꙗ хтѣтовьскыꙗ.

Нема никакве сумње да се ради о облику **врѣвиѡ**. Слово **В** изведено је сва три пута у наслову (два пута у именици **врѣвиѡ** и једном у придеву **хтѣтовьскыꙗ**) на исти начин – горња петљица је несразмерно мања и троугластог облика, а на њу се наслања доња, велика и трбушаста петља. Слово **ѡ** на месту последњег вокала није случајно доспело тамо где му, по правилу, није место. Наш писар је, очито, често имао у рукама грчке документе[13], а у њима се термин breb\ion, поготово са значењем списка црквених ктитора, редовно среће у дативској конструкцији у изразима: ÷en t¯ breb\i« или ÷en t¯ éer¯ breb\i« или ÷en t¯ éer¯ tÁv monÁv breb\i«[14]. Иако је, дакле, у

[10] Љ. Стојановић, *Споменик* III, 40.
[11] Уп. *Споменици* III, 158 сл, 278, 283, нап. 1 (са старијом литературом).
[12] Д. Синдик, *Српска акта у Хиландару*, 90.
[13] У манастирској архиви морало је зацело бити аката из времена пре српског освајања Полога.
[14] Cf. *Actes de Xéropotamou*, ed. J. Bompaire, Paris 1964, 86, № 9; *Actes de Dionysiou*, ed. N. Oikonomidès, Paris 1968, 113, № 19; *Actes de Docheiariou*, ed. N. Oikonomidès, Paris 1984, 256–257, № 48; 295, № 58; *Actes de Kutlumus*, ed. P. Lemerle, Paris 1988[2], 99, № 24, 364. У

српској верзији исту именицу употребио у номинативу, писар је задржао дативски облик оригинала будући да га је, по свој прилици, само (или најчешће) у том падежу сретао у грчким текстовима. Што се тиче генитива **божиѥ** и **хтѣтовьскыѥ**, писар их исписује и на другим местима у тексту на исти начин. Словне групе **иѥ** и **ыѥ** изведене су у наслову као непрекинуте лигатуре тиме што је десни усправни потез слова **и** послужио као леви у лигатури **ѥ**, а само једно десетерично **ı** служи и за **ы** и за **ѥ**.

Термин *вревио* није само верна транскрипција грчког израза breb\ion (заправо његовог дативског облика breb\i«), већ своме грчком узору одговара и у семантичком погледу. Већ од IV века, када се појавио, овај израз подразумева инвентар или списак, с тим што садржај који покрива варира кроз време и у односу на кориснике. Од X века, редовно се среће као црквена књига у коју су убележавана имања царских манастира, ктитори који се помињу на службама, предмети који припадају манастиру, новостечена покретна и непокретна имања или богослужбени предмети[15]. Одлука писара да попис непокретних имања манастира Св. Богородице означи као *вревио* у целости одговара семантичком капацитету грчког термина[16].

Коришћење ове позајмљенице у српским текстовима није познато искључиво на основу примера у попису. У ктиторском натпису над улазом у цркву Св. Андреје на реци Тресци израз *вревио* употребљен је, по свој прилици, са истим значењем као у хтетовском попису. Ктитор Андреаш приложио је цркви села с метохом и правинама **ꙗже писана сѹть извѣстнѣ о всѣмь ꙗже о нихь вь вреви вь хрисовѹлѣ**[17]. Према сажетом облику локатива

наведеним примерима извршено је уједначавање по правописној норми, мада се у изворима термин breb\ion најчешће среће у варијанти brebe\ion или чак brabe\ion.

[15] *Споменици* III, нав. место; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York – Oxford 1991, s.v. *Brebion* (A. Kazhdan).

[16] На сличну појаву наилазимо у првој трескавачкој повељи краља Душана (1334/35), у којој је диспозиција срочена у форми детаљног пописа манастирских имања. Након аренге и експозиције, диспозиција почиње реченицом: **А се катастихь ѡ метохехь црьковныхь, ѡ нивьѥхь, и ѡ виноградѣхь, о задоушьнихь и о коупеницахь**. Овде је, очито, по среди преузимање византијског термина kat]sticon (*Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија* IV, Скопље 1981, 71, 78).

[17] Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* IV, Зборник ИЈК I одељење, књ. 10, Ср. Карловци – Београд 1923, 1986^2, бр. 6079; Н. Ношпал-Никулска, *Прилог за манастирот Св. Андреја на р. Треска — на брегот на езерото Матка*, у: Споменици на средновековната и поновата историја на Македонија I, Скопље 1975, 390–392 (текст, калк и фотографија).

једнине (**вреви<вревии**) отварају се две могућности одређивања рода и номинативског облика именице: женски род основе на *–ja–* са обликом **вревиꙗ** у номинативу или средњи род основе на *–jo–* са обликом **вревиѥ** у номинативу. У српскословенском преводу грчке повеље цара Уроша манастиру Лаври (1361) среће се облик женског рода **вравиꙗ**[18], у значењу списка црквених ктитора који се помињу на служби. Одељак грчког текста …øwsa}twv döe kaí øen t¯ éer¯ tÁv kat' ÷auto}v ÷ekklhs\iav breb\i«, úwste mnhmone}esqai kaqhmerinýwv metöa týwn aoid\imwn basil{wn týwn ktht[rwn… преведен је на српски са…**такожде же и вь свѣщеннѣи иже вь тѣхь црькви вравїи ꙗкоже поминати се на всакь дьнь сь приснопоминаѥмими цари хтитори**[19]. Облик **вравиꙗ** у српском тексту није резултат преводиочевог немара. У грчким текстовима се, додуше ређе, јавља и женски род ове именице и то управо у облику brab\ia, као што није необично наићи на варијанту основног облика средњег рода са а уместо е на месту првог вокала (brabe\ion)[20]. Преводилац је, вероватно по аутоматизму, употребио облик који му је био познатији без обзира на то како је било у предлошку. Последњи познати пример среће се у такозваном *Речнику латинских речи*, једном од допунских чланака српског превода Синтагме Матије Властара, који пред-

[18] У литератури се обично узима да је у српском преводу задржан средњи род именице, по узору на грчку основу, и то са претпостављеним обликом **вравїѥ** у номинативу (А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље српских владара. Издање текстова, превод и коментар*, Зборник ИЈК, III одељење, књ. 7, Београд 1936, Лондон 1974², CIX, 414; *Споменици* III, 158, 283). Међутим, облик **вравїи**, у којем је реч посведочена, одговара локативу једнине и женског и средњег рода, али се зато придев који се на именицу односи налази у локативу женског рода (**свѣщеннѣи**). То је разлог због којег предлажемо женски род именице. Имајући у виду облик локатива меке основе и правила у писању којих се писар доследно држао, номинативски облик требало би да буде **вравиꙗ**. Наиме, обележавање гласовне групе *ија* изводи се у целом тексту са осмеричним *и* и лигатуром **ꙗ**. Десетерично *и* са две надредне тачке употребљено је у облику за локатив у складу са доследно спроведеним правилом у тексту повеље да се у случајевима писања два узастопна *и* прво увек обележава са **ї**.

[19] Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњега века*, Београд 1912, 493 (српски текст); Д. Анастасијевић, *Српски архив Лавре атонске*, Споменик СКА 56 (1922) 7–8 (српски и грчки текст); А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*, 202–203, 414 (исто); *Actes de Lavra* III, ed. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Paris 1979, 82–85, № 140 (издање грчког текста на основу оригинала, коментар и преглед литературе о односу српског и грчког примерка); за српски примерак уп. још *Actes de Lavra* IV, ed. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou et S. Ćirković, Paris 1982, 179.

[20] Cf. *Actes de Xéropotamou*, ed. J. Bompaire, Paris 1964, 86, № 9; *Actes de Kutlumus*, ed. P. Lemerle, Paris 1988², 99, № 24, 364.

стављa веран словенски превод кратког грчког речника у којем је дато објашњење, алфабетским редом, 67 погрчених латинских правних термина који се појављују у Василикама. Међу њима налази се и термин Brebe\ion (од латинског Breve) протумачен у грчком изворнику као À katagraf\h. Будући да се код словенског превода ради о дословном преузимању грчког речника, у којем је свака одредница представљала terminus technicus, преводилац је вршио просту транслитерацију термина на ћирилицу, док су грчка објашњења превођена на српски. У српској верзији одредница brebe\ion добила је облик **вревїонь** (односно **вревїωн** у издању Емила Калужњацког), а објашњење преведено речју **прѣпись**[21].

* * *

Питање времена писања хтетовског *вревиа* поставља се у веома оштром виду будући да у њему нема формуле датума[22]. Ово се, делом, може објаснити и чињеницом да је реч о приватном, незваничном акту, без правног дејства. У издањима пописа и литератури изнесено је мноштво претпоставки, али се овим проблемом до сада нико није озбиљно позабавио. Сви досадашњи испитивачи овог споменика слагали су се у томе да помен архиепископа и краља[23] упућује на време пре 1346, с тим што су једни остајали при тако општој претпоставци[24], док су други покушавали да више или мање сузе временски распон у којем је документ настао. Ова друга, бројнија, група издвојила се поглавито тежњом да датирање одреди у

[21] Архимандрит Амфилохий, *Описание Воскресенской Новоиерусалимской библиотеки*, Москва 1876, 103 (српски превод); E. Kalužniacki, *L{xeiv Latinikaöï in einer älteren bulgarisch-slovenischen Uebersetzung*, AfSlPh 14 (1892) 86 (упоредан српски и грчки текст); С. Троицки, *Допунски чланци Властареве синтагме*, Посебна издања САНУ CCLXVIII, Београд 1956, 94 (исто).

[22] Једину хронолошку одредницу у читавом попису представља датум (4. новембар) на почетку исправе поп Николе иномика преписане у целини у нови документ (Љ. Стојановић, *Споменик* III, 38; *Споменици* III, 289).

[23] Љ. Стојановић, *Споменик* III, 37, 38, 40; *Споменици* III, 287, 288, 292, 294, 298. Овај закључак не ремети помен цара на једном месту (Љ. Стојановић, *Споменик* III, 39; *Споменици* III, 296) будући да је до оваквих грешака могло доћи у старим византијским земљама где је власт владара вековима била оличена у царској титули.

[24] Ф. Успенский, *Материалы*, 32 (прве године XIV века); Љ. Стојановић, *Споменик* III, 36 (до 1346); Ст. Новаковић, *Два српска правна споменика новијега доба*, Споменик СКА 31 (1898) 170 (пре 1346); А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 129 (око 1346); Д. Синдик, *Српска акта у Хиландару*, 90 (исто). Усамљено стоји сасвим уопштено датирање XIV веком А. Викторова, *нав. место*.

односу на време настанка хтетовске повеље краља Душана. Разуме се, у њеним оквирима сучелила су се два гледишта с обзиром на то да ли је хронолошки примат даван хтетовском попису[25] или хтетовској повељи[26]. Датирање на основу палеографских карактеристика није битније допринело решавању овог проблема, стављајући писмо у средину XIV века[27]. Одређивање приближног времена настанка пописа мора се заснивати на два изворишта хронолошких података. Општи оквир чини истраживање развитка и карактера поседа Хтетовског манастира (особито околности у којима је настао попис) анализом докумената који о томе сведоче, с крајњим циљем да се одреди место попису у хронолошком низу. На нивоу самог садржаја неопходно је установити временске координате деловања јавних личности које се на више места помињу.

О имању Св. Богородице у Хтетову дају податке три документа. Осим *вревиа*, то су: хрисовуља краља Душана и младог краља Уроша (1343) којом, преузимајући ктиторство над манастиром, потврђују старе и дарују нове поседе и права[28] и општа хиландарска повеља цара Душана из 1348, у којој се међу поседима Хиландара набраја и манастир Св. Богородице у Хтетову са својим властелинством[29]. Из овог последњег документа видимо да је Хтетовски манастир у раздобљу пре 1348. године, а након издавања пописа и хтетовске повеље, припао Хиландару. Душан

---

[25] Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 47 (у време краља Душана, непосредно пред састављање хтетовске повеље); исти, *Скопска митрополија. Историски преглед до обновљења Српске патријаршије*, Скопље 1935, 148; Л. Славева, *Споменици* III, 159, 277, прихвата Грујићево датирање, али код самог издања смешта га у 1343. годину; В. Мошин – Л. Славева, *Српски грамоти*, 101 (око 1343, попис је претходио повељи).

[26] А. Селищев, *Полог и его болгарское население*, София 1929, 94 (неколико година после хтетовске повеље); М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 145 сл. (после повеље, око 1346).

[27] Кратке напомене о одликама писма налазе се једино у *Споменици* III, 277. Било би свакако пожељно потражити суд о овоме од искусног палеографа или историчара уметности.

[28] Љ. Стојановић, *Споменик* III, 27–30; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 657–661; V. Korablev, *Chilandar* II, 461–488, № 28; *Споменици* III, 301–322. Опис: Д. Синдик, *Српска акта у Хиландару*, 125.

[29] F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae 1858; Graz 1964[2], 140–141; J. Šafarik, *Památky dřevniho písmenictví Jihoslovanův*, v Praze 1873, 99–103; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 418–423; V. Korablev, *Chilandar* II, 493–497, № 38; *Споменици* III, 425–446. Уп. М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара према хрисовуљи цара Душана из 1348. године*, у: Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Научни скупови САНУ XCV, Одељење историјских наука 27, Београд 2000, 35–50.

Корађ је пружио убедљиве разлоге за датирање хтетовске повеље у лето 1343. године[30], па се, најопштије гледано, дилема о времену настанка пописа своди на раздобље пре или после издавања повеље, тј. пре или после лета 1343. Временски оквир могућег настанка након 1343. може се померити са 1348. (када Богородица хтетовска сигурно припада Хиландару) на 1346, због већ наглашеног помињања краља и архиепископа. Иако су ове хронолошке смернице исувише широке за одређивање временских координата настанка пре 1343. (све до 1219, односно 1217), ипак је могуће сузити их на време краљевања Стефана Душана. Наиме, *господин краљ*, како се српски владар редовно назива у попису, приложио је хтетовском властелинству два поља која су се налазила код *старога брода желинскога* (**Поле що даде господинь краль ѡть старога брода желиньскога како заходи поуть ѡть Хтѣтове, и горѣ до лѣшкога поути, що заходи кь рѣцѣ**… **И поле що приложи господинь краль тако и сь ливадомь ѡть старога брода желиньскога на Доубь Велии, и до старога поуты право на Доубьць до прѣчнога поути**[31]. Једно од ова два поља наводи се међу поседима које је краљ Душан потврдио манастиру повељом из 1343, где дословно стоји: **Село Млачице сь всѣми мегѣами и правинами и сь млины, и полѥ що приложи кралѥв҆ство ми поредь Млачиць ѡть старога брода желиньскога сь ливадами, како исходи потокь ѡть Хтѣтов҆щице и гдѣ оутѣче оу Великоу**[32]. Нема сумње да се иза *господина краља* у попису крије управо Душан те се време његовог могућег писања пре хтетовске повеље може свести на раздобље 1331–1343.

Околности у којима су настали и попис и повеља говоре у прилог хронолошког примата пописа. У уводном делу хтетовске повеље краљ Душан у своје и у име сина Уроша приповеда како се прихватио ктиторства, видевши архимандритију хтетовску *падшу се до основанија*, са жељом да манастир обнови и прида му села дарована од грчких царева и његових претходника на српском престолу[33], а која *наважденијем пронорливих и злих човек отступила сут била од светије цркве*[34]. У време када се

[30] Д. Корађ, *Повеља краља Стефана Душана манастиру Свете Богородице у Тетову. Прилог српској дипломатици и сфрагистици*, ЗРВИ 23 (1984) 141–165.

[31] Љ. Стојановић, *Споменик* III, 37, 38; *Споменици* III, 287, 288.

[32] Љ. Стојановић, *Споменик* III, 29; *Споменици* III, 312. Уп. Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 47.

[33] Зна се једино да је село Млачице манастиру даровао краљ Милутин, како стоји у Општој хиландарској повељи из 1348 (*Споменици* III, 439; уп. М. Живојиновић, *нав. дело*, 43).

[34] Љ. Стојановић, *Споменик* III, 28; *Споменици* III, 308.

Душан прихватио ктиторства оронули манастир једва да је животарио. Колико је ниско пао види се из помена свих оних села која му је Душан наново потврдио[35]. Манастир је, иначе, спадао у ред најугледнијих у Србији. Његов игуман је у Милутиново доба долазио на десето место[36], али је за невоље са уживањем својих поседа имао, по свему судећи, да захвали незгодном положају у близини немирне границе, без обзира на то са које стране се налазио. У време када је Душан границу померио дубоко на југ створили су се услови да се имања поврате. Изгледа да управо попис одсликава ово незавидно стање пре но што се Душан са сином Урошем примио ктиторства. У њему није забележено ниједно читаво село, већ мноштво земљишних потеса (највећим делом појединачних њива) расутих у ближој или даљој околини манастира[37]. Како изгледа, попис је управо и састављен да би се предочило краљу чиме манастир располаже у тренутку када је његов игуман тражио краљеву милост ради обнављања разореног манастирског властелинства. Да је попис настао после Душанове интервенције, у њему би се сигурно огледало ново стање. С друге стране, Душан свакако није могао у једну свечану повељу унети сваку појединачну њиву, већ само шире целине, па је тако и неколико прилога из пописа нашло места у повељи – седми део села Хвалише, Варнавино задушје[38]; Вуксаново задушје помиње се уз село Лесковљане јер се налазило на границама његовог атара према Речицама[39]; поље које је поклонио краљ поред Млачица наводи се уз ово село[40]; четврти део села Седла-

[35] Уп. Р. Грујић, *Скопска митрополија*, 148.

[36] Љ. Стојановић, *Споменик* III, 24; Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља,* Споменик СКА 4 (1890) 11; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, Зборник ИЈК, I одељење, књ. 1, Београд – Сремски Карловци 1902, 1982², бр. 304; Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 46.

[37] Уп. Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 46; исти, *Скопска митрополија*, 148.

[38] Попис: **Ѿть Хвалише ·З҃· честь, що даде Варнава за доушоу. И надь Млачицами Монохоравь, що ѥсть даль Вар҄нава, ѡть закоутиꙗ до лѣшка поуты и до Кроушице и до рѣке Хтѣтове** (Љ. Стојановић, *Споменик* III, 37; *Споменици* III, 287). Повеља: **Оу Хвалиши нивиѥ, задоущьнина Вар҄навина. И ѡть Хвалише сед҄ма честь що даде Вар҄нава за доушю. Надь Млачицами ѡть закоутиꙗ до лѣшкога поути, и до Кроушице, и до рѣке Хтѣтове** (Љ. Стојановић, *Споменик* III, 29; *Споменици* III, 314).

[39] Попис: **Подь Рѣчицами ·Е҃· комата под поутемь, що даде Вльксань за доушоу. И над поутемь ·Г҃· комати. И под лозиѥмь Десиславѣмь комат, дано и то за доушоу ѡдь Вльксановѣхь** (Љ. Стојановић, *Споменик* III, 38; *Споменици* III, 293). Повеља: **Село Лѣсковлꙗни сь в҄сѣми мегами и правинами, и Вльк҄саново мѣсто задоушно** (Љ. Стојановић, *Споменик* III, 29; *Споменици* III, 312).

[40] Видети горе у тексту.

рева што је дао Исаха за свој и постриг своје жене[41]. Формулација Исашиног прилога у хтетовској повељи такође говори у прилог ранијег настанка пописа. Наиме, црква је била обавезана да *калуђерицу Исашину… храни до смрти* – само њу – што значи да је у то време Исаха већ био мртав[42].

Као сигуран terminus ante quem може се узети 1343. година, док је terminus post quem могуће померити од тренутка Душановог ступања на престо. Поклон пољâ од стране господина краља (већ помињани) указује не само да је попис настао у време краља Душана већ, прецизније говорећи, тек након што је краљ учинио свој поклон. До даривања је могло доћи једино у време када се владар бавио у Пологу и околини. На основу сачуваних података зна се да је краљ Душан најраније боравио у Пологу 1333, када је, 20. јануара, издао повељу Дубровчанима о уступању Пељешца и Стона[43]. Овим би се време настанка пописа сузило на раздобље између 1333. и 1343. године.

До даљег сужавања раздобља настанка пописа долази се хронолошким одређивањем деловања јавних личности поменутих у њему. При томе треба имати у виду да начин настанка и карактер његов дају овако добијеним подацима само вредност релативног terminus-а post quem. Наиме, у попис су, без неког видљивог система и без вођења рачуна о хронолошком низу, унете белешке о поседима до којих је манастир долазио током времена. У њега нису уношени подаци сукцесивно, оним редоследом којим су земље стицане, већ је састављен као целина на основу постојећег стања. На разним местима у документу помињу се, углавном као дародавци: три епископа (епископ призренски Георгије, извесни Влахоепископ и епископ Игњатије), три игумана Хтетовског манастира (Никодим, Теоктист, Исаија), четири севаста (Пасарел, кир Маноило, Рунзер, Севлад),

---

[41] Попис: **И що приложи Исаха оу Седларевѣ мѣсто, дворь и с ливадами и с нивиѥмь и сь доубравомь. Повелѣниѥмь и милостию господина кралꙗ издаде Владоѥ кефалиꙗ полошки сь всѣми мегꙗми и правинами, и сь млином҆ и с҆ пашищемь, и все що ѥсть ималь Исаха** (Љ. Стојановић, *Споменик* III, 38; *Споменици III*, 294–295). Повеља: **Село Седларево що даа Исаха за свои постригь и за своѥга подроужиꙗ постригь, четврьтоу честь в҆сего села сь в҆сѣми мега-ми, и сь млины и сь ливадами, сь ѡградиѥмь и сь в҆сѣми правинами. И тоузи калоугерицоу Исашиноу храни црьквь до смрьти** (Љ. Стојановић, *Споменик* III, 29; *Споменици* III, 315).

[42] Уп. *Споменици* III, 169, 315. Насупрот томе, М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 146, заступала је став да управо непомињање калуђерице Исашине у попису значи да је она тада већ била мртва, тј. да је повеља настала пре пописа.

[43] Љ. Стојановић,*Старе српске повеље и писма, Дубровник и суседи његови* I/1, Зборник ИЈК, I одељење, књ. 19, Београд – Сремски Карловци 1929, 51; М. Пурковић, *Итинерар краља и цара Стефана Душана*, Гласник СНД 19 (1938) 240.

кефалија полошки Владоје, Дмитар Чалапија, властелин краља Душана, и судија Дабижив. Од свих наведених личности једино тројица епископа дају основа за ближе временско одређење њиховог деловања.

Епископ призренски Георгије[44] помиње се само у хтетовском попису, али се време његовог епископовања може релативно прецизно одредити с обзиром на знања којима располаже савремена историографија о редоследу и времену столовања других призренских епископа. Епископ Георгије доспео је, заправо, у *вревио* тако што је пресуда о земљишној парници између манастира и извесног Прогона, коју је он као духовни старешина и судија водио, у целини преписана у попис манастирских имања[45]. Он није забележен ни у једном од два списка призренских епископа – у Пљеваљском синодику (1286–1292) и Призренском поменику (1433–1453) – нити је насликан у низу портрета у спољној припрати цркве Св. Богородице Љевишке у Призрену (1307–1313).[46] Премда постоје разлике у броју

[44] Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 50 и М. Пурковић, *Српски епископи и митрополити средњега века*, Скопље 1937, 16, стављају га у крај XIII века. Њихове закључке преузима Л. Славева, *Споменици* III, 290, нап. 22 и Аноним, *Призренски епископи*, Свети кнез Лазар 1, 2 (1993) 223. М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 146, претпоставља да је Георгије био призренски епископ „после 1333. до 1346. године". На основу ње Сава, епископ Шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 112.

[45] Иако је ова судска пресуда, писана руком иномика Николе, као самосталан акт сачуван у виду својеврсног трансумпта често привлачила пажњу истраживача, питање времена њеног настанка углавном се, погрешно, везивало за сам попис. Колико је мени познато, једини испитивач овог споменика који је, правилно схвативши његову природу, одвојено датирао попис и његове саставне делове, а пре свега уговор номика Николе, био је Радослав Грујић. Он је претпоставио да је спор решаван „једне јесени, првих година по дефинитивном преласку Полога из византиских у српске руке (1282/3 год.)" (Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 42, 50). Његову хипотезу прихватила је Л. Славева, *Споменици* III, 143. Од овог става Р. Грујић, *нав. дело*, 47, јасно је одвојио други о настанку пописа, за који изричито тврди „да је ... састављен из разних докумената у време краља Душана….". Нажалост, Грујићево гледиште не само да је остало усамљено у литератури него је бивало и погрешно тумачено у складу са преовлађујућим уверењем по којем се датирање целокупног пописа односи prећутно на сваки његов саставни део (види нпр. М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 145, нап. 112). Детаљно о исправи попа Николе иномика са издањем: Ђ. Бубало, *Номици и номичке књиге*, Београд 2001, 111–119, 232–233 (необјављени магистарски рад).

[46] В. Мошин, *Сербская редакция Синодика в неделю православия*, ВВ 17 (1960) 304; Ст. Новаковић, *Српски поменици XV–XVIII века*, Гласник СУД 42 (1875) 35; Г. Бабић, *Низови портрета српских епископа, архиепископа и патријараха у зидном сликарству (XIII–XVI в.)*, у: Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, Београд 1979, 324–328. Уп. М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 143. За датирање Призренског поменика видети

записаних, односно насликаних епископа, они који се помињу у сва три споменика наводе се идентичним редоследом па нема разлога за сумњу да је између њих постојао још неки који није забележен. Стога је епископа Георгија могуће тражити међу оним призренским архијерејима који су столовали пре првог поменутог епископа или након последњег. Времену пре епископа којим започиње низ не можемо се окренути барем из два разлога. На првом месту, у његовој пресуди помиње се *господин краљ*, за којег смо већ утврдили да означава краља Душана. Осим тога, овде се не сме ићи даље од времена Милутиновог освајања Полога 1282/83, јер епископ Георгије решава спор у доба када се ова област већ налазила у саставу српске државе. Епископ Јован II, којим се завршава низ у Пљеваљском синодику, био је на престолу, очигледно, у време када је извршена редакција синодика при архиепископу Јакову (1286–1292), а његов наследник Дамјан помиње се већ првих година XIV века[47]. Међутим, пре Јована II познато је чак осам епископа, па је готово сигурно да време епископовања првих међу њима задире у године пре 1282/83. Остаје тако да Георгија тражимо у раздобљу након последњег поменутог епископа. Епископ Арсеније последњи пут се јавља као сведок у Душановој повељи од 20. јануара 1333. којом уступа Дубровчанима Пељешац и Стон[48]. Он је, значи, почетком 1333. био на трону (а, по свему судећи, на њега је ступио далеке 1309), а после њега наводе се још Теодосије и Дамјан II[49]. Тек након њих могао се Георгије обрести на престолу Призренске епископије, а та се прилика пружила вероватно коју годину после 1333.[50] Ови подаци упућују на закључак да је поп Никола писао своју исправу у годинама после 1333, а пре настанка *вревиа*, тј. да *вревио* није могло настати пре ове године.

Помен другог епископа у истој номичкој исправи помаже да се најранији и најкаснији могући тренутак настанка пописа приближе на раздаљину мању од једне године. Међу сведоцима присутним приликом доказног поступка који је водио епископ призренски Георгије, наводи се и кир Алекса, **брать влахокпископовь**. Сведочећи о припадности земљишта Плеш кир Алекса наглашава улогу коју је имао његов брат у време када је као

Д. Даниловић, *Стари српски поменици*, Београд 1994, 15, 33 (необјављени магистарски рад); Исти, *Стари српски поменици*, Старине КМ 10 (1997) 41.

[47] *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија* I, Скопље 1975, 309, нап. 10 (В. Мошин).

[48] Видети нап. 43.

[49] М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 145.

[50] Не постоје никакви подаци о времену столовања Теодосија и Дамјана II. Они су се могли сменити у веома кратком року, а могло је проћи и више година.

архимандрит стајао на челу манастира, а он сам био још дете[51]. Двојство читања, односно тумачења назива овог епископа заснива се на следећим могућностима: **Влахо ѥпископь** – епископ с именом Влахо, без ближег одређења дијецезе, о коме ни у једном другом извору не постоје сведочанства[52] или **Влахоѥпископь** – калк грчког израза Blacoep\iskopov, којим су означавани старешине влашке епископије, једне од епархија Охридске архиепископије XI–XIV века. Последња могућност изгледа нам далеко вероватнија, утолико пре што се исти овај израз у другој и трећој трескавачкој повељи користи управо за означавање Влашког епископа[53]. Осим тога, треба имати у виду да се име Влахо, као једна од словенских варијанти хришћанског имена Bl]siov (Blasius), никада не користи у српској цркви (уосталом, као ни у целокупној источној) као монашко име. Забележен је само облик Власије[54].

Контекст у којем се говори о Влахоепископу јасно показује да је он био архијереј савремен Георгију. Наиме, кир Алекса се наводи као **брать влахоѥпископовь**. Даље, када приповеда о времену његовог старешинства у манастиру, кир Алекса вели: **кьда бѣше мои брать влахоѥпископь** (дакле у тренутку док Алекса о томе говори) **оу Хтѣтовѣ архим8дрить** (ово је већ прошлост)..., а затим **и рече брат ми влахоѥпископь** (подразумева се док је био архимандрит) **и сьбрахоу говеда всего села**[55]. Начин на који се говори о Влахоепископу недвосмислено сведочи да је он био архијереј у време у које је Георгије решавао спор, актуелан још из доба када је кир Алексин брат био хтетовски архимандрит[56].

---

[51] Љ. Стојановић, *Споменик* III, 38; *Споменици* III, 290–292.

[52] Овакво читање налази се у свим издањима, а на основу тога је и у литератури без двоумљења прихваћено гледиште да се ради о епископу са овим именом.

[53] *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија* IV, Скопље 1981, 89, 99, 122, 135, 148, 161; M. Gyóni, *L'évêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe–XIVe siècles*, Etudes Slaves et Roumaines 1 (1948) 230, not. 15; Б. Ферјанчић, *О повељама краља Стефана Душана манастиру Трескавцу код Прилепа*, ЗРВИ 7 (1961) 167; Е. Наумов, *К вопросу о подлинности некоторых сербских грамот XIV в*, Славянское источниковедение, АН СССР, Институт славяноведения, Москва 1965, 117, 122.

[54] Детаљно о идентификацији термина *Влахоепископ* у српским ћирилским актима видети у мојој расправи *Влахо епископ или Влахоепископ*, ЗРВИ 39 (у штампи).

[55] Видети нап. 51.

[56] Насупрот овоме уверењу, а управо због чињенице да се Влахоепископ (у ствари, Влахо епископ, како стоји у издањима) и епископ призренски Георгије помињу у истом акту, у литератури је углавном прихваћено мишљење да је и Влахо био призренски епископ, који је заузимао епархијску столицу пре Георгија (*Споменици* III, 116; М. Јанковић, *Епи-*

Ако говоримо о тврдњи да израз Влахоепископ представља синоним за влашког епископа, онда морамо имати у виду да је он пре доласка на чело Влашке епископије био архимандрит Хтетовског манастира, а да се на епископском положају сигурно налазио када и Георгије на призренском трону, тј. после 1333. године. У то време, Хтетовски манастир налазио се под влашћу српског краља већ пуних пола века, што значи да је и брат кир Алексе био у Хтетову архимандрит у доба када је српски архиепископ већ био протегао своју духовну власт и на ове области. Тешко се може прихватити претпоставка да старешина манастира који се налазио под јурисдикцијом српског архиепископа и у границама српске државе долази на чело једне грчке епископије. Његов долазак на чело Влашке епископије пре треба тражити у времену када се српска власт протегла и на области ове дијецезе укључујући, по свој прилици, и само средиште. Добро је позната чињеница да је Охридска архиепископија задржала аутокефални статус и под новом влашћу, те да, у начелу, српски архиепископ, касније патријарх није могао постављати владике на чело епархија Охридске архиепископије. Међутим, исто је тако добро познато да су, у појединим случајевима, освајања грчких области праћена довођењем српских владика на упражњене катедре грчких епископија, било као последица насилног протеривања грчких архијереја, било услед њиховог бежања пред освајачким налетима. Политичка власт била је кадра да наметне промене у цркви без формалног укидања надлежности патријарха или архиепископа[57]. По свему судећи, овакве околности одредиле су и долазак хтетовског архимандрита на упражњено место Влашке епископије.

На овоме месту немам намеру да понављам све оно што је речено у посебној расправи о *Влахоепископу* српских извора, већ само да оцртам оне појединости које су битне у хронолошком погледу[58]. Области у којима се са великом вероватноћом може претпоставити постојање јурисдикције влашког епископа и његова катедра дошли су под српску власт у доба велике војне кампање ка југу током 1342. године. У основи ове аргументације налази се град Хлерин, за који постоје неспорна сведочанства да је улазио у састав влашке дијецезе. Хлерин је, по свој прилици,

скопије и митрополије, 145, претпоставила је да је Влахо „пре Георгија био призренски архијереј"; њене податке преузима Сава, епископ Шумадијски, *нав. дело*, 92).

[57] Уп. М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 74–78; М. Благојевић, *О спорним митрополијама цариградске и српске патријаршије*, ЗРВИ 38 (1999–2000) 359–372.

[58] Ђ. Бубало, *Влахо епископ или Влахоепископ*, ЗРВИ 39 (у штампи). Ове две расправе писане су упоредо те су аргументација и извођење закључака међузависни. Другим речима, резултати једне уграђени су у другу и обратно, без обзира на редослед излажења.

освојен у јесен 1342. године када и оближњи Воден[59], мада у последње време Коста Аџиевски заступа гледиште да је јужни део Пелагоније са градом Хлерином дошао под српску власт већ у пролеће исте године, у време прве, неуспешне, опсаде Водена[60]. Тада је и бивши хтетовски архимандрит дошао на чело Влашке епископије. У овако реконструисан хронолошки след логички се уклапа датум – 4. новембар – на почетку исправе поп Николе иномика, у којој је бивши старешина Богородичиног манастира, сада као епископ влашки, први и једини пут поменут у изворима. Почетак новембра очито се односи на 1342. годину будући да је хтетовска повеља настала већ у лето наредне године. Дакле, убрзо након освајања византијских крајева у пролеће или, најкасније, у јесен 1342. године постављен је нови влашки епископ, па се у парници вођеној 4. новембра исте године у Хтетову његов брат могао ословљавати као **кирь Алеѯа брать влахоєпископовь**. Ово померање почетне временске границе логички се уклапа у претпостављено време столовања епископа призренског Георгија будући да су се између њега и епископа Арсенија, последњи пут поменутог почетком 1333, сменила још двојица владика на трону Призренске епархије. Георгије је свакако био на челу епископије пре 4. новембра 1342. године.

На овај начин добија се прецизан датум настанка исправе попа Николе иномика – 4. новембар 1342. године[61]. Недуго затим, исте или у првој половини следеће године, састављен је и читав попис, како изгледа, управо с намером да се приликом Душановог бављења у Пологу, у лето 1343. године, краљу предочи постојеће незавидно имовно стање манастира и тиме подстакне његова милост и дарежљивост[62]. Имајући свакако пред очима манастирске даровнице у којима се огледало некадашње богатство манастира и попис имања који је сведочио о његовим бедним остацима, краљ се прихватио ктиторства утврдивши стара права и поседе и давши нова свечаном хрисовуљом. Настанак *вревиа* може се, дакле, довести у недвосмислену везу с боравком краља Душана у Пологу и одредити хронолошки у распону од новембра 1342. до средине 1343. године.

---

[59] *Историја српског народа* I, Београд 1994², 519 (Б. Ферјанчић); *Византијски извори за историју народа Југославије* VI, Посебна издања Византолошког института САНУ 18, Београд 1986, 415, нап. 173; 435, нап. 240 (исти).

[60] К. Аџиевски, *Пелагонија во средниот век (Од доаѓањето на Словените до паѓањето под турска власт)*, Скопје 1994, 182–184.

[61] Овим исправљам и своје првобитно датирање поп Николиног акта (1333–1343) у: *Номици и номичке књиге*, Београд 2001, 114–116 (необјављени магистарски рад).

[62] О околностима у вези са боравком краља Душана у Пологу и издавањем хтетовске хрисовуље уп. Д. Кораћ, *нав. дело*, 159, 163.

На крају, трећи поменути епископ не пружа више од онога што већ знамо. Епископ Игњатије наводи се на више места као штедри приложник манастирски, али нигде није означено којом епархијом је управљао[63]. Радослав Грујић унео је у историографију претпоставку да је овај Игњатије идентичан са епископом липљанским Игњатијем, који се у изворима помиње у другој деценији XIV века, те да је пре посвећења за епископа био старешина Хтетовског манастира[64]. Уколико је ова идентификација исправна она нам само пружа terminus post quem који је другим подацима далеко премашен. Како се епископ липљански Игњатије јавља у изворима током друге деценије XIV века, у то време је могао и да учини своје дарове манастиру. С друге стране, слабост ове идентификације лежи управо у чињеници да се заснива искључиво на истом имену. С таквом аргументацијом не би се смело ићи даље од опрезне претпоставке, макар и уз сазнање да из средњег века није познат ниједан други епископ истог имена[65].

SUR L'APPELLATION ET LA DATATION
DE L'INVENTAIRE DES BIENS DU MONASTERE DE HTETOVO

Dans son récit de voyage en Turquie d'Europe, Viktor Grigorović note l'existence d'un inventaire de Htetovo en donnant l'intitulé selon lequel il ressort que le scribe a utilisé le mot *brevno* (**брѣвно**) pour signifier „inventaire". En se fondant sur cette lecture l'historiographie a adopté le terme *Brevno* pour désigner ce document de Htetovo. Selon nous, le mot employé pour „inventaire" serait plutôt *vrevio* (**врѣвиѡ**). Outre le fait que les auteurs, partant de la lecture erronée de Grigorović, en ont reconstruit l'étymologie correcte, provenant du grec breb\ion, la forme utilisée **врѣвиѡ** prouve que le scribe a non seulement eu en vue ce terme grec, mais qu'il a machinalement transcrit en cyrillique son datif breb\i«, que l'on rencontre le plus souvent dans des formules usuelles dans des documents grecs du XIVème et XVème siècle. Il ne s'agit pas là du seul cas illustrant le passage du terme breb\ion en serbe.

---

63 Љ. Стојановић,*Споменик* III, 37–39; *Споменици* III, 286, 287, 293, 295, 296.

64 Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 46; исто мишљење заступа и Л. Славева, *Споменици* III, 286, нап. 13.

65 М. Јанковић, *Липљанска епископија и Грачаничка митрополија* ИЧ 29–30 (1982–1983) 29–30; М. Јанковић, *Епископије и митрополије*, 147–148, уопште не помиње овај случај, ваљда зато што је текст пописа користила на основу Стојановићевог издања у којем је (као и код Корабљева и Соловјева) скраћеница за **пископь** (**пп҃ь**) прочитана као **попь**, те је испало да се овде ради о попу Игњатију. Већ у издању Успенског, које је приређено без разрешавања скраћеница, уз Игњатијево име увек стоји скраћеница **пп҃ь**. На ову грешку указао је и Р. Грујић, *Полошко-тетовска епархија*, 46, нап. 38, а у најновијем издању она је исправљена (*Споменици* III, 286, 287, 293, 295, 296).

L’inventaire de Htetovo ne contient pas de formule de date. Sa datation approximative se fonde sur l’analyse du document qui atteste le développement et les particularités de la propriété de Htetovo. A en juger par les circonstances dans lesquelles ont été rédigés cet inventaire et la charte du roi Dušan en faveur de Htetovo, le premier de ces documents a assurément été rédigé avant le second qui est daté, de façon relativement précise, de l’été 1343. Cette année est donc prise comme *terminus ante quem* pour la rédaction de l’inventaire. La limite initiale pourrait être déterminée en se fondant sur la chronologie des faits historiques concernant certaines personnalités mentionnées dans son texte. En tenant compte de l’itinéraire de Dušan on arrive à l’année 1333 puisque c’est alors que le roi Dušan aurait pu, au plus tôt, faire don au monastère des biens mentionnés dans l’inventaire. C’est également, au plus tôt, cette année même qu’un des évêques mentionnés, Georgije, pouvait se trouver sur le trône de Prizren. On trouve également mentionné dans l’inventaire un certain *Vlahoepiskop* qui était le chef de l’évêché des Valaques, un des évêchés de l’archevêché d’Ochrid. Cet évêque des Valaques, par ailleurs anonyme, qui avait été préalablement archimandrite de Htetovo n’a pu arriver à la tête du diocèse qu’après l’extension de l’autorité serbe à ces contrées, au plus tôt au printemps 1342 ou en automne de cette même année. Compte que l’inventaire est antérieur à l’été 1343, et qu’un document (recopié dans son intégralité dans l’inventaire) mentionnant le *Vlahoepiskop* est datée du 4 novembre, il s’agit là assurément du 4 novembre 1342, c’est-à-dire de l’époque où l’ancien archimandrite de Htetovo se trouvait déjà à la tête de l’évêché des Valaques. L’inventaire a donc été rédigé peu après cette date, entre novembre 1342 et l’été 1343, très vraisemblablement dans l’intention d’obtenir du roi Dušan, qui est passé à Polog vers le milieu de l’été, une confirmation de la situation indépendante de l’économie du monastère. C’est vraisemblablement une des raisons qui ont incité le roi à rénover et accroître la propriété dévastée du monastère en délivrant un chrysobulle solennel.

РЕГИСТАР

УПУТСТВО ЗА ИЗДАВАЊЕ ИСПРАВА

Кратак историјат исправе: време и место одлуке о правном чину и/или записивању правног чина; ауктор и дестинатар; оригинал, копија, печат; врста и димензије материјала на којем је исправа писана; очуваност; место чувања документа.

Ранија издања: библиографија ранијих издања; битне разлике у односу на раније или ранија читања.

Текст исправе:

1. Сваки пети ред означити бројем.
2. Киноварна слова су велика и означавају почетак новог пасуса.
3. Почетак новог пасуса понекад се означава крстом. У том случају такође се користи велико слово.
4. Предлаже се употреба великих слова у складу са данас важећим правописом.
5. Надредни знаци (акценти) се не бележе.
6. Титле се обавезно остављају код бројева.
7. Скраћенице написане са титлом разрешавају се у округлим заградама – ( ).
8. Скраћенице написане без титли разрешавају се у четвртастим заградама – [ ].
9. Натписана слова спуштају се у ред без икаквих посебних оз-нака.
10. Оштећене празнине разрешавају се у стреластим заградама – < >.
11. Очигледне писарске грешке означавају се ускличником (!). У одређеним случајевима препоручује се коментар у напомени.
12. Оригинална интерпункција замењује се савременом, при чему реченица треба да представља логичку целину.
13. Нема потребе да се приликом издавања докумената користи широко *е* (**є**), које се понекад појављује уместо прејотованог *е* (**ѥ**), пошто је према позицији употребљеног широког е јасно каква му је гласовна вредност. Предлажемо да се уместо њега употребљава обично *е* (**е**).
14. Приликом издавања босанских повеља и, евентуално, докумената писаних босанчицом, неопходно је, тамо где се појављује, задржати ђерв (**ꙉ**).
15. Уколико је реч скраћена тако да је изостављен један (или оба) вокала који се понављају, у заграду се ставља један од њих, нпр. **прⷪрокь** – **прор(о)кь**, **реⷱнное** – **реч(е)нное**.

Каснији записи на документу

Превод на савремени језик

Дипломатичке особености

Установе, важнији термини

Топографски подаци: убицирање топонима који се помињу у исправи (по потреби приложити карту)

Обавезан снимак документа

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ
КЊИГА I

Филозофски факултет у Београду
Филозофски факултет у Бањој Луци
Историјски институт у Бањој Луци
Архив Србије у Београду
Међуопштински историјски архив у Ваљеву

Секретар Редакције
Небојша Порчић

Лектура и коректура
Илија Ковић

Компјутерска обрада и прелом
Небојша Порчић

Превод на француски
Паскал Донжон

ISSN
1451–3072

Штампа:
ГрафоМарк, Лакташи
Тираж 400